3 1761 03617 4548

В. Винниченко

Відродження нації

(Історія української революції
[марець 1917 р. — грудень 1919 р.])

Частина III

Київ — Відень
1920

ПЕРЕВИДАНО ФОТОДРУКОМ ДЛЯ СТУДІЙ
НЮ ЙОРК 1968

СЛОВО ДО ФОТОПЕРЕДРУКУ

Ми рішили перевидати фотодруком цю книгу на те, щоб у студіях про наше минуле мати цілість тієї писанини, яку оставив Володимир Винниченко у трьох томах п.н. "*Відродження Нації*". Тому, що 3-й том був уже рідкістю — ми його фототипічно передруковуємо і віддаємо до рук критичного читача. Хай пізнає зміст цієї книги, бо вона найгрубша своїм об'ємом, а також найгірша своїм змістом.

Ми свідомі, що більшість оправдає наш невдячний почин аж тоді, як її оцю книгу прочитає.

Мусимо пізнавати наше минуле і таки вчитися самим, щоб на помилках наших предків, ми могли, бодай самі щось кращого створити; до того нас зобов'язує наша Батьківщина—Україна, яка покутує за наші помилки.

М. С. Ч.

Оглав.

Доба Гетьманщини.

Доба Директорії.

Стор.

Доба Отаманщини.

Стор.

Розділ XVII. Кінець Отаманщини.

Розділ XVIII. На порозі нової доби.

Доба Гетьманщини.

Ще одна лекція.

Доба Гетьманщини дає нам ще одну лекцію історії. На арену боротьби виводиться ще один противник національного українського відродження — велика буржуазія України. І вся ця доба є неперестанне, настійне нищення всякими способами національних здобутків українства.

Але знов таки помилкою було би думати, що ця національна боротьба була поза сферою соціальною. Навпаки, з цієї доби так само виразно видно, що національний і соціальний моменти — неподільні. Тут цілком виразно помітно, як національний утиск капіталістичних кляс на Україні тісно йшов із соціальною й політичною реакцією, як в ім'я й ради соціальних інтересів паразітарних кляс їм необхідно треба було нищити національні українські здобутки. Одне без другого було просто неможливе.

І так само наочно видно, як справа національного визволення неминуче в'язалася з справою соціальною, з інтересами українських працюючих мас.

РОЗДІЛ І.

Гетьманський переворот.

РОЗДІЛ І.

Гетьманський переворот.

1. Понура німецько-ґенеральська оперетка. — 2. Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори. — 3. Яка ж ріжниця? — 4. Zu spät. — 5. Урядовий пиріг.

1. Понура німецько-ґенеральська оперетка.

Державний переворот, учинений німецькими ґенералами, не вважаючи на всю свою понуру серйозність по суті, формою виконання надзвичайно нагадував оперетку, в якій було тільки дві серйозні фіґури: Центральна Рада й німецький ґенерал.

Перша дія: Захляле за революцію поміщицтво, пощіпане большевизмом фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське руське офіцерство жадно підглядають, як сваряться ґенерал і хуторянка. Потирають руки й від нетерплячки переступають з ноги на ногу.

Друга дія: Ґенерал пропонує гетьманську корону субтільненькому, сентіментальному українському „поміркованому демокра-

тові“. „Поміркований демократ“ страшенно соромиться, зітхає, то простягне руку, то одсмикне назад. Ґенерал нетерпеливиться й сердито хмурить мілітарні німецькі брови.

Третя дія: Захляле поміщицтво, пощіпане фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське офіцерство в присутности німецького ґенерала складають план державного перевороту. Тут же сидить намічений кандідат на гетьманський трон: руський ґенерал малоросійського походження, фіґура сентіментального деґенерата, безвольного, але з романтичними мріями й величезними маєтками по всій Україні. Німецькому ґенералові для Берліну та й для України треба, щоб переворот був народній з усіма апарансами: барікадами, стріляниною, народом, голосуванням, виборами, все як слід при всяких справжніх переворотах. Кумпанія охоче киває головами, а кандідат на гетьманський трон широко розтягає посмішкою слинявого рота.

Дія четверта: На задньому плані зовсім непомітно стоїть німецький ґенерал з наведеними на українські війська тяжкими гарматами, — маленький рух опору з їхнього боку й вони будуть рознесені на порох. На улицях, — як і було розплановано, — барікади, німецькі автомобілі з руськими офіцерами; вони їздять і стріляють у повітря. То вони роблять переворот. З ними ніхто не бореться,

бо українське військо прикуто німецькими гарматами до одного місця. Публіка на улиці з цікавостю дивиться на офіцерську забаву. Німецький вартовий у залізній шапці з усмішкою покручує рудого вуса. Горобці на ринвах регочуться.

Дія п'ята: Картина І: Цірк на Миколаєвській улиці. „Народ" (перелякані соціалізацією сільські павуки й куркулі, полупанки, захляле поміщицтво, фабрикантство й очманіле від вікової темноти, від попівського нацьковування, дрібне, малоземельне селянство) чекає. „Народ" хвилюється, гомонить, не хоче Центральної Ради. „Народ" вільними голосами, натхнено вибірає собі гетьмана. Виходить слинявий малоросійсько-руський ґенерал. „Народ" кричіть „ура". „Народ" хапає на руки слинявого ґенерала й носить його по сцені. Гетьмана вибрано.

(Правда, в діріґованій німецьким ґенералом оперетці вийшла одна невеличка зайва сценка, а саме: малоземельне селянство, розшолопавши, що його обманено й привезено не для вирішення питання про землю, а для виборів гетьмана, відділилось від „народу", зібралось у другому місці й запротестувало. Але німецький ґенерал розпорядився, щоб цього протесту не було чути в Берліні й на Україні.)

Дія п'ята: Картина II: Софійська площа

— „Народ“, „військо“ (руська офіцерня), попи, дзвони, молебен, — усе так само, як і при Ц. Раді, немов С. Петлюрою улаштовано. Гетьман (а не С. Петлюра) робить парад. „Народ“ радіє й молиться богу. Німецький салдат у залізній касці охороняє „народ“ і „військо“ від небезпеки. Гетьман, немов уряд Ц. Ради, цілує попівського хреста й завіса падає.

2. Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори.

В той же день на руській мові з'явилась зарані заготовлена „грамота“ Гетьмана. Її написали слинявому ґенералові руські поміщики й офіцери під верховною редакцією німецького ґенерала. Ось цей німецько-поміщицько-офіцерський твір в українському перекладі:

„Грамота до всього Українського Народу.

Громадяне України!

Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Врятувалася Вона завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні свому слову, продовжують і по сей час боротися за вільність і спокій України.

При такій піддержці в усіх зродилася надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економичне життя України увійде врешті в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до сього.

Вешкети й анархія продовжуються на Україні, економична руїна й безробіття збільшуються й розповсюджуються з кождим днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищі, що загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнулись усі трудові маси населення. Вони виступили з катеґоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відгукнутися на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованню приложених при сім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також усі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри й товариші їх звільняються. Всі инші урядовці, що працюють у державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найблизший час буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторітет влади, не спиняючись ні перед якими найкрайнійшими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цівілізації, відбудовуються в повній мірі й усі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі — продажу землі.

Поруч з сим буде вжито заходів по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звер-

неться на поліпшення правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один мент не кидали своєї відповідальної праці.

На економичнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торговлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України.

В сій свідомости кличу всіх вас, громадян і козаків України — без ріжниці національности й віроісповідання — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам у нашім загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман усієї України Павло Скоропадський.

29 квітня 1918 р. Київ."

І слідом за цим твором, майже того ж дня, було випущено й другого, з якого подаю для цікавости декільки пікантних уступів.

„Закони про тимчасовий державний устрій України.

Тимчасово до вибрання Сойму й відкриття його діяльности державний устрій України й порядок керування основується на отсих законах:

Про гетьманську владу.

1) Влада управи належить виключно Гетьманові України в межах усієї Української Держави.

2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3) Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує й скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає й звільняє инших урядових осіб у раді, коли для останніх не обґрунтовано законом иншого порядку призначення й звільнення.

4) Гетьман є найвищий керовничий усіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6) Гетьман оголошує области на військовім, осаднім або виключнім стані.

7) Гетьманові належить помилування за-

суджених, полегчення кари й загальне прощання зроблених карних учинків з касуванням проти них переслідування й визволення їх від суду й кари, а також складання державних поборів і дарування милости в особистих випадках, коли сим не нарушуються нічиї охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріпляються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру.

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.

10) Всі непринале́жні до православної віри громадяне Української Держави, а також усі мешканці на теріторії України користуються кождий на кождім місці свобідним відправленням їх віри й богослуженням по її обряду."

Далі Гетьманом даються всі свободи своїм вірноподданим громадянам, цілковите забезпечення спокою, ладу, майна, життя, словом, чисто „як у людей".

І що кидається в очі при читанню сих „державних актів", так це те, що з них зовсім непомітно присутности німецького ґенерала. Гетьман має верховну владу, Гетьман доручає „Отаманові" Міністрів скласти кабінет, Гетьман цей кабінет ухвалює або

не ухвалює, словом усе Гетьман. Гетьмана ж покликав народ і Гетьман приняв од його всю повноту влади. Гетьман з народом визволив дорогу Україну від анархії й безладу, від Центральної Ради й її Правительства.

Словом, як Центральна Рада визволяла з С. Петлюрою й „народом“ Україну від большевиків, так само визволяв її й Гетьман від Центральної Ради. Німці ж були собі десь ззаду, так собі, настільки незначне явище, що про його й згадувать не варто було.

3. Яка ж ріжниця?

Яка ж по суті сталася зміна на Україні з цим переворотом?

Коли бути цілком об'єктивним, то треба признати, що в соціальному відношенню ґрунтовної зміни не сталось. Переворот тільки довершив, викреслив і надав точних, виразних форм тому, що вже було й при Центральній Раді.

Зрівняємо.

Центральна Рада в соціально-економичному відношенню виразно стояла на ґрунті недоторканности буржуазного, капіталістичного ладу. Вернувшись до влади вона зразу ж відновила зруйноване большевиками право приватної власности на засоби продукції й маєтки.

Гетьманщина не внесла в це основне питання нічого нового. Вона тільки виразно,

отверто сказала те, про що Центральна Рада уникала говорити. І тільки в цьому вся ріжниця.

Можна би сказати, що Центральна Рада законом про соціалізацію землі хотіла скасувати право власности на землю, отже тим внести нові соціальні відносини на селі.

Це також по суті не вірно. Насамперед, ця „соціалізація“ не була й не могла бути справжньою соціалізацією при загальній капіталістичній сістемі господарства в державі. Наївно було думати, що капітал допустить таку ненормальність у такій важній галузі свого панування й не зітре всякі закони.

По друге, в тому законі ніякої соціалізації не було, коли розуміти під соціалізацією не тільки сістему володіння, але й сістему господарчих форм. Закон Ц. Ради тільки визначав характер, норми й способи володіння та розпорядження землею. Що ж до характеру господарювання, се-б-то до того, що й є по суті соціалізацією, се-б-то що до соціалістичних форм хазяйства (продукції й поділу), то про це в законі тому не було мови.

І, нарешті, останньою поправкою Центральної Ради про право власности на 30 десятин і ця навіть ідея закону порушувалась.

Отже вся аґрарна політика Центральної Ради визначала тільки те, що Ц. Рада ви-

разно обстоювала інтереси дрібного власника селянина, дрібної сільської буржуазії.

Що нового принесла Гетьманщина?

В „грамоті“ говорилося:

„Поруч з сим (з відновленням у повній мірі права приватної власности) буде зроблено заходи по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.“

Очевидно, Гетьман так само хотів спертися на клясу дрібних власників. Єдина ріжниця була в тому, що він не хотів „покривдити“ велику аґрарну буржуазію. (Треба весь час пам'ятати про те, що, коли говориться „Гетьман“, то треба розуміти „Німецький ґенерал“. Гетьман був підставною, нікчемною фіґурою, манекеном і декорацією, за якою бстояв німецький ґенерал та його воля, бажання, інтереси й розпорядження.)

Гетьман під цей час ще не був у дуже тісних відносинах з великою аґрарною буржуазією, як пізніще, ще побоювався заколотів серед селянства й, може навіть до певної міри й щиро хотів забезпечити собі сімпатії з боку кляси дрібних, а не великих земельних власників.

Отже спочатку й тут основної ріжниці не було.

В робітничому питанню теж як з одного,

так і з другого боку були ліберальні заяви. „Рівночасно твердо будуть забезпечені права робітничої кляси“, обіцяла „грамота“. Але, розуміється, ні Ц. Рада, ні тим паче Гетьманщина на ділі забезпечити тих прав не могли, бо, вертаючи клясі капіталістів „у повній мірі“ право приватної власности, вони мусіли вернути й право експлуатації робітництва, без чого істнування самих капіталістів неможливо.

Вся ріжниця знов була тільки в тому, що Гетьманщина сказала це отверто, виразно й робила „в повній мірі“, а Ц. Рада, примушена все те допускати й робити, не договорювала до кінця, соромилась, старалась ріжними „демократичними“ заходами виправдатись перед робітництвом, а з другого боку й капіталістів не дуже сердити.

В сфері демократичних і політичних свобод також особливої по суті, по *фактичному станові* (а не прінціпіальних позиціях одного й другого режиму) ріжниці не було. І Гетьманщина, так само як і большевики, і Ц. Рада, старалась оберегти свою клясову владу від своїх клясових і політичних противників. Через те й вона, як і Ц. Рада, проголошуючи ріжні громадянські свободи (слова, зібрань, друку), в той же час обмежувала в цій свободі своїх против-

ників. З єдиною знов таки ріжницею, що це робилося більш виразно й отверто.

Що було розігнано Парламент, представницький орґан і не допущено Українських Установчих Зборів?

Розуміється, тут німецький ґенерал, чи то-пак Гетьман пішов проти демократичних засад. Але німецький ґенералміркував, очевидно, так: закони й права в державі залежать від того, хто має силу; сила тут моя, отже мої й закони й права; а чи не один біс, хто їх буде опубліковувати, — Установчі Збори чи один який небудь чоловічок, якого я назву Гетьманом? А що з одним чоловічком справу вести легче й зручніще, ніж з великою ґрупою людей, яка любить багато говорити, то в цьому німецький ґенерал переконався вже з досвіду Ц. Ради.

Ріжниці й не могло великої бути, бо „законодавча", рішаюча й направляюча сила не мінялася й лишалась усе тою самою—німецькою, мілітарною, імперіалістично-клясовою силою.

4. Zu spät.

Таким чином у соціально-політичному відношенню в початках перевороту настала тільки та ріжниця, що реакція, приведена Ц. Радою з німецьким імперіалізмом на Україну, прибрала більш виразних, отвертих форм.

На німецьке командування вже впливали реакційні, буржуазні кляси, але основа „демократичної“ української державности, дрібне селянство, все ж таки ще не було виразно загрожене.

Більшою небезпекою загрожувало з національного боку. Коли б до власти німецький Гетьман, чи то пак: ґенерал, покликав неукраїнський елемент, то тим самим, майже механично, влада перейшла би в руки не тільки ворогів українства, але й ворогів дрібного селянства, се-б-то в руки великої аґрарної й промислової буржуазії. З національним характером влади тісно, неподільно в'язався й соціальний її характер.

Це стало ясним українським політичним партіям у перші ж дні по перевороті. Для врятування хоч тих клаптиків демократичного ладу, які ще не було розтоптано німецькою ногою, треба було за всяку ціну старатися, щоб влада була національно-українського характеру. Рятуючи національний бік справи, тим самим рятувалось її від лап реакційної великої буржуазії, яка обліпила німецького ґенерала.

І треба правду сказати, німецький Гетьман у перші дні по перевороті мав виразний намір надати владі національно-український характер. Призначений ним „отаман“ міністрів Устимович перш усього звернувся до українських буржуазних партій у справі

сформування нового Правительства, се-б-то переважно до есефів. Але ж вони називалися „соціалісти-федералісти“ й дуже різко одштовхнули „отамана“. Правда, сама фіґура цього прем'єр-отамана була настільки безглузда й навіть образлива для всякого політика, що псіхолоґічно есефів легко було зрозуміти.

Також з псіхолоґічного боку можна зрозуміти й їхню прінціпіальну позіцію що до зроблених їм пропозіцій. Вони брали участь у Ц. Раді, в цьому Парламенті української держави, вони, правда, різко крітікували його діяльність, але вони з самого початку його істнування тримали разом „єдиний фронт“ і разом ділили все добре й зле цього орґану. І раптом брутальна рука німецького ґенерала задушує цей Парламент і передає всю владу якійсь нікчемній, нікому невідомій постаті якогось руського ґенерала. І той ґенерал пренахабно звертається до них, щоб вони йшли разом з ним творити волю брутального насильника-німця.

Розуміється, псіхолоґічно зрозуміле те обурення, з яким було есефами одіпхнено приятельську руку „отамана“ міністрів Устимовича.

Але тільки з псіхолоґічного погляду це зрозуміло. З національного ж та навіть з соціально-політичного поглядів вони, по суті

кажучи, не мали великих підстав одкидати німецько-гетьманські пропозіції. Адже вони самі були й проти „соціалізації землі“, й проти тої невиразної й безладної політики, яку провадила Ц. Рада в співробітництві з німецьким ґенералом. Вони самі хотіли зміни майже в тому самому напрямі, що й було зроблено німецьким штабом.

От тільки не мали на увазі Гетьмана. Але як же бути в буржуазному громадянстві без „верховної“ влади? Коли Ц. Раду розігнати (проти чого, властиво, есефи дуже не протестували б), то хто ж мав бути на її місці? Очевидно, якась одна персона. Але не Айхгорн же? Він і так був увесь час найверховніщою владою. От і було вибрано руського ґенерала Скоропадського. Бо хто ж винен українцям, що вони не хотіли дати свого гетьмана, коли до їх зверталося, навіть до самих есефів?

А що це „гетьман“, а не президент, так це ж для українців повинно було бути ще приємніщим, бо це ж була стара українська традіція, це підкреслювало національний характер української держави.

Такі пояснення давав німецький ґенерал і через „отамана“ Устимовича й потім через „отамана“ М. Василенка, якому було доручено „за неспособностью“ Устимовича складати кабінет міністрів.

Ні, есефи не могли одважитись. Вони дуже хвилювались, гарячково й довго радились, дебатували. Не можучи самі рішити, вони скликали на нараду представників инчих українських партій, есдеків, самостійників і навіть есерів.

Представники нартій рішуче порадили есефам рятувати що можна, поки буржуазія не захопила всього.

Серед представників есдеків був і я. Я належав до тої ґрупи, яка під час Ц. Ради домагалась виступу соціальдемократів з Правительства. Пробувши весь час „житомирського сидіння“ Ц. Ради на теріторії занятій большевиками й вертаючись потім до Київу, я мав змогу знову проїхати через усю Україну й безпосередньо чути й бачити настрої широких мас. І тоді вже для мене було ясно, що з німцями приведено соціальну реакцію й що Ц. Рада упала в очах народу ще нижче.

Тепер же, коли лоґічний розвиток утворених самою Ц. Радою відносин у державі привів до її загибелі, мені й моїм товаришам здавалось, що обов'язком кожного українця є рятувати з пожежі все, що тільки ще можна врятувати, а не одходити на бік з революційною фразеолоґією на устах.

Було два способи активного рятування: іти в народ, піднімать серед його повстання проти насильників і збройною силою виганяти

їх, або йти до тих самих насильників і ціною власного пониження одпихнути набік руську буржуазію, що простягала руки за владою. Перший спосіб без усякого сумніву був і чистіщий, і революційний, але в тих умовах зовсім не здійснимий.

Другий же спосіб був немов „практичній-ший“. Прихильникам його здавалось, що повстання проти п'ятьсоттисячної німецької армії не дасть ніяких позітивних результатів, бо німці повстання моментально задушать, а як воно буде провадитись українцями, то з помсти й страху до них усю владу буде передано чорній руській реакції.

Тим паче, здавалось, повстання не матиме успіху, що Ц. Рада загубила серед народу всяку сімпатію й за неї широкі маси не рискнуть вступати в нерівну боротьбу з такою силою, як німці. Ці думки підтвержувались тим „спокоєм“, з яким було майже скрізь по Україні принято звістку про переворот.

Отже, на думку „практичної“ течії, коли способом отвертої, збройної боротьби явно не було надії хоч що небудь урятувати, то й спосіб складання рук на „революційних“ грудях (як то робила ще третя течія) також нікому ніякої користи не дав би. Треба було відповідній українській соціальній течії іти до насильників німців і поки вони ще не підпали зовсім під вплив руської реакційної

буржуазії, поки ще мали намір передати владу українцям („созвучним“ собі), брати цю владу й рятувати принаймні національний характер держави. Цей характер сам собою не допустив би до панування чорної поміщицько-жандармської реакції.

Але есефи не мали тої рішучости. Вони ж бо були „теж соціалісти“, — якось воно ніяково так одразу.

І поки вони мнялись, чухались, вагались, руські кадети, представники руської аґрарної й промислової буржуазії вже встигли присунутись ближче до німців і до влади. Коли, нарешті, партіям удалось переконати есефів, що вони хоч і „теж соціалісти“, але такого сорту, що можуть працювати з німецькими ґенералами, коли повели їх за руку до цих ґенералів, то виявилось, що вже було... zu spät (занадто пізно). За ці дні есефівського чухання й зчищання з себе „теж-соціалістичности“, руська буржуазія встигла захопити деякі портфелі. Вона дала німецькому ґенералові обіцяння бути слухняною, „покладистою“, бути сліпою й німою, де то треба буде німцям, і німецький ґенерал, дбаючи про себе, рішив купити в руської буржуазії цю слухняність за міністерські портфелі. Це тим легче німцям було зробити, що їхні побоювання хвилювання народу з приводу розгрому Ц. Ради не підтвердилися, й особли-

вих компліканції у краю з новим ладом боятись не було чого.

Таким чином, коли партії привели есефів, було вже для чисто-українського кабінету zu spät.

Але все ж таки ще не все було захоплено, ще німецький ґенерал вагався. І він пропонував есефам зробити так: узяти портфелі голови ради міністрів та ще кільки важніщих і почати працювати. Коли все буде гаразд, можна буде й усі останні посади замістити українцями. Другими словами, коли б есефи виявили себе слухняними, то ґенерал і проти них нічого не мав би. Що ж до того, щоб усунути гетьмана, як домагалась українська делеґація, то про це й мови не могло бути: гетьмана вже визнано в Берліні. А крім того народ зробив переворот, народ вибрав собі гетьмана й німецьке командування на Україні, вважаючи себе гостем, не мало ніякого права втручатись у внутрішні справи України.

Тоді українські делеґати запропонували „роз'яснити“ гетьмана, як тимчасового президента Української Республіки.

Ні, німецький ґенерал і в це не мав ніякого права втручатись, це була воля народу, він же не смів ламати чи хоч пальцем торкнути народню волю. І те, що він, німецький ґенерал, вів переговори з делеґатами,

це з його боку було тільки посередництво між ними й верховною владою України, Гетьманом. Все ж рішення залежало тільки від верховної влади.

Але він усе ж таки, як цілком незаінтересована сторона, радив українцям узяти ці п'ять-шість важніщих портфелів, не вдаватись у дебати, а братись до діла. А далі видніще буде, що і як. І радив робити то як найшвидче.

Але швидкість і рішучість є огидні для щирої української вдачі. Есефи мусіли ще порадитись і подумати.

Поки вони радились і думали, руські кадети рішуче й швидко згодились на всі умови німецького ґенерала, продали йому всі військові запаси, муніцію, склади, що лишились од війни, продали хліб, жири, вовну, вугіль, продали все, що хотіли німці, на самих ганебних умовах і коли есефи, надумавшись, прийшли згодитись, було знову... zu spät: усе вже було захоплено руськими поміщиками, фабрикантами й ґенералами. Лишалось два-три паршивеньких портфелі, які німецький ґенерал з усміщечкою запропонував есефам.

5. Урядовий пиріг.

Таким способом процес, початий ще в октябрі, коли Ц. Рада осудила захоплення

влади пролетаріатом і селянством, розвинений боротьбою з цією робітниче-селянською владою, прийшов до свого неминучого кінця: до переходу влади в руки виразних ворогів працюючих кляс, до великої буржуазії й бюрократії.

І цікаво, як ця буржуазія дуже легко може розпрощатися з своїми „прінціпами“, коли ходить о її клясові інтереси. Ті самі кадети, які так люто гризли українцям руки, не допускаючи до автономії та федерації, які так гарчали, пінились і скажено стрибали на цепу революції, коли українці підходили й брали самостійність, тепер ці самі кадети хапали владу в самостійній українській державі, тепер вони в своїх заявах і ріжних виступах рекомендували себе як гарячих прихильників самостійної України.

Розуміється, це була прихильність Іуди: цілуючи й обнімаючи знесилену, напівзадушену німецькою ґенеральською лапою Україну, вони в цей же час обплутували її шворками, щоб у слушний час потягти в чорно-реакційну, реставровану, „єдіную, неделімую“ „тюрму народів“.

Заходи українських партій не дали позітивних наслідків. Основною причиною було те, що українська нація не мала своєї буржуазії, тої кляси, з якою німецькому імперіалізмові було найзручніще й найприємніще „працювати“ на Україні. А звідси вже виплівала й нерішучість та кволість тої течії,

яка тільки ідеолоґічно готова була заступати інтереси української буржуазії (есефи), якої ще не було в дійсности.

Німецький імперіалізм одкинув сентіментальність і побрався з цілком рідною собі по духу, по стану, по цілям руською буржуазією. І всю повноту влади було передано їй під верховним доглядом і керовництвом німецького штабу. І до того повно, що навіть не вистарчало місця зародкові української поміщицької буржуазії, так званій „Партії хліборобів-демократів“. А ця ж „партія“ так щиро й активно брала участь у всіх гетьманських змовах, у підготовці перевороту, в озброєнню руської офіцерні, так лютувала на Ц. Раду й так плескала в долоні, коли „народ“ вітав вибори Гетьмана. Ідучи за керовництвом поміщика С. Шемета й колишнього соціальдемократа Д. Донцова, ця ґрупа з таким ретельним, самовідданим хамством гострила й подавала ножа, яким було перерізано горло українській владі, її за це ні одного портфеля, ні одної посадочки не дістала. Руська пані-буржуазія одпихнула непотрібного вже хама й сама припала всією жадною мордою до смашного пирога-влади. А з його кадети дістали для себе найсмашніщі й найбільші шматки.*)

*) Урядовий пиріг було поділено так:
Голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ

Ф. Лизогуб (октябрист, представник аґрарної буржуазії, „знавець“ земських справ при Ґ. Секретаріаті, виметений большевиками разом з другим бюрократичним сміттям з Росії й підібраний „соціалістичною“ українською владою).

Міністр фінансів — А. Ржепецький (кадет, відомий україножер, директор банку).

Міністр торгу й промисловости — С. Гутнік (кадет, феноменальний одеський спекулянт, голова одеського біржевого комітету, відомий на всю одеську округу цінизмом і безсоромностю своїх біржевих операцій).

Міністр хліборобства — Кіяніцин (кадет, поміщик, україножер).

Міністр продовольчих справ — Ю. Соколовський (кадет, руський малорос).

Міністр праці — Ю. Ваґнер (кадет, професор київської Політехніки, відомий з доби Ц. Ради ненависник українського відродження).

Міністр народнього здоровля — В. Любинський (безпартійна нікчемність, аптекарь, одержав портфель за особисте знайомство з П. Скоропадським).

Міністр шляхів — В. Бутенко (кадет, в українському питанню „і нашим, і вашим“, як державний діяч — нікчемність. Портфель одержав за підготовку „перевороту“).

Міністр юстиції — М. Чубінський (кадет чи безпартійний, малорос, а під час урядування ворог українства).

Державний контрольор — Г. Афанасьєв (кадет чи октябрист, україножер).

Військовий міністр (тимчасовий) А. Слівінський (руський чи польський офіцер, підфарбований під українця при уряді Ц. Ради).

Державний секретарь — М. Ґіжицький (особа безцвітна, з антипатіями до українства).

———— —

РОЗДІЛ II.

Соціально-політична реакція гетьманщини.

РОЗДІЛ II.

Соціально-політична реакція гетьманщини.

1. Ґенеральний з'їзд грабіжників. — 2. Сласна лють аґрарних паразітів. — 3. Діяльність „культурно-творчих сил“ у місті. — 4. Лівіще навіть за Шейдеманів. — 5. Річ не в лизоблюдах і прохвостах.

1. Ґенеральний з'їзд грабіжників.

Допавшись до влади, руська реакційна буржуазія заходилась з усією енерґією коло мобілізації своїх сил. Почався цілий ряд з'їздів буржуазних і контрреволюційних течій. Всі вони з запалом виносили постанови за найактивніще заведення „ладу й порядку“, всі вдячно вітали Гетьмана (читай: німців) за припинення анархії (Ц. Ради), всі з гарячою любоввю говорили про „Рідний Край“.

Але з усіх цих з'їздів найцікавіщим є ґенеральний з'їзд усієї буржуазії, або, як він офіціально називався, „з'їзд представників промисловости, торгу, фінансів та сільського господарства“.

Участь в йому брали найвидатніщі члени Правительства, з Ф. Лизогубом на чолі. Наймити-бюрократи вітали своїх панів, що повернулися до своїх маєтків. Голова міністрів Ф. Лизогуб, забравши першим слово, з радостю привітав „зібраних представників культури та творчих сил краю". (Див. протоколи з'їзду.) Похвалившись перед своїми панами, як його кумпанія за поміччю німецьких ґенералів легко розправилася „з анархією", старий царський бюрократ гаряче запевнив своїх панів, що тепер вони можуть спокійно „працювати", бо Уряд, мовляв, „доложить до цього всіх заходів, а всякі спроби викликати анархію й заколоти здавлюватиме сильною рукою".

Його похвалили оплесками й узялись „працювати в спокою та певности".

Насамперед, ще раз потішились, що таки допались знов до влади. Міністр спекуляції й біржевих грабіжів Гутнік у самозадоволенню, з гордостю випнув своє спекулянтське черево й сказав: „Не треба лякатися слова „буржуазія", тільки вона в силі повести край до відродження... Щоб перейти від теперішньої анархії й грабіжів до нових умов, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба змобілізувати всі творчі сили, треба дати нормальні умови для приватної ініціативи."

І от було вироблено такі „нормальні умови для приватної ініціативи“:

„1. З'їзд вітає оголошене грамотою гетьмана відновлення приватної земельної власности... 3. Найкращим способом направити землю до найбільшої продуктивности є вільний продаж і купівля її... 4. Від Уряду вимагається широкої, шляхом кредиту й инчих заходів допомоги у відбудові продуктивности сільських господарств...

„Тільки вказаними способами можна перевести аґрарну реформу, а всі насильства й несправедливість при розділі приватної власности ніколи не задовольнять сільського населення й приведуть знову до шкідливих наслідків.“

Отже в земельній справі всякі „насильства“ усунено: вся земля лишається в поміщиків, а Уряд повинен це „шляхом кредиту й инчими засобами“ (які то були „инчі засоби“, побачимо далі) допомогти поміщикам.

Так само в промисловости.

„Регламентування прав підприємців на вільність коаліції для захисту економичних інтересів... Зменшення довгости обов'язкового робочого часу може проводитися тільки з відповідною поступовостю... Виданий Тимчасовим Правительством закон про волю страйків треба переглянути... Колективні

договори, як і окремі угоди, треба негайно признати недійсними...“

Це найголовніщі з „нормальних умов“, вироблених з'їздом грабіжників. Після прийняття статуту „Протофіса“ (Союза представників промислу, торгу, фінансів, сільського господарства) голова з'їзду фон-Дітмар прочитав листа від офіцерів російської армії, які прохали з'їзд допомогти їм у справі одержання посад. З'їзд з великою готовністю пообіцяв заплатити й цим своїм слугам за „переворот“.

Після того фон-Дітмар, закриваючи з'їзд виголосив „коротку, але сильну“ промову, в якій закликав буржуазію „до немилосерної боротьби з соціалістами, що стоять під прапором Карла Маркса“.

„Буржуазія — говорив він натхнено — повинна взяти участь у державнім устрою як шляхом економичної, так і політичної роботи. Треба змінити свої погляди в політиці. Буржуазія повинна не тільки займати пропоновані їй посади, але повинна йти до захоплення всієї влади“. (Протоколи з'їзду).

Отвертіще, ясніще й цінічніще, здається, вже не можна було сказати.

На закінчення з'їзд вибрав і послав до Гетьмана делеґацію, яку 16 травня ця оперeточна фіґура приняла, висловила свою радість з приводу принятих з'їздом важних

постанов „для зміцнення підвалин нового державного устрою дорогої всім України“ й запевнила, що вона й її Уряд „у своїй роботі особливо підтримуватимуть ці громадські сили, що працюють над добробутом любого Рідного Краю“.

2. Сласна лють аґрарних паразітів.

Оттак намітивши „нормальні умови“, „культурні й творчі“ сили краю розпочали свою діяльність для „всім їм дорогої“ України.

І що як то за страшна, дика, безоглядно й цінично-грабіжницька діяльність почалась! Це була просто вакханалія клясової помсти, здирства, насильств і отвертого грабіжу.

На села шугнуло, скрегочучи зубами від сласної люті, поміщицтво. Озброєне німецьким ґенералом, воно скажено кинулось до помсти над селянством. Усі закони, всі здобутки в аґрарній сфері було розтоптано ногами, з глумом, з прокляттями, з гарчанням пошматовано. Мало того: кожне село, кожна селянська хата були обкладені страшенними контрібуціями, розмір яких вирішався самими поміщиками. І тут лють паразітів розперезалася як найширше. „Відшкодовували“ себе так, як тільки може „відшкодовувати“ дикий наїздник за часів татарщини в завойованій країні. Більшість поміщицьких кол

для здирання цих контрібуцій, не задовольняючись німецькою „допомогою“, мали власні карні відділи, складені з бувших стражників, урядників, поліцаїв і ріжного продажного деморалізованого елементу. Ці банди терорізували село, знущались над ним, катували його. Не задовольняючись грошевими карами, „культурно-творчі сили краю“ робили полювання на людей для забави з собаками, з загонами, як слід. Людей закопували по шию в землю й тримали так до смерти, а пані й панночки в елеґантських убраннях з прутиками в руках забавлялись тим, що люто остервеніло били таких закопаних прутиками по голові, по лиці, по очах. Инчим вирізали на тілі непристойні лайки на адресу революції й так виставляли на сільських майданах. Жінок і дівчат насилували майже публично й за найменчий опір убивали тут же. Ті села, в яких знаходилась хоч невеличка ґрупа селян, що виявляли словом чи вчинком протест, часто громились німецькою артілерією й випалювались до останньої хати.

На поміч поміщикам виступив і Уряд. Він у кожному повіті сформував з руських офіцерів, жандармів і бувших поліцаїв так звані „карні сотні“. От це були ті „инчі заходи“, яких з'їзд Протофіса вимагав од Правительства. Ці карні сотні мали своїм зав-

данням наводити „лад і порядок“. Коли власна поміщицька банда здавалась поміщпкові не задовольняючою його в його заходах до „ладу й порядку“, він викликав „карну сотню“ й село вкривалось трупами, каліками й пожежами.

Я вже не кажу про те, що економично грабіж ішов самий отвертий. Контрібуції самі собою, а економична експлуатація сама собою. Всі оброблені й засіяні селянами панські поля було, розуміється, повернено поміщикам без усякої компенсації. Про це смішно було б і згадувати. Але крім того село повинно було далі робити на цих полях. Щоб не було вже зовсім похоже на часи невільництва, давалося платню робітникам. Але це була така мізерно мала, така нахабно й цінично глузлива платня, що багато селян просто одмовлялось брати її, хоч на роботі були, примушені страхом смерти й катування. Старі селяне, які пам'ятали ще панщину, казали, що то був рай у порівнанню з цими часами.

Так „працювали“ „культурно-творчі сили“ на селі.

3. Діяльність „культурно-творчих сил“ у місті.

В місті йшла та сама оргія, тільки в не таких розперезано - диких, крівавих формах. Тут „творчі“ промислово-фінансові сили про-

сто вмочили всю свою жадну пику в державну скарбницю й жлуктали кредіти, субсідії, концесії так, що аж за вухами лящало. Під керовництвом шефа спекулянтів „міністра“ Гутніка спекуляція дійшла до гомеричних розмірів. Промислові підприємства діставали колосальні „позики“ й „допомоги“ від держави, але число безробітних росло з кожним днем. Промисловість падала ще більше, не вважаючи на те, що восьмигодинний робочий день було знищено, що було повернено всю сваволю „приватної ініціативи“ капіталістів. Маючи единний імпульс — набування капіталів, бачучи тільки в цьому ціль своїх підприємств, промисловці задовольнялись можливостю простого грабіжу, як найлегчого способу набити свої кишені.

А поруч з цими своїми хижаками, „працювали“ й „гості“-хижаки. Тепер над ними не було ніякого контролю, не було навіть того слабенького голосу Ц. Ради, який все ж таки заважав німецьким ґенералам. Купивши собі в руської буржуазії мовчання, нанявши собі згодливих наймитів-міністрів, вони могли тепер грабувати „законно“ й безконтрольно. І щастя тільки в тому, що залізниці України не могли справитись з німецьким апетитом, а то б її було очищено всю як липку.

Що ж торкається політичних і демократичних свобод, то про них, розуміється, ба-

гато говорити не треба: їх було просто знищено для тих кляс, які були ворожі до кляс паразітарних. Свобода зібрань, союзів, коаліцій, слова й т. и. була тільки в буржуазії. Це був розцвіт з'їздів кадетів, промисловців, „руських союзів“ і т. д. Всі инчі заборонялись або ставились під такий контроль, що були цілком нешкодливі для буржуазії. Пресу взято було під цензуру самого нахабного безпардонного характеру. Демократичні думи, вибрані ще за часів Тимчасового Правительства (для панування буржуазного ладу, власне, не шкодливі), Уряд розігнав, а діячів їх позаарештовував. Замісць цих дум було повернено старі, царські, чорносотенні думи. Замісць комісарів Ц. Ради, введено інститут „старостів“, ґуберньских і повітових. Це були переважно старі царські ґубернатори, жандармські офіцери, справники, поліцмейстери. Все старі, відомі населенню, жахні призвища. В Київі відновлено було стару „охранку“ й склад її був чисто жандармський: називалась вона „Особим відділом при штабі ясновельможного пана Гетьмана всієї України“ Старий царський жандармський охранник Буслов стояв на чолі сеї пахучої інституції.

4. Лівіще навіть за Шейдеманів.

Але треба одзначити два цікавих моменти в цій чорносотенно-буржуазній вакханалії.

Перший момент: це підкреслювання скрізь, у всіх урядових актах, заявах, інтервью, промовах і т. п. самостійности української держави й національного українського її характеру.

Другий момент: вставляння всього режиму, як демократичного й навіть „лівого“.

Особливо це виразно, настирливо на кожному кроці випиналось у початках нової влади.

Наприклад, у заяві, підписаній усією Радою Міністрів з 10 мая, між иншим даються такі нахабно-брехливі, безсоромно лицемірні пояснення:

„Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана се втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Правительства, гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомости думку про невідбіральні народні й козацькі вольности. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України й свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового Правительства до подавлення української національности, її мови, культури й державности.“

Як поводилась ця „нова епоха“ з цією самою українською мовою, культурою, побачимо далі.

„Головна задача Правительства, котре має тимчасовий переходовий характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народнього представництва...“

Як саме, в якому напрямі й якими засобами зміцнявся той „державний лад“, який був той „спокій“ і „справжня воля“, про це вже вище говорилось.

„Городська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому Правительству, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльностю на полі місцевого життя, й підозріння, немов би Правительство бажало зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до сеї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде, — зберігши загальний демократичний характер земських і мійських управ, — внести у виборчий закон для сих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плодотворну роботу для добра місцевого населення.“

І, дійсно, в ці „дорогі“ інституції було таки внесено гарненькі „зміни“!

„Правительство не думає нарушати якісь політичні свободи, але в тріножні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першім місці й, коли в поодиноких випадках в ім'я сих вищих інтересів Правительство буде примушене хопитися строгих мір, так се виключно на час до привернення спокою в краю й повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої тепер є так багато.“

Скільки ж то повинно було бути тих „поодиноких випадків“, щоб Правительство було „примушене“ завести такий терор!

„Так само несправедливі обвинувачування Правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Правительство не спиниться ні перед якими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було-б здатне в найвищій мірі побільшити продукцію.“

І таки воно й не спинялось ні перед розгромом цілих сел, ні перед крівавими експедиціями, ні перед закопуванням селян живцем у землю.

„Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисл, усе стрінуть підтримку й поміч Правительства, а професійні союзи, наскільки вони займаються обороною професійних ін-

ココресів, користаються з боку Правительства повним признанням.“

Просто таки не Уряд, а чистий народолюбець.

А оперетoчний Гетьман навіть таке „колінце“ устругнув у розмові з кореспондентом „Berliner Tageblatt“-у: „Здається,—сказав він — що мене в Ґерманії вважають за реакціонера й упевненого прихильника федерації з Великоросією. І те й друге — невірне. Я смію запевнити, що моя програма й демократичні вимагання сеї програми йдуть навіть далі, ніж у панів Шейдеманів та Давидів.“ ·

Словом, трохи-трохи не большевик. А що вже самостійник, що завзятий демократ, то тільки пошукати такого треба.

Чим же це все пояснюється?

5. Річ не в лизоблюдах і прохвостах.

Розуміється, річ тут не в слинявому руському ґенералові Скоропадському, не в старому бюрократичному льокаєві Лизогубові, не в инчих нанятих лизоблюдах, навіть не в „Протофісах“ і всіх тих инчих прохвостах, що смоктали й гризли Україну. Річ у німецькому імперіалізмі, в його ґенералах на Україні. Німецькому імперіалізмові в цілях війни незручно було виявити себе як перед Европою, так і перед своїм народом яко насильника

над молодою державою, як оборонця реакції, як простого грабіжника. Йому треба було мати якісь виправдуючі документи. От він і давав розпорядження своїм апаратам на Україні — гетьману, міністрам — робити відповідні заяви, маніфести, накази, інтервью й т. п. Ці заяви й маніфести друкувались у закордонних ґазетах, цітувались у німецькому Райхстаґу й ними доводилось, що український народ під охороною німецьких друзів благоденствує: має свою самостійну державу, має свою національну культуру, мову, має лад і порядок, має всі демократичні свободи й такого „лівого" гетьмана, який навіть Шейдеманам не уступить.

Німецький імперіалізм під той час ще не мав виразної орієнтації на „єдінуую, нєдєлімую". В Росії панувала совітська влада, там заводився страшний і огидний усякому імперіалізмові соціалістичний лад, отже не могло бути ніякої мови про негайне утворення єдиної Росії. Крім того було би зовсім уже непристойно через місяць-два по заключенню такого чудесного хлібного миру з „самостійною, незалежною, суверенною" державою, так урочисто визнаною самим німецьким імперіалізмом, узяти й розтоптати ту суверенність, як непотрібний уже недокурок.

І, нарешті, як-ні-як за рік революції українська національна свідомість, не зважаючи

на наші шкодливі для неї помилки, росла в широких масах. Німецьким ґенералам не було такої нагальної потреби зразу брутально взяти й знищити національні здобутки. Це був би цілком безглуздий, непотрібний і шкодливий для їхніх інтересів учинок.

І от це все було причиною таких патріотичних і демократичних заяв і декларацій німецько-гетьмансько-буржуазної влади.

РОЗДІЛ III.

Національна контрреволюція гетьманщини.

РОЗДІЛ III.

Національна контрреволюція гетьманщини.

1. Скакання руської буржуазії по українськи. — 2. Підготовча любов протофісовців. — 3. „Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте.“ — 4. Русько-німецька змова. — 5. Неминучий наслідок підготовчої любови.

1. Скакання руської буржуазії по українськи.

Але ці офіціальні заяви ані трішки не заважали, як показано вище, ні соціальній, ні політичній реакції в найотвертіщих, цинічніщих і жорстокіщих формах.

Так само не заважали вони й національній контрреволюції. Але з тою тільки ріжницею, що нищення національних здобутків революції робилось помалу, не раптово, по певному, мудро наміченому планові.

Як сказано, вся фактична влада належала німцям. Отже від німецьких ґенералів залежала й національна справа на Україні. Руська буржуазія, розуміється, не могла помиритися з істнуванням українсько[illegible] жави, з національними її формами. Т[illegible] таки,

дійсно, був якийсь абсурд: увесь устрій держави—буржуазний; усі урядові й державні апарати передано буржуазії: сама буржуазія вся—руська: а держава через щось називається українською, мова в Уряді й у всіх буржуазно-урядових інституціях повинна бути українська. З усього кабінета міністрів один чи два міністри знали українську мову, останні ж чули її тільки в малоросійських спектаклях. Сама „верховна влада", емблема, так сказати, національно-українського характеру держави, гетьман, теж по українськи говорити не вмів. Все оточення його, „двір", складалось з руської „забубенної" офіцерні, яка істинно-руськими словами лаяла й висміювала й українську державу, й українську мову, й усе українське.

По міністерствах вищі керуючі посади було, цілком натурально, засажено людьми відповідними до нового ладу. А цими людьми були старі руські бюрократи, які здебільшого ніколи зовсім не чули української мови, бо тільки тепер опинились на Вкраїні. І вони рантом повинні були писати, говорити й робити доклади своїм міністрам, які теж не вміли по українськи, на чужій і здавна непризнаній ними мові.

Розуміється, це був абсурд.

Ал[illegible] скачи, враже, як пан каже". Пан-німе[illegible] [illegible]азував скакати по українськи, отто ж[illegible] [illegible]уло хоч удавати, що скакаєш.

Але, удаючи скакання по українськи, й буржуазія й бюрократія робили в той же час усі заходи, щоб переконати пана, що це — абсурд, безглуздя, що національна-українська держава така „як у людей“ — абсолютно неможлива. І представляли йому наочні життєві докази: всі порядні, багаті, приличні люди — не українці, а руські, або євреї, або поляки. Всі „культурно-творчі сили краю“— не українці. Всі знавці державного, адміністративного управління — не українці. А з кого складається те товариство, в якому мають собі спочинок і розвагу німецькі офіцери по своїй тяжкій праці охорони ладу й порядку в краю? З не-українців. Чиї жінки дають змогу німецьким офіцерам легче терпіти розлуку з своїми власними жінками? Не-українців. Яка мова панує скрізь на улицях, в приличних домах, маґазінах, ресторанах? Не-українська.

Так хіба ж не абсурд українська державність? І хіба вона, руська буржуазія, потерпить, щоб ця ненормальність тяглася й тоді, як буде вичищено всю Росію від большевиків і влада в усій Росії перейде до неї, до буржуазії так само як на Україні? І хіба та майбутня велика Росія забуде німцям, що вони хотіли роздробити її, хотіли утворити якусь Україну? Хіба такий тверезий, такий мудрий і сильний народ, як німці, не розуміє того, що

його інтереси йдуть разом з інтересами великої, єдиної, могутньої Росії? З ким же проводирі німецького народу хотять іти тут в „южній Росії“? З купкою нездатних до державної роботи людей, які ще так вороже ставляться до німецького народу, що так великодушно прийшов їм на поміч? Чи з тим темним, некультурним, большевицьким селянством, що так невдячно приймає визвольне німецьке військо в себе на селі? Бо де ж ті українські сили, з якими можна йти разом і творити буржуазну „справжню“ державу?

Нема що: на німців усі ці арґументи робили відповідне враження, вони признавали їм рацію. Дійсно, все навкруги було неукраїнське, всі „приличні люди“, з якими можна поговорити — не-українці. Навіть законні й незаконні простітутки по буржуазних салонах, по шантанах і просто на улицях, і ті говорять тільки по руськи, признають себе руськими й сміються з українського.

Але що робити: Берлін признав українську державу, Берлін робив з нею мир, Берлін хотів, щоб вона була національна й демократична, Берлін, словом, хотів доказати, що він не ламає права самоозначіння народів і не несе з собою реакції, як то говорили мілітарні вороги його.

Отже, хоч воно й самим німецьким представникам Берліну на Україні видно, що

абсурд, але треба до якогось часу... удавати, що скакаєш так, як Берлін каже.

І удавали. Німецький ґенеральний штаб весь час рішуче й катеґорично заявляв, що Україна повинна бути самостійною, незалежною й безумовно-демократичною державою.

Німецько-гетьманський Уряд бив себе в груди й присягався, що він именно й є оттой щиро-національний і безумовно-демократичний Уряд самостійної, незалежної. суверенної, дорогої, великої української держави.

Гетьман розвісив у себе по покоях позичені з музею портрети гетьманів і, щоб ще більше показати українцям, який він щирий патріот, почав учити свого „наслідника престола" українській мові. За вчителя було взято якогось руського офіцеришку Блаватного, що вмів по українськи*), жулика й чорносотенця.

Всі міністри, всі гутніки присягалися, що через три місяці вони всі заговорять по українськи й навіть на засіданнях так говоритимуть. А що до нижчих урядовців, то їм катеґорично було заявлено, щоб через три місяці всі заговорили по українськи.

---

*) Цей „воспитатель", ад'ютант і один з гофмейстерів гетьманського „двору" в осени 1919 р. був посажений австрійською поліцією в тюрму по підозрінню в крадіжці міліона корон у віденського банкира.

Хто не заговорить, той буде позбавлений посади.

І це заявлялося з такою пресерйозною міною, що бідні руські чиновнички, що позасідали на посадах, поперелякувались і кинулись учити українську мову. Книгарні, українські й неукраїнські, найкраще торгували українськими словниками та граматиками за тих чудернацьких часів скакання руської реакції по українськи.

2. Підготовча любов протофісовців.

Чиновнички, розуміється, не могли знати тайних „предположеній" своєї верховної влади—руської буржуазії; але вони почували, що діється щось безглузде, що не може того бути, щоб гутніки, лизогуби й усі инчі істино-руські лизоблюди, які засідали в правительстві, щоб вони зрадили руську справу на користь хохлам, мазепинцям. І хоч на всякий випадок вони й „зубрили" „собачу" граматику й мову (так не-офіціально називалась українська мова серед гутніків), але в глибині своїх зтривожених маленьких душ сподівались, що це якось минеться й безглуздя зникне.

А для таких сподіванок були й деякі серйозні, реальні підстави. Хоч воно й заявлялося, що всі урядовці повинні по українськи провадити все діловодство по урядо-

вих інстітуціях, а тим часом Правительство помаленьку викидало з тих інстітуцій усіх українців, усіх тих, що могли по українськи вести діловодство.

Хоч воно й декларувалося, що державною мовою на Україні є тільки українська мова, а тим часом вища судова інстітуція, Сенат, більшостю голосів постановила, що й руська мова повинна вважатися державною мовою.

Хоч воно ніби малося українську національну армію формувати, а тим часом усі українські частини, складені з національно-свідомих полонених і инчих елементів, енерґічно розформовувались і розпускались. Замісць них складались офіцерські руські кадри.

Хоч заявлялось, що на провінції також повинна скрізь українська мова бути урядовою, а тим часом українців урядовців скрізь було викинено, або арештовано, або навіть розстріляно, а замісць них настановлено відомих істино-руських людей.*)

*) Наприклад, самі призвища ґуберньских і повітових старост були переважно такі: Малахов (чернигівський), Дементьев (верхнедніпровський), Комаров (павлоградський), Ключніков (олександрівський), Кудрянов (словяносербський), Харатаев (маріупольський), Терентьев (херсонський), Верещаґін (елисаветський), Плещеев (харьківський), Ґріґорьев (ахтирський), Ящев (ізюмський), Іґнатьев (сумський), Кісельов (кам'янецький), Соловйов (летичевський) і т. д. і т. д.

І що далі, то ці ознаки істино-руської вірности Правительства ставали все виразніщими й сміліщими. З Росії вже хмарою сунула всяка чорна, сіра й жовта руська сотня; поїзди, набиті так званими „фаховцями“ без перестанку звозили цю гидь на Україну.

Я приведу тут виривок з одної своєї статі, поміщеної в „Робітничій Газеті“, для виразніщої характеристики тодішнього моменту.

„З кождим днем росте до нас любов наших любих, милих братів — руських. Палка, непереможна, надзвичайна любов! Вони тисячами кидають свій край, свою батьківщину; міняють призвища; з риском попастися в руки совітських властей перебіраються через українсько-російський кордон; записуються навіть в українське підданство, підроблюють пашпорти, все те роблять тільки для того, щоб добратися до України.

„Іменно, „добратися“, допастися, всмоктатись, вгризтись у тіло нашої молодої Держави. Цілі потоки братів-руських, братів-малоросів, братів підроблених, сфальшованих українців пливуть на нашу землю. Геморої-дальні, випробовані, патентовані знавці поліцейсько-жандармського режиму; забраковані кандидати в царські міністри; недорозстрілені недобитки імператорського двору;

зажурені, висхлі від туги з торбосхожими черевами колишні поліцмейстри, ґубернатори, сенатори; тощі публіцисти всяких рептилій; поети з моноклями, з гнилятинкою; одставні лідери ріжних воздихающих за реакцією партій; жваві спекулянти з акулячими пащами.

„Як висхлі з голоду, люті, пекучі блощиці, сунуть і обсипають нас ці виборні, кваліфіковані екземпляри найчорнійшої реакції. Одні, сласно плямкаючи голодними, слинявими, синіми губами, обсіли щедро розкладені перед ними казенні пироги й уминають їх з таким радісним гарчанням, що мороз іде по всій Україні. Другі, розставивши акулячі пащі, весело вирячивши нахабні очі, смачно глитають дурну українську рибку, велику й маленьку. Треті, набравшись сил, піджививши недокровні ноги, прожогом винишпорять по всіх закутках, винюхують революцію та українську свідомість, хапають їх, таскають, гризуть. Четверті, обснувавши по теплих, людних куточках чепурненькі редакційні павутиння, тихо поважно ловлять українських мушок. А лідери партій тим часом бігають по прийомних, через задні ходи зав'язують вузлики, протягують ниточки, мотуз'я, шворки, оплутують, забивають кілки — словом, жваво, заклопотано, з веселою надією в серці роблять підготовчу роботу.

„Правда, вони всі роблять підготовчу роботу. Вони всі так жагуче, так неподільно люблять Україну, що ні за що не хотять відділити її від неделімої. І в відповідний час, коли інтернаціональна банда чехо-словаків протопче шлях через трупи Совітської Республіки для обережної галантно-джентельменської Антанти на Україну, вони всі, ці любі брати, всі отсі акули, лідери, поліцмейстери, журналісти, міністри, всі разом, дружно, з співом „Боже, Царя храни!“ і „Бей нѣмцевъ!“, ухопившись за підготовані лідерами мотузочки, потягнуть підготовану, оплутану, безсилу, безпомічну Україну в обійми антанто-монархічної, єдиної, неделімої тюрми. О, як вони жагуче, як нетерпляче, приставивши до чола руку дашком, вдивляються на північ і на схід, ждучи своєї Заступниці. Вони, правда, озираються й на захід (на німців), приємно, улесливо посміхаються, шопочуть на вушко, топчуться під ногами, вимахують хвостами й роблять вигляд цілком покірних, цілком відданих звірят. Але це так, на всякий випадок та для одводу очей.

„А вся надія їхня на Антанту. Ах, як міцно здушать вони тоді нас у своїх братніх обіймах! Як сласно вони гатитимуть підкованими Антантою закаблуками оплутане, пошматоване, біле тіло молодої Рабині, яка

посміла вирватись на волю. Коли вони вже тепер наступають немов ненавмисне їй на груди, коли тепер показують їй і язика й кулака, коли тепер часом любовно пальчиками натискають на горло, — то що ж буде тоді? Що тоді буде, коли за їхньою спиною стоятиме самовдоволений Джон-Буль, напрактикований з Ірляндцями, Бурами, Індійцями по части „опредѣленія“ націй?“

3. „Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте“.

От-така була підготовча любов „культурно-творчих сил“ до „дорогої всім України“.

І не даремно дрібні „фаховці“, зубрячи „собачу“ граматику, покладали надії на свою верховну протофісовську владу.

Як же реаґував на це все український народ?

Реакція була ріжна, в залежности від кляси й течії.

Селянство відповіло повстанням і терором на поміщиків і тих куркулів, що вибірали Гетьмана. Піднімались цілі села, викопували заржавілі, принесені з фронтів рушниці й виступали проти поміщицьких і урядових сотень, палили економії, палили дворища гетьманців. Особливо повстанський рух мав значну силу на Звенигородщині, де ним керував лівий соціаліст-революціонер Шинкарь.

Але, як і можна було ждати, повстання хутко було задушено залізною рукою німецького ґенерала. Зле озброєні, недісціплиновані, розріжнені ґрупи повстанців не могли змагатися з таким ворогом, як німецьке реґулярне військо. Це був вибух народнього гніву й одчаю, але, на жаль, проти його була непереможна сила. І вибух було притоптано, а в руки поміщицтву, німцям і карним чорно-офіцерським сотням було дано тим немов оправдання для їхньої дальшої люті.

Робітництво по містах заціпило зуби й сховалось у підполля, мріючи про той час, коли можна буде виступити на боротьбу з грабіжниками.

Політичні неруські демократичні партії принишкли. А руські всі (за виїмком большевиків) вступили в „Русскій Союзъ", який мав на меті боротьбу з українством. Чорносотенці, кадети, меньшевики й есери всі, під захистом німців і лизоблюдів, дружно йшли походом на українське відродження.

Українство розбилось на дві головні течії: леґальну й нелеґальну. До леґальної належали всі ті партії, які були й у Центральній Раді: есдеки, есери, есефи, самостійники й инчі ґрупи. По розгромі Ц. Ради для переговорів з німецьким штабом було утворено тимчасовий центр цих партій під

назвою „ЦУП“ (центр. укр. партії). Він швидко розпався. Після того було знов приступлено до координації всіх українських сил і закладено так званий „Національно-Державний Союз“, куди навіть вступили ображені одмовою в посадах хлібороби-демократи, активні співучасники німецько-буржуазного перевороту. Але їх було швидко з Союзу викинено другими партіями й у „Національному Союзі“, який вийшов з „Національно-Державного“ цих брудних добродіїв уже не було.

Нелеґальна течія складалась із лівих українських есдеків (незалежників) та лівих укр. есерів, що поодколювались од своїх леґальних партій. Вони гостро виступали проти тих есерів і есдеків, які вступали в переговори з німцями, з гетьманщиною, з руською буржуазією. У незалежників тоді ще не було виразно поставлено питання про зміну програми. Ґрупа українських незалежних соціальдемократів, що сформувалась зараз же по перевороті, з партії не вийшла, значить усю її програму приймала, тільки розходилась у питанню тактики.

У есерів же дійшло до цілковитого розколу на дві партії: лівих есерів і так званої центральної течії.

Але, на жаль, ці ліві течії були за слабі, щоб повести за собою українську демократію.

Головніщі провідні сили українства лишились у леґальних течіях, де, не зважаючи на ворожість і гостру крітику своїх лівих товаришів, старалися рятувати що й як тільки можна було.

Для цього й було знову створено „єдиний фронт“ у формі „Національного Союзу“. Національний Союз писав меморандуми до німецького народу, до німецького штабу, навіть до гетьмана, грозився, розводив дипломатію з німецьким послом Мумом, з німецьким ґенералом Ґренером, з німецько-гетьманськими міністрами.

Дійсно, він пускався на ріжні ганебні, понижуючі, тяжкі штуки, щоб виpвати з зубів руської реакції владу й урятувати українську державність і демократію від остаточної загибелі.

Дійсно, українська демократія дорого платила за бажання створити свою державу „як у людей“, за німецьку поміч і за зраду своїх трудових мас. Повним келихом тепер глитала бруд, образи, пониження й глум тих, яких сама закликала, яких так любо приймала з Росії, чий лад так кріваво обстоювала на Україні проти соціалістичної революції.

„Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте“. І їли очі, й вилазили на лоба від сорому, від безсилого гніву й ненависти. Оббивали й німецькі, й гетьманські пороги,

обіймались з жуліками, злодіями, посміхались гутнікам і лизогубам, хитрували з хитрими пройдисвітами, обливались вогнем сорому й трусились від огиди, а мусіли їсти.

Вже згодні були й на Гетьмана, вже й „роз'яснення“ його не домагались, уже згодні були на самий поміркований Уряд, аби ж тільки він був український „національно-демократичний“.

4. Русько-німецька змова.

А в цей час руська буржуазія все зміцняла й зміцняла свої позиції. Німецькі ґенерали, всі оті Ґренери, Муми, Айхгорни, Беркенгейми й инча імперіалістична німецька банда на Україні, всі вони вже остаточно знюхались з руським „Протофісом“, „переконались“ у неможливости, в непотрібности й навіть у шкодливости для німецьких інтересів української державности й вели в цьому напрямі політику в Берліні.

Для цього туди послано було старого Лизоблюда, премьєрміністра Української Держави. Але від старости й дубовости своєї бюрократичної псіхіки він не зумів повести цієї справи тонко й гнучко й розпатякався цілком отверто в інтервью з кореспондентом берлінської ґазети про наміри українського уряду вступити в федерацію з Росією. („Berliner Tageblatt“ 19 серпня).

В Берліні скривились од нетактовности старого бюрократа, в Київі од цього затрусились і невдалий лизоблюд мусів старечими побілілими устами робити спростовання, що він, мовляв, не про майбутню федерацію говорив, а про минулу (!).

Це все ж таки не завадило русько-німецькій реакції провадити далі свій аліанс і нищення української державности. Тепер вони вже сміливіще це робили, арештовуючи не тільки „анархістів“ українців, не тільки маловідомих рядових українських діячів, але й більш відомих. Так, наприклад, було арештовано С. Петлюру, чим побільшено утворену йому вже большевиками популярність серед українських поміркованих і обивательських кругів. Автор сеї праці також мав нагоду познайомитись з гетьманською охранкою й гетьманськими жандармами. Але мене було випущено з під арешту на другий же день і пояснено, що це було просто непорозуміння. Мені ж особисто начальник офіцерсько-жандармської банди, що приїхала до мене на село арештовувати мене, проговорився, що „Особому Відділові“ немов було відомо про державну змову, яку нібп я робив разом з другими відомими українськими діячами, й через те мене арештовано.

Діло було, розуміється, не в нашій змові, бо тоді ще не наспів час для цього, а в

тому, щоб „ліквідувати“ тих українців, які могли перешкажати русько-німецькій змові. А ця змова вже майже й не ховалася ними й для діскредітації українського національного відродження робились усякі заходи.

Так, наприклад, для цеї мети було уряджено судовий процес у справі вкраденого банкіра Доброго. Банкір Добрий був собі звичайним фінансовим паразітом і не було чого робити таку помпу ради його звичайнісенької персони. Але німецьким ґенералам і руській буржуазії дуже на руку було роздмухати цю справу й показати й перед Европою, й перед Берліном, і навіть перед Україною, який то був український Уряд і чи варто дбати про українську державність.

Розуміється, вчинок з тим паразітом був непотрібний і недоцільний. Але в йому нічого ні „злочинного“, ні навіть жорстокого не було. Паразіта тримали в добрих умовах, у прекрасній кімнаті, на добрій їжі. Коли других людей, революціонерів і соціалістів, большевиків, хапали й розстрілювали на місці без суду, слідства й оголошення й німецькі ґенерали не знаходили в тому нічого злочинного, а, навпаки, й самі те робили, то чому ж та сама українська влада не могла так само без суду, слідства й оголошення схопити другого чоловіка, якого вважала шкодливим для себе, й тільки трошки подержати його?

Але німецькі й руські паразіти, розуміється, так не могли міркувати, коли йшло діло про члена їхньої кляси. А крім того ця справа давала їм у руки зброю й проти всього українства. І процес бучно й галасливо провадили кілька днів.

На жаль, не всі з обвинувачених українців поводились на суді з відповідною гідностю. Бувший голова Уряду В. Голубович, теж притягнений до цього процесу, наприклад, виявив таку слабодухість, з таким пониженням прохав у німців „не правосудія, а снисхожденія“, що всякий українець скорчився від сорому, а русько-німецький аліанс аж затанцював од задоволення: от, мовляв, тепер ви бачите, які люди у них!

З тою ж самою метою діскредітації всього українства розпускались ріжні брудні чутки про бувших міністрів, над деякими навіть був намір учинити знов судовий бучний процес, але через відсутність доказів і яких будь данних прийшлось одмовитись од суду.

Але що найшкодливіще було для українського відродження, то це та надзвичайно підла, мерзенна провокація, яку робили провінціальні власти, оті старости, карні офіцерські сотні й т. п. Роблячи всякі насильства й жорстокости над населенням, вони старалися усиленно підкреслювати, що це робить українська влада. Порячи різками яке не-

будь село, офіцерня всякими способами манїфестувала, що це робить з селянами українська влада й робить в ім'я української держави.

Селяне й самі добре відчували, що їх катовано через оту українську державу, а ці провокаційні, умисні підкреслювання ще більш розворушували їхню ненависть. Не маючи змоги розібратись у тому, що вони іменно за офіцерсько-панську українську державність мусіли так тяжко розплачуватись, селяне переносили свою ненависть взагалі на українську державність і навіть на саму ідею українсько-національного відродження. Слова „Україна", „Українська Держава" тепер асоціювались у них з словами „Німецьке військо", „Гетьман", „пани", „старости", „карні експедиції", „офіцерня", „різки" й усяке инче страхіття.

Мозогуби, гутніки, старости, офіцерня це добре розуміли й спритно користувалися цим способом для успіху своєї русько-німецької змови.

5. Неминучий наслідок підготовчої любови.

Ні меморандуми Національного Союзу, ні його пониження не помагали. Реакція набірала все більшої й більшої сили, нахабства й цінічної отвертости.

Особливо це яскраво зазначилось, коли гетьмансько-німецьким міністром внутрішніх справ став московський адвокат І. Кістяковський. Переконаний реакціонер, отвертий і цінічний ідеолоґ клясового грабіжництва, вірний наймит „Протофіса“, член ріжних акційних товариств, цей самовпевнений і цінічний нахаба, маючи тонкий нюх, спочатку прикинувся страшенним українським патріотом і самостійником. Він так ловко вдавав цей патріотизм, що деякий час багато з українців вірили йому й навіть уважали за щирого оборонця національних українських здобутків. Цей „патріотизм“ поміг цьому аферистові пробратись на посаду спочатку державного секретаря, а потім і міністра внутрішніх справ.

Німцям дуже було корисно мати такого чоловічка на посаді міністра внутрішніх справ. З одного боку він був ніби українцем, самостійником; значить, для українських кол немов би своїм. З другого ж боку, знаючи цього індівіда, вони були певні, що він любої хвилини продасть свій дешевий патріотизм за невеличку платню. З третього боку це був такий негидливий суб'єкт, що його можна було вжити на всяку брудну, нечисту роботу. З четвертого боку, він мав таке колосальне нахабство й безсоромність, що їх можна було вважати при потребі за сміливість і рішучість характеру.

Гетьман, ця нікчемна, політично безграмотна фіґура, слабовольна й амбіціозна істота з славолюбними мріями про гетьманську корону, попав у цілковиту владу до цього нахабного афериста. Особливо „міністр“ привабив його тим, що, по старому царсько-жандармському методу, почав утворювати ріжні таїні орґанізації й тут же немов ловити їх. Майже що дня в руки Кістяковського попадали ріжні „злочинці“, які от-от мали зробити державний переворот або вбити „ясновельможного пана Гетьмана“. Це зробило „Слинявого“ (як офіціально називався цей руський ґенерал в українських колах) просто рабом ловкого „царедворця“.

От цей аферист став виразним, головним провідником політики „Протофіса“ й німецьких ґенералів. Берлін уже не мав такої потреби бути українським самостійником, уже „підготовча робота“ гутніків була там зроблена й з Берліну було дано гасло: орієнтація на федерацію, се-б-то „єдіная, нєдєлімая“, чорносотенно-буржуазна.

Тоді І. Кістяковський закачав рукава й почав старатись. Але, як розумніщий за кадетів, він хотів це зробити ловко й хитро, не викликаючи зайвого й непотрібного галасу. Кадети ж од нетерплячки не могли вдержатись і конче хотіли зразу розголосить оту „федерацію“.

І вийшов невеличкий конфлікт: більша (кадетська) половина кабінету міністрів стояла за декларацію федерації, а друга, меньча, вважала це нетактовним, не на часі ще. Одначе більшість (10 кадетів міністрів) оголосила таки свою „записку", в якій виразно заявляла, що самостійність України є шкодлива для самої України, а через те, непереможно люблячи її, кадети гадають, що для неї найкраще злитися з Росією. „Ті, що намагаються ввести між Україною й Великоросією мур ворожнечи або, принаймні байдужжя, не розуміють, що гублять Україну".

Менчість на чолі з Кістяковським і Лизогубом запротестувала. Німцям така хапливість кадетів також не вподобалась. І панипкадети повинні були податися в одставку. Сталася урядова кріза. Німецький штаб доручив складання нового кабінету Ф. Лизогубові.

І знов бідний Національний Союз почав робити свої надлюдські усилля, щоб скористуватись нетактовностю кадетів та крізою й вирвати хоч шматочок влади з буржуазних рук.

В цей час приходило до кінця світової війни. „Солодкоспівець Вільсон" ніс світові на страшних танках свої знамениті 14 пунктів. „Справедливість", „демократія", „право самоозначення народів" дзвеніли в світовому повітрі, як попівські дзвони. Німецька армія

від танків хиталась і жадно ловила ті попівсько-вільсоновські дзвони. Віяло чимсь новим.

Національний Союз скористувався цими дзвонами, скористувався замішанням та упадком реакційної самопевности в німецьких ґенералів і встиг пропхати в кабінет міністрів аж майже половину українців. Це були цілком помірковані, смирні люди.

Але, не зважаючи на це, вони не довго вдержались на владі. Руські гутніки схаменулись, наперли на свого слинявого манекена, той навалився на українську половину кабінету й зіпхнув її з влади. Цей русько-український кабінет проістнував від 19 жовтня до 15 листопаду.*)

„Нова Рада“ так представляє цей епізод.

„Кабінет міністрів, що склався 19-го жовтня, хоча й мав у своїм складі майже половину українців, але курс його лишився той

*) Склад його був такий: Голова ради міністрів — Ф. Лизогуб; Міністр фінансів — А. Ржепецький; Міністр військовий та морський — О. Рогоза; Міністр закордонних справ — Д. Дорошенко; Міністр ісповідань — О. Лотоцький; Міністр праці — М. Славинський; Міністр народньої освіти та мистецтв — П. Стебницький; Міністр доріг — Б. Бутенко; Міністр народнього здоровля та опікування — В. Любинський; Міністр харчування — С. Гербель; Міністр внутрішніх справ — В. Рейнбот; Міністр юстіції — А. Вязлов; Міністр хліборобства — В. Леонтович; Міністр торгу й промисловости — С. Меринг.

самий, що був і раніше. Неукраїнська більшість кабінету вела справи так, що рада міністрів не мала змоги розглянути на своїх засіданнях прінціпові питання про зміну курсу, про політичні полегкости й ин.

„Нарешті цими днями виникла справа з скликанням Національного Конґресу. „Общеруська“ частина кабінету не визнавала можливим дозволити скликання Конґресу, українська ж настоювала на протилежному.

„У четвер до вищих сфер*) явилася делеґація трьох поміркованих українських партій: соц. фед., хліборобів-демократів та хліборобів-власників. Делеґати настоювали перед сферами на негайній демократизації кабінету, домагаючись, щоб до кабінету крім українців були допущені також деякі представники демократичних меншостей.

„Але переговори ці не повели ні до чого, й тоді українська частина кабінету постановила вийти в одставку.

„Після цього міністри „общероси“ на чолі з Ржепецьким запропонували сферам свій список, у якому українців не було й який одразу мав узяти твердий курс на єдину Росію. Цей список і був затверджений сферами.“

І це, треба додати, цілком послідовно й неминуче випливало з усього попереднього.

---

*) „Сфери“ — се-б-то, „Скоропадський“. Автор.

РОЗДІЛ IV.

Підготовка повстання.

РОЗДІЛ IV.

Підготовка повстання.

1. Перші трудні кроки. — 2. Ґазетні люди проти „авантюри“. — 3. Останні підготовчі обійми.

1. Перші трудні кроки.

Але не всі члени Національного Союзу цілком щиро брали участь в останніх переговорах з німцями й гетьманом. Для деяких українських політичних діячів було вже цілком ясно, що буржуазію ніякими переговорами й конференціями не можна примусити здати хоч крихотку влади.

До таких належав і я. Ставши, по уступленню А. Ніковського, головою Національного Союзу, я мусів брати участь у всіх балаканинах, які провадились до сього моменту, до мого вступу в Н. Союз; але та участь була вже тільки засобом сховати дійсні цілі й наміри, які виникли в мене ще під час задушеного літнього повстання на Україні. Для мене було ясно, що тільки силою можна вирвати владу з рук буржуазних кляс.

Одначе після крівавого задушення пов-

стання, після досвіду повстанського руху того нещасливого літа не можна було й думати звертатись до того самого методу боротьби. Одною з причин неудачи того повстання була незорґанізованість, роздробленість повстанських операцій. Не було керуючого, одного центру, не було широких, точно визначених соціально-політичних гасел. Я не кажу вже про те, що тоді німецьке військо було міцне, дісципліноване, залізне.

Але тепер наставали инчі часи. Перебування „на паші“ на Україні ослабило боєвий гіпноз у німецьких військах. Крім того німецька армія терпіла на західному фронті катастрофальні поразки. Виголодніла Німеччина знесилювалась і задихалась у залізному кільці антантської блокади. Загонистість німецького мілітаризму підупадала. Переговори про мир розмагнічували німецького салдата. В Ґерманії запахло революцією.

Все це були сприятливі моменти для можливости повторення повстання. Але його треба було робити без повторення деяких помилок.

Насамперед, треба було з самого початку надати справі орґанізований характер, провести ретельну підготовчу працю, зібрати всі сили, розробити план, розприділити сили. Але як раз підготовча робота за тих лютополіцейських умов і була найважчою частиною всього завдання. Шпіонаж і охранка

так добре були поставлені І. Кістяковським, що навіть кожна секретна резолюція, кожне необережне слово, сказане на тайному засіданню Н. Союзу, зараз же ставали відомими в гетьмансько-німецьких кругах.

Отже не тільки не можна було підіймати питання про повстання в Нац. Союзі, але небезпечно було говорити про це з окремими членами. Небезпечно хоча би вже через те, що спочатку майже ні в кого не було співчуття до сеї ідеї. Коли я вперше вніс пропозіцію на Центральному Комітеті УСДРП. про необхідність розглянути питання збройної боротьби з гетьманщиною, її просто було одхилено як фантастичну. З цього я побачив, що навіть у своїй орґанізації треба бути обережним і на своїй пропозіції не настоював, не маючи ще в руках таких даних, якими міг би переконати своїх товаришів по партії, а з другого боку боячись дискусіями винести свої наміри поза орґанізацію й унеможливити собі здійснення їх.

Звичайно, такий стан річей не полекшував і так тяжкої, справді, майже фантастичної роботи. Єдиний чоловік з Н. Союзу, який так само, як я, розумів необхідність инчих методів боротьби з гетьманщиною й визнавав участність їх, був М. Шаповал. І вся наша тайна орґанізація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала й мене.

Розумієтьcя, ідея повстання літала вже в повітрі, то сама виникаючи то тут, то там, то виходячи з тих пунктів, де наша „орґанізація“ мусіла намацувати ґрунт. А ми мусіли перш усього намацувати його в тих невеличких українських військових частинах, яким удалося якимсь дивом уцілітп від розформування німцями й які стояли переважно на большевицькому фронті (на Чернигівщині, Харьківщині).

Трохи згодом до підготовчої роботи було втягнено так звану Раду залізничників з А. Макаренком і ґенералом Осецьким на чолі. В руках сеї Ради була залізнича військова варта по всіх лініях залізниць і залізничий полк у самому Києві. Ґенерал Осецький крім того обіцяв, що незабаром він матиме таких 60 полків по Україні, що кадри сих полків уже ніби були, треба було тільки грошей, щоб скомплектувати їх.

Але головною нашою силою, на яку я, принаймні, найбільше рахував, був полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві. Він мав півтори тисячі баґнетів, був зразково дісціплінований і складався з національно свідомого елементу. Цей полк, на думку орґанізації, мав би служити ядром повстання, круг якого гуртувались би инчі наші сили.

Січові Стрільці спочатку вагались. Буду-

чи цілком солідарні в ідеї, вони, як військові фаховці, бачили реальну силу гетьманщини й німців, і не одважувались вступати з нею в борню.

Крім того, трудність нашого завдання побільшувалась ще тим, що ми не мали ніяких грошевих засобів. Українське патріотичне громадянство не дуже спішило на поміч своєю кишенькою своєму національно-політичному центрові. Мало того. Наприклад, така патріотична українська інституція, як „Українбанк" не хотіла навіть видати Н. Союзові тих 15000 карбованців, які колись було вкладено в неї Ц. Радою. Безсоромність керовників банку дійшла до того, що на настійне домагання Н. Союзу видати ці українські громадські гроші спадкоємцеві Ц. Ради Н. Союзові „Українбанк" запропонував узяти на це дозвіл у... гетьманського Правительства, бо инакше він, „Українбанк" не мав права видати ці гроші. Розуміється, ці добродії чудесно знали, що ми такого дозволу не дістанемо, коли б і захотіли зробити цю ще одну гидоту — звертатись з цим до гетьманського Уряду. Другі ж „грошеві" українські інституції, як ріжні кооперативи, також дуже мляво ставились до грошевої допомоги Н. Союзові, спочатку посилаючись на те, що кооперативи — не політичні орґанізації, а потім, хоч і винесли постанови про

асігновки, то асігновки ті не хапались видавати. І видали їх тоді вже, коли було пізно й непотрібно, через що їхні гроші й не попали до рук Н. Союзу.

Отже доводилось вишукувати приватно малесенькі суми й ними провадити свою роботу. Досить сказати, що в касі „орґанізації повстання" було не більше 20.000 рублів, а на формування залізничих полків треба було по скромному підрахункові на перший момент, не меньче мілліона карбованців, щоб зрозуміти, з чим ми виступали й як дійсно „фантастично" виглядала вся справа.

2. Ґазетні люди проти авантюри.

Тим часом ці заходи ставали все більш і більш відомими. По Київу та й по Україні вже кружляла чутка, що Н. Союз готує повстання. З одного боку чутка ця допомагала нам, бо підготовляла ширші кола до акції, притягала до Н. Союзу делеґації з ріжних місць, куди ми самі досягти не мали можливости, зв'язувала їх з центром: збільшувала, словом, наші сили. Але з другого боку це загрожувало провалом усієї справи. Бо досить було гетьманському Правительству арештувати кілька душ, що стояли на чолі сеї справи, щоб повстання не було.

Ми це розуміли. Ми навіть знали від своїх людей у гетьманському Уряді, що І. Кістяків-

ський мав серйозний намір арештувати голову й усю президію Н. Союзу. Через те ні я, ні члени нашої організації дома вже не ночували, а крім того вдень нас охороняли озброєні револьверами українці-студенти. Крім того, в цей час я для конспірації дуже активно брав участь у переговорах з німцями й гетьманом у справі сформування „національно-демократичного" кабінету. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з ґен. Ґренером, час від часу бував навіть у гетьмана й гаряче рекомендував йому спертися на національні круги. Коли І. Кістяківський видав рішучий наказ арештувати мене й я дістав про це повідомлення майже від тих людей, що мали мене арештувати, я зараз же поїхав просто до гетьмана й запитав його, чи йому відомо про цей наказ і чи він розуміє, яка то може бути шкода для справи сформування національного кабінету, коли Кістяківський зробить цей нетактовний і чудний вчинок. Гетьман (знав, чи не знав) гаряче став запевняти, що це помилка й що він зараз же дасть відповідний наказ.

Мало того. Центральний Комітет с-д-ої Партії, також знаючи про мої заходи в справі повстання, рішив домагатись у мене пояснення: на якій підставі я, член Ц. К. с-д-ої Партії, проважу цю акцію, яка може кинути тінь на Партію й принести шкоду всій національній справі.

Я вияснив Ц. К-ові ті причини й мотиви, які спонукали мене до тої „шкодливої акції“, але Ц. К. не згодився зі мною.

Тоді я заявив, що я беру всю відповідальність на самого себе й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання. Бо я вважав це своїм обов'язком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позіцію поділяв тільки один член його, М. Авдієнко.

Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед инчих партій. Особливий же опір поставили есефи. Коли чутка про орґанізацію повстання вже так поширилась, що не варто було ховатися з нею від партій, я й М. Шаповал рішили поставити питання отверто на тіснішому засіданню представників партій, яке й було призначено в редакції „Нової Ради“.

На цьому засіданню есефи (С. Єфремов, А. Саліковський і А. Ніковський) і есдек В. Садовський заняли цілком неґативну позіцію. Вони назвали всю справу „небезпечною авантюрою“, яка безумовно не вдасться й яка принесе надзвичайну шкоду всій українській справі.

М. Шаповал пробував переконати їх нашими силами По його підрахунку ми мали цілком певного війська до 40—50 тисяч. Йому не вірили.

Тоді я вніс „поправку“ й сказав, що певного війська в нас може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півторитисячи. Але річ не в війську, не в фізичних силах. Річ навіть не в тому, чи вдасться чи не вдасться нам наша справа. Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розібʼють, розженуть, розтрощать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політика Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожости не можуть чути слова „Україна“.

Отже не мою думку наш обовʼязок був виступити проти всіх ворогів працюючих українських мас, бо ми самі були винні в тому, що ці вороги катують їх. Тоді маси наочно побачуть, що українська ідея не стоїть у суперечности з соціальними інтересами мас і що то іменно українці виступили на бій з німцями, панами й гетьманщиною за трудовий народ. І хай не вдасться повстання, але ми реабілітуємо себе перед нашими трудовими клясами, ми своєю „фантастикою“ реально покажемо їм, що ми не тільки можемо приводити німців та панів, але й бити їх, і жертвувати, коли треба, своїм життям за свій народ. І це враження (чи з успіхом

справи, чи без успіху) в масах лишиться. І слово „Україна“ стане близьким і своїм для тих, кого ми від його самі одвернули своєю шкодливою політикою.

Одначе ці арґументи не зробили ніякого вражіння й не переконали ґазетних людей. Ми з М. Шаповалом, як і були, так і лишились удвох.

Але, не задовольняючись своїм прінціпіальним неґативним відношенням, есефи рішили активно стати на перешкоді справі повстання. З цією метою представник есефів (М. Кушнір) навмисне поставив на загальному зібранню Національного Союзу питання про те, що по місті ходять чутки, ніби Н. Союз орґанізує повстання, отже Н. Союз повинен отверто сказати, що він думає з цього приводу.

Питання було явно провокаційного характеру. Крім того есефи пропонували Н. Союзові осудити діяльність тих орґанізацій чи окремих осіб, які провадили на свою руку ту „авантюру“. Таким чином, не тільки осудити саму ідею повстання, але ще видати в руки гетьманської охранки тих людей, які нею були запідозрені в цій справі (бо таким осудом Н. Союза підозріння охранки підтвердилось би).

До цього треба ще додати, що есефи не старались тримати в тайні сказане на таєм-

ному засіданню й хутко всі вже знали про участь полку Січових Стрільців у змові. Гетьманський Уряд почав робити заходи, щоб розформувати або випровадити кудись подалі від Київа цю небезпечну частину. Січові Стрільці вже почали навіть готуватись до виїзду з Білої Церкви. В цей же час з Галичини приїхали представники галицького громадянства з метою викликати цей полк до себе для боротьби з поляками, які намагались захопити всю владу в Галичині.

Отже однімався єдиний твердий опорний пункт повстання. Треба було рішучим актом покласти край усім хитанням, провокаціям, чуткам і непевностям.

3. Останні підготовчі обійми.

Тим часом міжнародня й політична сітуація ставала все крітичніщою й загрозливіщою.

Німецький імперіалізм, здушений за горло антантським імперіалізмом зовсім задихався й просив пощади, миру. Вже заключалось перемирря. В Німеччині, нарешті, вибухло народнє обурення й перетворилось у революцію. Почали падати й розсипатися трони всіх німецьких королів, князів, герцоґів. Сам Вільгельм II, цей яскравий виразник „освіченого“ німецького мілітаризму й імперіалізму, відмовився від трону. Влада перейшла до рук революційних і соціалістичних партій.

По всій Німеччині й на фронтах стали виникати ради робітничих і салдатських депутатів. Справу миру взяв у свої руки новий ґерманський Уряд на чолі з канцлером с-д. Ебертом.

На Україні так само по всіх німецьких частинах утворились ради салдатських депутатів. Дісціпліна, й так уже розхитана перебуванням на Україні, тепер стала ще більше підупадати. І хто знає, чи пішли б уже так сліпо, як колись, німецькі салдати на усмирення повстання.

І руська буржуазія, й німецький штаб, і гетьманщина дуже добре це бачили й розуміли. Не маючи вже такої надійної збройної сили, як ще місяць тому назад, вони справедливо міркували, що українські народні маси без цієї збройної сили не будуть такі тихі та покірні. Вони не без підстав розуміли, що там, у тих народніх масах, назбіралось багато таких почувань, од яких ні буржуазії, ні німецькому ґенеральству, ні їхній гетьманщині приємно не буде.

І вони гарячково стали поспішати з тими планами, які розроблялися весь час і які кадети так нетактовно виявили. Зачались діяльні переговори з Доном, де гніздилась уся російська контрреволюція. Для остаточного вирішення справи „Протофісом“ було вислано „Сливявого“ на побачення з проводирьом донської контрреволюції ґен. Крас-

новим, при чому йому було заборонено брати з собою навіть тих українців, які були при гетьманському дворі. Навіть цим чорносотенцям через те, що вони були українці, руська буржуазія не довіряла.

Що було вирішено на цьому побаченню двох руських ґенералів, про це ніяких офіціальних повідомлень не було. Але неофіціально від тих самих чорносотенців-українців, яких не було взято на побачення й які були за те надзвичайно ображені, стало хутко відомо, що там рішалося питання про останні підготовчі обійми, се-б-то: про „федерацію", а головним чином про обсаження України донськими козаками.

Під час підготовки повстання, коли чутки про це кружляли по місті, серед українських „щирих" патріотів панувало велике обурення проти ініціаторів і керовників цієї акції. Бували випадки, коли на мене кидались трохи не з кулаками й кричали: „Не чіпайте Гетьмана! Не розвалюйте української держави. Він — кращий українець і самостійник ніж усі ваші партії!" Та ще й тепер є „політики", які думають, що повстання загубило українську державність. Яка б вона там ні була собі, кажуть вони, а все таки це була українська держава, — голова її навіть був у Берліні й балакав з імператором німецьким, її було признано, піддержувано, вона вже ставала на

твердий ґрунт. Хай вона була навіть реакційна, а все таки це була самостійна українська держава з усіма нормальними, правильними апаратами й засобами. Повстання ж привело до загибелі все це.

Отже таких патріотів можна легко заспокоїти: української держави вже не було. З моменту гетьманського перевороту, коли владу захопила руська буржуазія, української держави й того невеликого сліду, що ще лишався при Ц. Раді німецького періоду, вже не стало. Вся Гетьманщина була тільки закінченням формації контрреволюційної буржуазної державности на Україні, початою Ц. Радою за допомогою німецького мілітаризму. А поскільки українська нація своєї буржуазії не мала, то й буржуазна викінчена державність перестала бути українською.

Розуміється, зразу ліквідувати всі здобутки національної й політичної революції навіть при помочи п'ятьсоттисячної німецької армії було важко. Але ліквідація йшла весь час неухильно, а так само процес викінчення буржуазного характеру держави. Коли він дійшов до свого остаточного завершення, тоді буржуазія устами десяти кадетських міністрів заявила про це в записці про „федерацію", се-б-то про скасування української державности й реставрацію „єдіной, нєдєлімой".

І фактичний стан усієї держави цілком це підтвержував. Найбільша одзнака українського характеру державности, українська мова, скрізь, як відомо навіть гетьманофільським патріотам, сістематично й планомірно нищилась по всіх інстітуціях, урядуваннях, урядових актах, виступах. Од влади навіть у дрібних адміністративних орґанах українці свідомо відсувались. Самоврядування (особливо земські), де був ще український характер, як відомо, не тільки було скасовано, але розігнано, розметено. Українські військові частини, (що теж добре відомо „патріотам"), які складались з національно-свідомих елементів, було розформовано, а штаби й кадри тих полків, які мали формувати майбутню українську армію, було орґанізовано з спеціально підібраних руських контрреволюційних офіцерів.

Навіть школа, це культурне джерело й корінь національного відродження, навіть школа свідомо й сістематично нищилась. Коли чутки про „федерацію" стали упертішими, місцева руська буржуазія та навіть „демократія" зразу ж розпочала наступ на українську школу. За допомогою старост на українське населення почали робитися пресії, почалися залякування, висміювання, й темне міщанство стало робити заяви, що воно не хоче української школи. А ці за-

яви зараз же пересилались до Уряду й уже готувався проект нового шкільного закону. Який би то був „закон“, не трудно собі уявити, знаючи, як ставилась уся руська буржуазія та й руська демократія до шкільної справи на Україні.

Отже останній захисток українських здобутків в „українській“ державі нищився.

Революція в Германії, світовий мир, перспектива виходу німецьких військ з України тільки прискорили цей „нормальний“ процес скасування української державности. Буржуазія до виходу цих військ спішила обставити свою владу иншою фізичною силою. Офіцерських кадрів по Україні було не досить. Треба було справжнього війська. „Єдино-неділимовський“ Дон охоче згодився перебрати на себе функцію німецького війська.

Коли це було вирішено, тоді лишалось тільки поставити крапку над „і“ тай годі.

От такою крапкою й з'явився новий кабінет міністрів*) і заява-„грамота“ „самостійника“ Гетьмана.

---

*) Склад цього кабінету був уже цілком єдино-неділимовський, антиукраїнський і виразно реакційний. Досить зазначити такі кольоритні фіґури, як С. Гербель (голова ради міністрів), В. Рейнбот (міністр юстіції), Д. Шуцкой (військовий міністр), С. Мерінг (міністр торгу й промисловости) й І. Кістяковський (міністр внутрішніх справ).

4. „Святу, патріотичну“ петлю закинено.

„Грамота“ вже недвозначно зафіксовувала той фактичний стан, до якого дійшла „українська“ державність. „Самостійник“ Гетьман, ця жалюгідна й нікчемна маріонетка в руках руської буржуазії, тепер уже так говорив:

„Нині (се-б-то, коли перемирря між державами згоди й Німеччиною було заключено, коли антантський імперіалізм переміг німецький. Автор.) перед нами нове державне завдання. Держави згоди здавна були приятелями колишньої великої й єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього істнування повинні безумовно змінитись. На инших прінціпах, на прінціпах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій федерації Україні належить заняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність у краю й у її межах перший раз вільно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшли дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими й Терськими козацтвами. На цих прінціпах, які, я вірю, поділяють і всі союзники Росії, держави згоди, а також які

не можуть не співчувати всі без винятку инші народи не тільки Европи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

„...Глибоко переконаний, що иньші шляхи були би загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучіною й щастям усієї Росії, з'єднатися біля мене й стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що в цій святій, патріотичній справі ви, громадяне й козаки України, а також і решта людности дасть сердечну й могутню підтримку. Новосформованому нами кабінету міністрів я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання."

Хто й як з'єднався коло протофісовського манекена, не треба багато говорити. Кожний українець, що був тоді в Київі, пам'ятає, як руська офіцерня заходилась біля сеї „святої, патріотичної справи" порядкувати, як „самостійник і патріот" І. Кістяковський здирав останні клаптики української національности з будинку Національного Клубу, український пропор, і вішав на його місце „русскій флагъ", як руська охранка, руська офіцерня, руська чорна сотня гасала тоді по столиці „україн-

ської“ держави, вишукуючи українців, і набивала ними тюрми й участки.

І тепер можна спитати тих „патріотів“, які ще й тепер зітхають за гетьманщиною: за чим вони жаліли й жаліють ще тепер? Кого й чого їм шкода?

І чи не чується в цих зітханнях ота стара зрада української шляхти, яка за соціальні „лакомства нещасні“, за земельку, за можливість експлуатувати своїх рабів німих, за клясові прівілеї продала колись українські трудові маси й українську націю в рабство єдиної, неділимої Московії?

Чи не за цією „святою, патріотичною“ справою журились і журяться ще й тепер пани Шемети, Донцови й усі ті „патріоти“, що так ретельно всажували на трон реакції русько-німецького Гетьмана?

5. Удар у серце гетьманщини.

Отже момент був надзвичайно критичний для всієї справи повстання. Ще день-два й виступ був би неможливий. Гетьманська охранка, офіцерня й поліція мобілізували всі свої сили й робили арешти серед білого дня. Національний Союз висів на волоску. Кожної хвилини його могли in corpore забрати й засадити в тюрму. Ждалося тільки „грамоти“ Гетьмана й якої небудь зачіпки з українського боку.

І тепер уже й найпоміркованіші елементи бачили, що ніяке повстання не може вже зробити гірше для української й демократичної справи, як воно було. Тепер уже й Ц. Комітет с-д-ої Партії майже одноголосно (проти був тільки один член, В. Садовський) постановив рішуче вступити на шлях збройної боротьби, не бачучи ніякого иншого рятунку. Навіть есефи зрозуміли, що краще загинути в боротьбі, з честю, ніж загибати отак ганебно, мерзенно, під нахабною лапою руського жандарма.

Але серед Національного Союзу вже почала помічатися розтеряність і навіть паніка. Деякі члени вже боялись виходити на улицю й ховались по конспіративних кватирах. Ще день і не можна було би зібрати кворума.

Отже тільки рішучим ударом можна було розрубати цей грізний. вузол. Я скликав Н. Союз і отверто, катеґорично заявив, що проти гетьманщини орґанізовано повстання. Все вже підготовлено. Українські сили стоять на поготові. Н. Союз мусить стати на чолі цього руху. Всі партії повинні вибрати Директорію й дати їй повновласть від імени всіх політичних партій українства. Дебатів з цього приводу ніяких не може бути, — на улицях ганяють озброєні автомобілі руської офіцерні, зараз можуть ввірватися в помеш-

кання Н. Союзу. Треба не дебатувати, а коротко, ясно й точно постановляти.

Дебатувати, справді, не було часу, й було постановлено ухвалити всі заходи, зроблені до сього моменту в справі повстання, й послати представників од кожної партії на таємне засідання для вибору Директорії.*)

На цьому засіданню був і С. Петлюра, за кільки днів перед тим випущений Гетьманом з тюрми. Я (примушений домаганнями Січових Стрільців, єдиної нашої військової опорної сили, закликати й С. Петлюру до справи повстання) запропонував йому взяти участь в акції. С. Петлюра згодився. Тоді я йому дав адресу того місця, де мали зібратися представники орґанізацій і війська для виборів Директорії й для остаточного вирішення плану й деталів нашого виступу.

13-го листопаду 1918 року в помешканню Міністерства Шляхів (Бібіковський Бульвар)

*) Для характеристики того, як представляється цей момент в очах деяких кол українського громадянства, я дозволю собі навести виривок з листа одного відомого українського громадського діяча з „дуже поміркованого“ (коли делікатно висловлюватись) табору. Лист одержано мною 21-XI-19 року, вже після написаного вище. „Винниченко, орґанізувавши вкупі з есерами повстання, як безкарний Д'Анунціо, потайки від Національного Союзу й наперекір постановам Центр. Ком. Укр. соц.-дем. партії, й саме тоді, коли заходами Нац. Союзу ми вже мали половину міністер-

одбулося те історичне таємне засідання (з участю всіх партій, навіть есефів), яке закінчило добу Гетьманщини на Україні. Одбулося воно в напруженій, грізній атмосфері міста, по якому в усіх напрямах ганяли на автомобілях озброєні відділи руських офіцерів, що розшукували те засідання. (Охранці й Урядові, розуміється, було про його відомо.) „Провалу“ всього зібрання можна було чекати кожної хвилини, бо за більшостю членів Н. Союзу ходили гетьманські шпики. Через цю обставину, а також через те, що просто небезпечно вже було ходити по улицях, деякі з членів, яким забракло мужности, зовсім не прийшли. Між иничим не явився й С. Петлюра, але, як потім виявилось, зовсім з иничих причин.

Засідання підтвердило й ухвалило роз-

ських портфелів, намовив до цього амбітного Петлюру та несвідомого в наддніпрянських справах Коновальця, і тим примусив безвольного Скоропадського кинутись в обійми росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів, аби зберегти за собою гетьманство. В результаті замісць ук[illegible]нської держави в її історичних формах, як я і предрікав Винниченкові, ми матимем єдиную „Совдепію“, а нарешті й „єдіную“ чорносотенну Росію“. По цьому листу можна судити, скільки тих „незримих світові“, „поміркованих“ сліз проливається серед „патріотів“ за гетьманщиною й як за цими сльозами не видно бідним людям усім відомих фактів, або як ці факти перекручуються через ці сльози в їхніх очах.

роблений раніще план повстання, намітило соціальні, політичні й національні гасла, під якими мала проходити революція, й приступило до виборів Директорії.

В українському та й неукраїнському громадянстві не раз чулося здивоване запитання: через що було вибрано таку Директорію, в такому складі? Хіба не було инчих людей?

Так, їх не було під той момент виборів. Деякі не прийшли. Деякі в справі підґотовки революції зовсім не брали участи, навіть осужували її. Засідання могло вибірати тільки з числа присутніх на йому або тих, які вже дали свою згоду на вибори, але чогось на засідання не явились (як, напр., С. Петлюра). Директорія мала в той же день виїхати на місце осередку повстання, в Білу Церкву, щоб керувати рухом як мілітарно, так і політично. Отже треба було вибірати з тих, що були на тому засіданню. Та й то не всіх, бо дехто й на засіданню одмовлявся від участи в Директорії.

Тут не можу без великого жалю згадати, що М. Шаповал, який вклав так багато свого хисту й енерґії в справу орґанізації повстання, який так сміливо й самовіддано йшов на всі небезпеки сеї справи й то тоді, коли більшість самого українського орґанізованого громадянства була проти сеї справи,

осужувала її й навіть провокувала, що він в останній момент мусів одмовитись від дальшої участи в керовництві всею справою. Попереднє напруження нервів, ховання по конспіративних закутках, надзвичайна витрата сил, усе це підірвало на той мент здоровля його й він мусів одмовитись.

І було вибрано Директорію в такому складі: Голова Директорії В. Винниченко. Члени: С. Петлюра й Ф. Швець. Власне, Директорія, на думку того засідання, мала бути тільки з трьох чоловік. Двох же було додано тільки тимчасово. Це були: А. Макаренко й П. Андрієвський. Але це потім було забуто й Директорія виступала все в складі п'ятьох чоловік.

Того ж дня Директорія мала їхати до Білої Церкви. В місті лишався ще на один день Голова Директорії для складення й випуску відозви від імени Директорії й призначення заступників її в Київі для координації революційної акції.

Відозву до населення було складено й у ніч з 14 на 15 листопаду розліплено по місті.

Точний текст її такий:

„Громадяне!

„Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись у квітні 1918 року з німецькими генералами, штиками німецьких, — тоді ще не вільних, підлеглих їм салдатів,

— назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні й скасував Українську Народню Республіку.

„З того менту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

„І що більше панування ґенерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіще, отвертіще й цінічніще ставало топтання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціальними, так і національними.

„Останнім зрадницьким актом ґенерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий Уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

„Український Національний Союз, яко найвище представництво орґанізованої української демократії, вживав до останнього

дня всіх заходів, щоб мирно без пролиття крови й дезорґанізації громадського життя захистить і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

„Отже настав час залишити мирні заходи.

„Од імени орґанізованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо:

„Ґенерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все Правительство його, як протинароднє, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

„Пропонуємо ґенералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

„В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крови.

„Офіцерським руським орґанізаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

„Застерігаємо ґенерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи

й пошкодження українцям, а також демократичним особам і орґанізаціям якої будь національности викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих ґруп і осіб пропонуємо утриматись від аґресивних заходів проти демократії.

„Німецьке воящтво демократичної Ґерманської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання й злочинного для всього краю панування монархічно-поміщицької реакції й з зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати ґерманського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідности.

„Всім громадянам заявляємо:

„Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва: хто хоче панування жандармів і охранок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, — той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

„Всі останні чесні громадяне, як українці так і не-українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й

політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

„Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжи.

„Українські народньо-республіканські війська підходять до Київа. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення.

„До зброї, громадяне, й до порядку.

„Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

„Члени Директорії С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Київі. 15 листопаду 1918."

Представництво Директорії в Київі було передано Укр. Військовому Революційному Комітетові, який мав провадити справу повстання й революції з середини.

15 листопала з'явилась „грамота" Гетьмана про „федерацію". Але 15-го ж відозвою Директорії вона була скасована, як і сама вся Гетьманщина.

Це був їй у саме серце удар, від якого вона й загинула.

На цьому моменті фактично й юридично доба Гетьманщини кінчається. Хоча Геть-

манщина проіснувала номінально в Києві ще місяць, але вся вага державно-національного життя перейшла вже з 15-XI до Директорії.

В цій добі історія немов навмисно тепер дала домінуючу ролю вже клясам чисто буржуазним, щоб показати, що з того може вийти, коли українство буде прагнути буржуазної державности, щоб наочно довести, що разом з буржуазною державностю неодмінно й необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність, як така.

Доба Директорії.

РОЗДІЛ V.

Повстання, як селянсько-робітнича революція.

РОЗДІЛ V.

Повстання, як селянсько-робітнича революція.

1. Два способи. — 2. Початок петлюрівщини. — 3. Пожежа революції. — 4. Страх обивателів з „Верховної Влади“ перед соціалістичною революцією. — 5. Хуторянка знов боїться пролетаріата. — 6. По укочених стежках. — 7. Діяльність представників Директорії.

1. Два способи.

Під час підготовчої орґанізації повстання намічалось два способи захоплення влади.

Перший: полк Січових Стрільців рушає з Білої Церкви на Київ і раптовим рішучим нападом бере його в один-два дні. Йому допомагає Залізничний полк, який повинен був на цей день виступити в околиці Київа.

Цей спосіб міг удатися. Гетьманське офіцерство було неорґанізоване, слабодухе й боязке. Воно могло тільки по шинках та за спиною німецького штабу добре воювати. Ті офіцерські „корпуси“, що були під командою руських ґенералів, розбіглися б від перших згуків стрілецьких гармат. І не в рус-

ких офіцерах була перепона, а в німецькому ґарнізоні Київа. Хоча в Германії була вже революція, хоча влада належала соціалістам, хоча в німецьких військах та й самому ґарнізоні Київа були скрізь ради салдатських депутатів, отже, значить, немов би не було підстав боятися, що німецьке військо на Україні й у Київі вступиться за реакцію, за гетьманщину й буде битися з революційним і республіканським українським військом і народом: хоча це все було так, одначе ми не були певні, як у дійсности поставиться до нашого виступу київська німецька рада салдатських депутатів. Орґанізуючи повстання, ми брали на увагу цей фактор також. Ми робили заходи для порозуміння з провідниками ради салд. депутатів. Але їхня відповідь була така невиразна, що цілковитої певности ми не могли мати.

Отже коли б ми приняли цей план і рушили зразу на Київ, то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбило б одним махом і вся справа революції потерпіла б велику поразку.

Через те було принято другий спосіб: підіймати круг себе народ, озброювати його, формувати в правильне військо й помалу обхоплювати Київ з усіх боків. При чому на останньому засіданню було принято, що Директорія повинна зразу ж виразно й ясно

зазначіти перед народом такі моменти: соціальний, політичний і національний. Директорія повинна зразу ж голосно одзначити перед широкими масами, що керовництво ведеться коллективом, партіями, а не окремими особами, (як те все було літом), що на першому місці стоять соціально-економичні інтереси працюючих кляс, що рух є республіканський і що в той же час чисто національний, український, проти руської буржуазії й німецької гетьманщини.

Цим малося на увазі зразу зробити велику роботу реабілітації української ідеї, реабілітації українських партій, реабілітації й піднесення республіканського прінціпу. Особливо важно було, щоб перший голос пролунав іменно в такому дусі, щоб зразу всьому рухові було надано широкий народній, соціальний і національно-республіканський характер, характер народньої революції.

2. Початок петлюрівщини.

Але на великий жаль і шкоду всьому дальшому розвиткові української революції цей перший акт Н. Союзу й Директорії було попсовано й майже унеможливлено С. Петлюрою.

В той час, як усі представники партій з таким риском одбували останнє засідання, намічали й виробляли план спільної акції,

С. Петлюра виїхав у Білу Церкву й тут поспішив видати від свого імени Універсал до народу з закликом до повстання. Коли останні члени Директорії з'їхались, щоб виконати той намічений і ухвалений усіми партіями перший акт, було вже пізно: петлюрівський Універсал уже розходився по руках, розвозився по селах, розносився по всій околиці в чутках і оповіданнях. З тої околиці чутки й Універсал покотились далі, розкотились по всій Україні. А за тих часів, коли все чогось ждало, коли увага напружена була до крику, всякі чутки хапалися з жадностю й електрично проносились далі.

І таким чином уся акція, весь рух зразу, з самого ж початку було поставлено під марку одної, окремої особи, офарблено персональним характером, звужено, збіднено й затуманено. Всі повстанці, які почали стікатися до революційних центрів, стали називатися „петлюрівцями“, „Петлюра йде на Гетьмана“, „Петлюра кличе проти німців“. Часто серед селянства, яке до сього не чуло імени Петлюри, чулись такі поголоски: „Ага, ось іде Петлюра на Гетьмана, вона йому покаже; слава Богу, не буде вже більше отої України.“ Словом, зразу було внесено цим як раз усе те, чого хотіли уникнути партії: персональний характер справи, неясність цілей, безпрограмність, відсутність

коллективности, навіть відсутність республіканського характеру руху.

До цього треба додати, що назва „петлюрівець“ під час боротьби з большевиками мала специфичний, контрреволюційний характер, а ім'я С. Петлюри славилось серед революційних елементів, а надто серед пролетаріату, як ім'я відомого контрреволюціонера. І це примушувало найбільш свідомі й революційні елементи ставитись до нашого руху з великою обережностю й настороженостю.

Крім того гетьманці, бажаючи діскредітувати перед Европою й Україною українську революцію й повстання, старались роз'яснити весь рух, як авантюру окремої особи, а не як рух широких мас. Тут „Універсал“ С. Петлюри дуже придався гетьманцям і вони, не згадуючи про Н. Союз, про партії, про Директорію, весь час виставляли весь рух, як операцію одного чоловіка, що сидів у тюрмі, був випущений гетьманом і в помсту підняв бандитів і робив заворушення. Вони так пильно старались дати іменно це пояснення, так роздували ім'я Петлюри, що хутко й самі повірили в те, що вся справа, дійсно, була задумана, орґанізована й проваджена С. Петлюрою, та й других, навіть тих, що ближче стояли до справи, встигли цею галасливою рекламою в цьому переконати.

Члени Директорії, заставши в Білій Церкві вже випущений і поширюваний Універсал С. Петлюри, знаючи вже С. Петлюру, пам'ятаючи, як він приймав на себе всю честь „визволення“ Києва й України від большевиків, не потребували багато часу думати над тим, що саме керувало цим чоловіком, коли він, замісць того, щоб явитися на засідання, спішив у Білу Церкву й поперед усіх, не знаючи навіть, що саме вирішено, який напрям усієї акції ухвалено коллективом, не уповноважений нікім, від свого власного імени виступав перед народом. Члени Директорії розуміли, яку зразу велику, навіть передбачену шкоду зроблено цим учинком.

Але вернути назад уже неможливо було. Тон уже задано; всьому рухові вже надано фірму й фарбу. Хто перший крикнув, того й почуто найбільше в тій мертвій тиші, що була тоді. Знали це й партії, коли давали дірективи Директорії, розумів це й С. Петлюра, поспішаючи в Білу Церкву.

Директорія потім робила всі заходи, щоб виправити цю шкоду, щоб надати всій справі повстання й революції не „геройський“ а соціальний і національно-республіканський характер, щоб викликати в масах ідею народньої й української боротьби з експлуататорськими клясами, навмисно підкреслювала скрізь назву „республіканські війська“,

„революційно-республіканська армія“, а не „петлюрівці“. Укр. Військовий Революційний Комітет у Київі з свого боку також силкувався збити гетьманські роз'яснення й виснити, що не якийсь один чоловік С. Петлюра з своїми „петлюрівцями“ робить бунт, а все свідоме українське революційне громадянство виступило проти руської буржуазії й увесь український працюючий люд повстав проти гнобительських кляс.

Але, розуміється, перше враження, перший крик разураз найбільш сильні й найлегче приймаються псіхікою. Ім'я С. Петлюри стало маркою всього руху.

І звідси почалась петлюрівщина, яка стільки шкоди принесла українській революції й за яку стільки сорому довелось зазнати щиро демократичним елементам українства.

3. Пожежа революції.

Але так чи сяк, як республіканці, чи як петлюрівці, широкі народні маси стали підводитись на заклики Директорії. Спочатку вони йшли до нас обережно, помалу, не маючи певности, чи це серйозна справа, чи така сама, як літом. Але де далі, то почали стікатись сміливіще, численніще, рішучіще. Не маючи змоги в той час харчувати велику кількість людей, ми в закликах прохали повстанців брати з собою на кілька днів хар-

чу. І селяне являлись з харчем не тільки для себе, але й для других. Хліб і всякий инчий продукт звозили до нас хурами. Багато повстанців приходило вже з рушницями, часом привозили навіть іржаві, викопані з землі кулемети.

Настрій мас був цілком діловий, поважний, без гарячкового піднесення. Приходили, вписувались у полк, переодягались у військову одіж і так, наче служили в тому полку кільки років, дісціпліновано, строго виконували всі накази команди.

Через кільки днів Директорія мала стільки сили, що могла рушити з Білої Церкви, щоб заняти Фастів, вузлову залізничу станцію між Київом і Одесою. Але все ж такп ще не так багато, щоб іти на самий Київ.

У Київі ж запанувала розтеряність. Руські ґенерали гарячково кинулись мобілізувати всі свої сили. Всю владу передано було ґен. Келлерові.

Але не покладаючись на руську офіцерню, сміливу тільки серед неозброєних селян та в карних експедиціях, руська буржуазія стала робити ріжні заходи, щоб прихилити на свій бік німецьку раду салдатських депутатів. Ото головним чином для них так рекламувалось С. Петлюру, щоб представити німецьким салдатам, що це не революція, не рух народніх мас під керовництвом політич-

них партій, а авантюра одного чоловіка, який зібрав круг себе банди розбішак і настроїв їх проти культурних людей та проти німецького війська. Вони старались налякати німецьких салдат тим, що, коли цей рух розростеться, то їм, німецьким воякам, не можливо буде проїхати додому в Ґерманію, бо петлюрівські бандити поруйнують усі залізниці, будуть нападати на німецькі поїзди, будуть вибивати німецькі маленькі відділи по Україні.

Німецький штаб, розуміється, в цих намовляннях брав як найактивнішу участь, а як німецьке офіцерство в німецькій армії користувалось майже тим самим впливом і значінням, що й до революції, то їхня аґітація робила своє діло. Правда, спочатку руху київська рада салдатських депутатів, коли з нею мали контакт революційні українські орґанізації, немов би ставилась навіть прихильно до повстання. Але де далі, то ця прихильність через провокаційні заходи німецького офіцерства й гетьманщини стала змінятись на невдоволення й навіть ворожнечу. Особливо невдоволення росло на тому ґрунті, що, дійсно, через повстання виїзд у Ґерманію утруднювався.

В кожному разі в початку руху гетьманщина не могла скористуватися німецькою військовою силою й зразу задушити рево-

люцію. А це для нас було найголовніще. Нам треба було тільки два-три тижні, щоб стати непереможними навіть для німецької армії.

І, дійсно, за кільки тижнів революція обняла всю Україну. Вогні повстання вибухали один за одним то тут то там, зливаючись у широке суцільне море революційної пожежи, захоплюючи великі міста, містечка, села. Руська офіцерня в „полках", що формувались гетьманщиною на містах, розбігалась або лицемірно переходила на бік Директорії. Німецькі ґарнізони на провінції займали нейтралітет, тримаючись у початках руху наказу київської ради С. депутатів не втручатись у внутрішні справи українців. Карні сотні по повітах з своїми старостами, як ґуберньськими так і повітовими, розбігались або зливались по декільки в одну ґрупу й намагались боротись з повстанськими загонами.

Хутко весь правий беріг був під владою Директорії. На лівому березі, на Харьківщині повстання спіралось на український полк Балбачана, який до повстання стояв на большевицькому фронті. Так само на Чернигівщині українські невеличкі військові частини, що мали охороняти кордони України від совітської Росії, послужили осередками для повстанського руху. Якийсь час тільки Полтавщина та частина Катеринославщини були

ще в руках гетьманців, але й то тільки по лінії залізниць. Всередині ж рух здіймався вогнями по всіх селах і містечках.

А руські ґенерали в Києві сварились між собою, гризлись за владу, зміщали одне одного з посади „головно-командуючого“, щодня оповіщали якісь мобілізації населення, гнали офіцерню на фронт, але вона ховалась, уникала, розбігалась. Населення охоче записувалось по мобілізації, брало зброю й ховало її в себе, готуючись до виступу зсередини.

Один раз руські ґенерали спробували вступити в бій з республіканськими військами й вислали значну силу своєї „армії“ наперед. Але її було так розбито (під Васильковом), що вони на завсігди загубили охоту виявляти ініціативу й до самого кінця займали тільки оборонну позіцію.

Революційні сили що далі то все тісніше й тісніще з усіх боків обхоплювали по наміченому планові гетьманський Київ і от-от мали його взяти.

4. Страх обивателів з „Верховної Влади“ перед соціалістичною революцією.

Підготовляючи повстання, ініціатори й орґанізатори його старались передбачити можливий хід і розвиток його не тільки з чисто мілітарного погляду, але й з громадсько-соціального. І не трудно було вгадати, що

з успіхом мілітарним буде розгортатися й поширятися рух соціальний і національний. Не важко було тим, хто пережив усі етапи попередньої революції на Вкраїні, передчувати, що широкі народні маси, ввійшовши в рух, ставши його основною силою, будуть знову прагнути як найбільшого й найповнішого свого політичного, національного, а, головне, соціального визволення.

Особливо ж коли взяти на увагу те люте фізичне й соціальне катування, яке вони зазнали від гетьманщини й усіх її паразітарних кляс.

Директорія, розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел: відновлення Української Народньої Республіки, повернення всіх демократичних свобод, знищення старост і відживлення демократичних місцевих, як міських так і земських самоврядувань. В соціальній сфері: земля селянам, восьмигодинний робочий день, охорона професійних інтересів працюючих, словом, усе те, що разураз стояло в програмі всіх українських урядів.

Але ініціаторам руху ясно було з перших же днів, що ця програма не задовольнить широких мас, що для того, щоб бути дійсними виразниками їхніх прагнень і волі, цю програму треба радікально й відповідно до сітуації змінити.

Ініціатори не помилились, коли перед бачали, що головною силою революційного руху буде пролетаріат сільський і мійський. І, дійсно, повстанська армія поповнялась переважно пролетарським елементом, се-б-то тим елементом, який, перш усього, найбільш зазнав страждання й пониження від панства й який не мав великого хазяйства, що привязувало б його до хати. По містах і містечках активною, ініціативною силою було, розуміється, робітництво, як українське, так і неукраїнське.

Отже, само собою, цей елемент не міг задовольнитися тими невиразними гаслами, які виставлялися Директорією й „самочинно" почав поширювати їх, закладаючи скрізь Революційні Комітети, які, переважно, мали характер радянської влади.

Селянство, правда, ставилось дуже обережно що до захоплення поміщицьких маєтків. Пам'ятаючи ту тяжку розплату, яку довелось перетерпіти за руйнування економій, селяне не зачіпали їх, навіть самі охороняли від грабіжу.

Але це було тільки наслідком непевности в своїй перемозі, а не поштивостю до прав поміщицтва на землю й економії.

Крім того орґанізації большевиків, або, як вони тепер офіціально (після конґресу партії на весні 1918 р.) називалися, комуністів зразу

ожили й стали провадити енерґічну аґітацію за поширення й поглиблення революційних гасел.

Маючи це на увазі, передбачаючи, що цього руху спинити неможливо, (та й не маючи до того ніякого бажання), знаючи, що він неминуче захопить наші маси, що він нас зітре, коли ми будемо ставити йому опір; а з другого боку бажаючи не випустити ініціативи й керовництва з національно-українських рук, щоб тим зберегти національні й державні наші завойовання в цій революції, я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про приняття сістеми радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одштовхнули б од себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи.

Але за цю соціальну одважність ми придбали б для українського національного відродження таких активних і сильних прихильників, як пролетаріат села й міста. Стаючи на радянську сістему влади, ми тим самим позбавляли б руських большевиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади. Ми тим самим зразу припинили б ворожнечу й боротьбу серед анті-гетьманського табору, яка вже стала подекуди помічатися й яка не віщувала нічого

доброго для нас. Особливо ж, коли взяти на увагу, що на Катеринославщині вже відродився старий Совітський Уряд Пятакова й вів аґітацію проти Директорії.

Крім того. Введена з ініціативи й з діректив самої Директорії радянська влада могла бути сконструйована по такому прінціпу, щоб національний український характер її зберігся в повній мірі й щоб від того справа нашого національного відродження й нашої державности, як найкращого засобу для того, не постраждала.

Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні. Большевики в попередній боротьбі з нами через те національно перемогли нас, що мали в руках далеко дужчу зброю, ніж ми, — соціальні лозунґи —, сили наші нерівні були. Отже тепер, коли ми хотіли побороти їх національно, ми повинні були озброїтися так само, як вони. І тоді нехай вони виступають проти нас тільки як руські націоналісти, нехай аґітують серед наших мас, щоб радянська влада на Україні була руська, а не українська. Бо тоді, коли б ми стали на чистий радянський шлях, коли б рішуче взялись до будови робітниче-селянської держави й до радікальної боротьби з буржуазним

ладом на Україні, коли б це маси виразно бачили й відчували, то за що могла би йти боротьба між нами й руськими комуністами? Тільки за той чи инчий національний характер влади. А тут, я був певен і тепер та певність у мене тільки побільшилась, вони не мали би ніякого успіху.

Але переважна більшість членів Директорії на чолі з С. Петлюрою поставилась неґативно до мого внесення.

Основною причиною цього був, розуміється, їхній „поміркований", дрібно-буржуазний світогляд, псіхіка обивателів, яких національне чуття втягло в революцію, а обставини зробили політичними діячами. Для них, натуральна річ, чудно й страшно було уявити самих себе большевиками. Які вони, в бога, большевики?! Що вони в тому знали, розуміли? Вони знали тільки, як і всі обивателі, що большевики „руйнують" господарство й руйнують його так собі, з злости на буржуазію та ще з якихсь там фантазій і утопій, що вони розстрілюють людей, що одбірають будинки й гроші. Отже стати й собі такими розбишаками? Ні, на це вони не могли одважитись навіть для національної справи.

Особливий же опір ставив С. Петлюра. Будучи таким самим націоналістом-обивателем, він крім того мав чисто особисті під-

стави протестувати проти намірів зробить його большевиком. Адже ті самі большевики так довго рекламували його як контрреволюціонера, що дивно було б з його боку так швидко забути це. Та й хто повірив би в його большевизм?

Це було причиною їхнього одкинення мого внесення. А арґументи були такі.

Насамперед, казав С. Петлюра, військові ні за що цього не приймуть. („Військові" — це не салдатські маси, а штаб січових стрільців, ґен. Осецький й ще два-три офіцери.) І то була правда: їхня псіхіка так само була далеко від робітниче-селянської радянської державности, як і більшости членів Директорії.

Крім того, говорили вони, Антанта побачивши, що ми — большевики, почне нас бити з заду, — в Румунії вже стояли французські війська. Німці вийдуть із свого нейтралітету й теж почнуть нас бити.

А поза всім, нам нема чого так боятися большевизму, бо маси йдуть за нами, вірять нам, слухаються нас (отже селяне не грабують економій, які ж вони большевики!) і ми легко справимось з усякою анархією, коли візьмемо Київ і покінчимо з Гетьманщиною.

Мене ці арґументи не переконали, а через те певної постанови винесено не було, питання ж було одкладено до вирішення його партіями, коли можливо буде їх скликати.

Розуміється, то вже було ненормально, що такої великої ваги питання вирішувала невеличка ґрупа людей з п'яти чоловік, хоч вона й називалася „верховною владою“. Але наставали часи, коли в силу ненормальних обставин особи висувались наперед і грали перебільшену ролю в рухові мас.

5. Хуторянка знов боїться пролетаріата.

Коли ж настала можливість скликати представників партій, що „просочились“ через гетьманський фронт на наш бік і коли перед ними поставлено було питання про сістему радянської влади, то й вони одкинулй її. (У Вінниці, в початку грудня.)

Причини й арґументи були ті самі. „Хуторянка“, дрібна буржуазія знову, як і за Центр. Ради, боялась пролетаріата. Радянська влада, це значить, властиво, влада міського пролетаріата, а він у переважній більшости своїй не український, отже вийде, що ми самі оддамо владу неукраїнцям і загубимо свою національно-державну справу. В радах гору візьмуть найбільш активні, спритні й революційні елементи, а наш селянин не зможе з ними конкурувати та й не схоче сидіти в гóроді в тих радах і таким чином усе візьмуть у свої руки міські робітники.

Я й ті нечисленні оборонці радянської сістеми, що були на тому засіданню, на це

казали, що, коли ініціатива радянської сістеми вийде від нас, то ми ж можемо установити таку сістему виборів у ці ради, щоб український національний елемент був цілком забезпечений у них. Ми не конче повинні робити так, як роблять руські большевики, що одного робітника металиста оцінюють щось у 10 чи 15 селян.

Ми можемо дати більш справедливе для нашої нації представництво сільському робітництву в цих орґанах влади. І річ не в тій чи инчій конструкції рад, річ навіть не в самій сістемі радянської влади. Вона в революційний час, у моменти гострої соціальної війни є найкращим засобом здійснювання соціалістичних завдань. Головне питання в тому, щоб вступити на шлях рішучої соціальної боротьби з усією сістемою буржуазного, капіталістичного ладу, з усіма його фортецями, орґанами, апаратами, звичаями. Для цього не годиться сістема демократичних самоврядувань і парламентаризм у старих їхніх формах, вони не можуть служити цілі соціалістичної перебудови громадянства, бо вся їхня суть має коріні в старому ладі.

Крім того. Коли розглядати питання сістеми влади хоча би тільки з національно-українського погляду, то й то сістему місцевих самоврядувань ми повинні одкинути,

особливо тих городських самоврядувань, які вибрано ще за часів Тимчасового Правительства й які в більшости своїй просто антіукраїнські.

Функції земського й городського самоврядування міг перепяти на себе єдиний орґан, рада робітничих і селянських депутатів. І таким чином національна справа також була би краще забезпечена й на місцях.

Взагалі, коли б навіть стояти тільки на одній національно-державній позиції, то й то більш менш далекозорому політикові повинно було бути ясно, що лоґічний розвиток руху приведе до большевизму й що в інтересах української державности треба не випускати ініціативи з своїх рук, треба забезпечити собі зарані український характер тої влади, яка має неминуче прийти.

Але такої далекозорости у дрібної буржуазії разураз бракує, бо та далекозорість з'єднана з такими революційними актами, які стоять у суперечности з соціальною природою й псіхікою міщанства.

Радянську, совітську владу величезною більшостю голосів було одкинено.

Мені лишалось або виступити з Уряду або згодитись на те, що я вважав шкодливим для всеї справи нашої революції й для справи української державности. Але й те й друге було би здачою поля боротьби майже без бою.

Тоді я свідомо пішов на хитрість. І члени Директорії, й більшість партій у своїх промовах виявляли згоду рішуче боротись з буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією, але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеолоґами якої по суті були всі партії, не виключаючи й соціаль-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворожа, що вся вона (велика буржуазія) була не-українська. І партії згожувались з тим арґументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно-чужої нам буржуазії.

Отже, ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню сістеми чисто радянської влади вніс нову пропозіцію: приняти сістему „трудових рад", се-б-то рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути діктатура не пролетаріата й незаможного селянства, а діктатура трудового люду.

Розуміється, в цій формулі вже були неясности, недоговоренности, якесь зм'ягчення чогось, затушовування ясних і всім уже відомих прінціпів. Ця формула виклика́ла багато непорозумінь і суперечностей. Наприклад, кого підвести під катеґорію трудо-

вого елементу? Адвокати, священики, бюрократи, журналісти буржуазних і реакційних ґазет, вони не експлуатували чужої праці, значить вони мали виборче право до сих рад?

Але партії й Директорія знайшли цей компроміс приємлимим. Сістему влади трудових рад було принято. Вищим же орґаном влади було ухвалено Трудовий Конґрес по тому самому прінціпу: мали право виборів тільки трудові елементи, велика ж буржуазія, кляси паразітарні, експлуататорські цього права позбавлялись.

6. По укочених стежках.

Але на жаль було принято тільки прінціпіально, більш для заспокоєння себе й заховання миру, ладу та єдиного фронту всередині себе. Здійснення ж одкладалось, затягалось, гальмувалось дебатами над виробленням „закону" про ці ради, дебатами над їх компетенцією, над вирішенням поняття „трудовий" і т. д.

Я, пропонуючи цей компроміс, рахував на те, що живе життя саме виправить те, що зіпсовано й одкине непідходяще; що ж є здорового й приємлимого, те лишиться й убереться в життєві форми.

Але партії й Директорія також, очевидно, як не зовсім свідомо, то напівсвідомо почували, що життя заграє рішаючу ролю, й не

спішили з реалізацією цієї постанови, яка все ж таки як-не-як мала большевицький характер.

Та й Антанти, що стояла вже в Одесі, було боязко; та й німців страшно; та й небезпечно большевиків; та й маси лякали; та й у самих не було особливого вогню й запалу до виразної, рішучої, самовідданої боротьби з буржуазною сістемою ладу. Словом, тут знову як найкраще виявилась нерішуча, неактивна, несамостійна псіхіка промежуточної кляси, якій усього страшно, яка повинна до когось прихилитися.

А тут ще й мілітарна сітуація була не зовсім певна. Справді, з одного боку Антанта, з другого німці, з третього гетьманці, з четвертого большевики. Обстановка війни, боїв, мобілізації.

І через те міщанська псіхіка охоче йшла по старих, укочених стежках: поки буде вироблено закон про ради, треба ж якоїсь влади на місцях, і... відновлялись старі, антіукраїнські й антібольшевистські думи, право-есеровські земства з їхніми демократичними безконечними балаканинами, з їхньою нездатностю до енерґічної, рішучої праці, з вічними протестами проти „насильственной украинизации“.

З другого боку Директорією наставлялись скрізь коменданти, комісари, які ніким не

контролювались. На ці посади часто попадали люде нікчемні, нездатні й, головне, часом не тільки не соціалісти, але й не демократи. Єдиною ознакою пригодности на посаду служила „українськість" кандідатів. Українець? — добре, більше нічого не треба.

І, розуміється, під українців стали підшиватись найпідозріліщі елементи, навіть відомі гетьманці. А через те, що вони не підлягали ні контролю, ні відповідальности ні перед яким громадським виборним орґаном, (що мало бути в компетенції трудових рад), то вони дозволяли собі виявляти свою владу цілком самодержавно й у дусі того світогляду, який самі мали. Часто військові коменданти й комісари сварились між собою за владу в місті й повіті, бо межі її компетенції тої влади для них не були точно зазначені.

Руське чорносотенство, гетьманці, перефарбовуючись в українців, навмисно старались проходити на такі посади, щоб тут же діскредітували своїм поводженням саму ідею української влади.

А в результаті над населенням часто робились насильства, несправедливости, брались хабарі, покривались спекулянти й гетьманці, захищались інтереси поміщиків і ріжних соціальних злодіїв, відомих усій околиці своїми попередніми злочинствами. Директорія й її Тимчасовий Уряд у Вінниці

були далеко, перевіряти діяльність своїх аґентів не мали ніякої змоги, а на місцях, як сказано, також не було ніяких стримуючих і контрольних орґанів.

7. Діяльність представників Директорії.

Все це викликало що далі то більше невдоволення широких мас. І через те революційні елементи, не дожидаючись „закону“ про трудові ради, самі творили революційні контрольні й керуючі орґани влади на місцях у формі Революційних Військових Комітетів, або Рад робітничих і селянських депутатів, як уже випробованих і відомих орґанів революційної боротьби.

Але з цими орґанами самодержавні коменданти й комісари, розуміється, почали зараз же боротися. Не дивлячись на те, що переважна більшість Революційних Комітетів і навіть Рад робітничих депутатів спочатку цілком визнавали владу Директорії й стояли на ґрунті її програми, що в більшости були українського характеру, коменданти й комісари розгоняли їх, арештовували, часом декого й розстрілювали.

І тут же треба зазначити надзвичайно шкодливу ролю полковника Болбочана на Харьківщині. Цей виразний і свідомий український реакціонер зразу підірвав і навіть убив на всьому лівобережжю авторітет і

вплив Директорії. Виставляючи себе, як офіціального представника Директорії на Харківщині, він поводився там, як найлютіщий противник і ворог її. Не кажучи вже про те, що він наставляв скрізь таку адміністрацію, яка нічим майже не відріжнялась від гетьманської (а часто лишав на місцях і самих гетьманців), він учиняв ще такі річи.

В Харькові як раз під час повстання меньшевиками скликався робітничий з'їзд. По всім даним з'їзд мав бути не большевицький. Отже з цієї причини не було підстав ставитись до його неприхильно. Але Балбачан, будучи політичним неуком, а крім того ворогом взагалі робітництва, яке б воно ні було, большевицьке чи меньшевицьке, з'їзд заборонив. Це викликало в меньшевиків здивовання, потім обурення. З'їзд було розпочато без дозволу Балбачана. Тоді цей один із плеяди „національних героїв“ силою розігнав з'їзд, а багатьох учасників і керовників його арештував і розстріляв.

Розуміється, це була найкраща пропаґанда проти Директорії. Зразу все робітництво Харківщини, Катеринославщини, Донецького району й навіть Херсонщини (бо з усіх цих місцевостей з'їхались делеґати) дістало враження й переконання, що влада Директорії є така сама, як гетьманська, — контрреволюційна й ворожа до робітничого руху.

Так виявляв себе цей „національний герой“ у сфері робітничої політики. Оборонці цього ворога українського руху будуть виправдувати його тим, що він розігнав робітничий з'їзд з національних мотивів. Більшість робітничого з'їзду, мовляв, була неукраїнська й поставилась би неґативно до української влади.

Добре. Але от з'їжжається з'їзд Селянської Спілки на Полтавщині. Цілком український, під керовництвом свідомих українських діячів. І Балбачан цей з'їзд також розганяє, й багатьох учасників його поре різками. В той же час демонстративно, прилюдно, на вокзалі урочисто зустрічає якихсь княгинь-поміщиць, цілує їм ручки й з велічезною пошаною провожає їх до їхніх палаців.

І можна спитати: що повинно було думати оте випороте різками українське селянство про владу Директорії? І не тільки селянство, а просто порядні демократи, бачучи таке виразне, підкреслене поводження представника Директорії?

Дізнавшись про розгон робітничого з'їзду в Харькові, я зразу поставив С. Петлюрі, як „Головному Отаманові“ українських військ вимогу, щоб цього „діяча“ було зміщено або, принаймні, послано до його комісара для контролю в його політичних виступах і діяль-

ности. Але С. Петлюра взяв під свою оборону Балбачана й нікого до його не послав, посилаючись на те, що ми від Балбачана відрізані, крім того Балбачан може образитись, а він є головна наша мілітарна сила на Харьківщині й усьому лівому березі.

Розуміється, С. Петлюрі трудно було зрозуміти, що не Балбачан був там нашою головною силою, а те робітництво й селянство, яке розстрілювалось і поролось різками. І це незабаром дуже болюче прийшлось нам зрозуміти.

РОЗДІЛ VI.

Розвиток революції.

РОЗДІЛ VI.

Розвиток революції.

1. Вороги з усіх боків. — 2. Найбільш шкодлива небезпека. — 3. „Національні герої“ у ванні славословія. — 4. Декларація Директорії.

1. Вороги з усіх боків.

Тим часом військове становище наше було не з блискучих. Повстанці, правда, прибували до нас лавами. Але не було офіцерів, не було одягу, не було зброї. Ми захоплювали, де могли, військові склади, одягали й озброювали невеликі частини, а більшість терпляче чекала своєї черги. Розуміється, в два-три тижні неможливо утворити навіть у найкращих обставинах армії. І треба зазначити, що Січові Стрільці робили просто чудеса енерґії, спритности, сміливости й працездатности. Але, не зважаючи на це, наше військо, здатне до бою, росло дуже помалу.

А тим часом гетьманщина робила всякі заходи, щоб привернути на свій бік антантські війська, що стояли в Румунії й посунути їх на нас. Гетьманські аґенти й навіть

міністри упадали перед представниками союзників у Румунії, благаючи їх „помогти проти бандитів“. І їм удалось порозумітися з бувшим французським торговим консулом у Київі Емілем Еню. Ходили чутки, що це порозуміння коштувало гетьманщині кільки десятків міліонів карбованців. Так чи инакше цей суб'єкт Ено почав бомбардувати Директорію грізними телеґрамами, вимагаючи від нас негайного припинення ворожих проти Гетьмана операцій, у противному разі на нас буде вислано французські війська.

Нас це і дивувало й обурювало. Бо, ще орґанізуючи повстання, ми ввійшли в неофіціальні зносини з представниками Антанти в Румунії й вони гаряче нас підтримували в наших заходах і обіцяли навіть поміч проти гетьманщини й німців. Це було, правда, ще до перемирря з Германією, коли всяке ослаблення німців, де б воно ні було, для Антанти було явищем вартим піддержки. Тепер сітуація змінилась і милі „союзники“, вірні своїй звичайній перфідній політиці, готові були боронити німецького протеже, бо для них уже соціально політичний момент тепер був важніщий, ніж мілітарний.

У відповідь на грізні телеґрами представника Антанти Ено Директорія вислала по радіо ноту до демократій усіх антантських і нейтральних держав з різким протестом

проти реакційних і імперіалістичних намірів їхніх Урядів, які вступались за панування русько-німецького ґенерала супроти працюючих мас українського народу.

Ноту нашу, звичайно, до демократій не допустили, а замісць того згодом антантські війська заняли Одесу, вигнавши звідти українські республіканські частини. Таким чином ззаду з півдня ми мали серйозну загрозу з боку Антанти.

З-заходу була загроза від поляків. По вибуху революції в Австрії всі нації стали гарячково самовизначатися. Це самовизначення зразу ж пофарбувалось кроввю боротьби. Поляки, ловко лижучи руки на всі боки, зробились мазунчиками Антанти. На них складалась роля антиґерманського пластиря на Сході. Отже Польща повинна була стати сильною, міцною державою, яка могла би ослабляти Ґерманію. Це цілком відповідало її історичній ворожнечи поляків до німців і їхнім імперіалістичним шляхетським мріям про історичну Польщу „від моря до моря“.

Це все, а також давня, „природна“ звичка польської шляхти панувати в Галичині привело до того, що польська буржуазія й навіть польські „соціалісти“ зразу почали захоплювати всю Галичину в свої руки, брутально й нахабно топчучи всякі права на самоозначення хазяїна тої землі, українського народу.

Розгорілась боротьба, яка в цей період кінчилась перемогою українців-галичан. Було сформовано так звану Національну Раду Західно-Української Народньої Республіки з Державним Секретаріатом, яко Урядом її.

Не маючи великої певности удержати своїми силами владу в Галичині, а крім того піддаючись натискові широких народніх мас, що прагнули повного об'єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулась до Директорії з пропозіцією об'єднання двох Республік в одну українську державу.

Директорія охоче приняла цю пропозіцію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас, (які особливо настоювали проти нехіті буржуазних галицьких політиків до об'єднання), що український народ по обидва боки Збруча має бути на віки однині злитий в одне ціле й разом боротись за свою долю, яка б вона далі ні була. Остаточне вирішення цієї згоди мало статися по взяттю Київа.*)

*) Предвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1) Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім

Але цей крок давав Директорії мілітарного ворога з заходу. Ми вже тепер не могли би без гарячої активности дивитись на боротьбу в Галичині. Ми мали новий фронт.

На сході була гетьманщина й німці. Ріжними чистими й нечистими способами німецькому штабові й гетьманцям удалось прихилити на свій бік раду салдатських депутатів і німецькі салдати тепер готові були навіть битися з нами. Особливо їх провокували тим, що „петлюрівці“ перешкожають

часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою — значить, заявляє свій намір перестати істнувати, як окрема держава, а натомісць увійти з усею своєю теріторією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку.

2) Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою — значить: заявляє свій намір приняти всю теріторію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілости, в Українську Народню Республіку.

3) Правительства обох Республік уважають себе зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4) Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інстітуціями та культурними й соціальни-

німцям виїжжати додому й настроюють населення не давати їсти німецьким салдатам.

В своїх записках, які час від часу мені вдавалося поповнювати коротенькими замітками, я 28-XI-18 року писав так:

„Розпочався наш наступ. Німці проти нас. Надії на успіх мало. З східного півдня наступають донцаки. З Румунії, з Чорного Моря от-от з'являться війська Антанти. З боку Галичини — поляки. Большевики на півночи поводяться дивно — підозріло.

ми ріжницями окремішности життя на своїй теріторії й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає теріторіяльну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними й правительственними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав.

5) Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньоі Республіки.

Директорія Української Народньої Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, Отаман Укр. Респ. військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки: Д-р Льонгин Цегельський, Д-р Дмитро Левицький.

„В Київі стоїть тисяч 20 німців. У них біля 100 гармат. Гетьманців тисяч 5 при 40 гарматах. У нас же тисяч 8 війська й 30 гармат.

„І все ж таки не наступати не можна. Надії на перемогу під Київом нема, але одступити, згодитись на умови німецької оберкоманди, що обдурила свій совдеп, було б ще гіршою поразкою.

„Умови ж такі: 1. В Київ німці нас не пустять. 2. Нам одійти від Київа верст на 30—40. 3. На залізницях ніде боїв не вести. 4. Годувати німців і Київ.

„Отже, Гетьман і його Уряд лишаються; ми — бунтівники; приходить Антанта й піддержує замісць німців істнуючий лад, усмиряючи бунтарів...

„Можливо, що справу захоплення влади в даний момент ми програли. 75 шансів за поразку під Київом, за безладне тікання нашого недісціплінованого війська, за остаточне розбиття нас німцями й Антантою разом.

„Але перемога наша в тому, що ми, українські соціалісти й демократи, що ми українці, з'єднались тепер з своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духовно, національно й соціально ми поєднані тепер і в слушний час наш голос матиме довірря в нашому народі. Це є те основне завдання,

яке ми мали на меті, виступаючи, ще обмірковуючи виступ і не знаючи, як будуть ставитись до нас німці.

„Але невже ще раз німецький проклятий баґнет заграє чорну ролю в долі нашої нації?“

2. Найбільш шкодлива небезпека.

І нарешті з півночи, з Росії, з соціалістичної Республіки нам також загрожувала небезпека. І ця небезпека була найбільш обурююча й найбільш шкодлива як для нас, так і для самої соціалістичної Росії.

Тут мушу згадати такий момент. Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делеґації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів під час повстання. Вони згожувались підтримувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльности на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько - гетьманських військ. Вони з'обов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народньої Республіки. З свого боку ми обіцяли леґалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його, й зламати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договір лишався договором.

І от тепер, замісць допомоги нам, Д. Мануїльський, як почали доносити нам наші комісари, почав займати з боку Гомеля українську теріторію, цілком іґноруючи Директорію й виявляючи проти українських військових частин, що оперували там, навіть деяку ворожість.

З другого боку на Катеринославщині вигринув старий совітський Уряд Пятакова й почав розсилати скрізь відозви з оповіщенням, що він підняв повстання проти гетьманщини, що народ став грудьми за ним і Пятаков разом з цим „народом“ заняли вже такі й такі місцевости й міста, при чому безсоромно, з дивною „сміливостю“ позначалися як раз ті міста, що були заняті Директорією.

Що ж до Директорії, то про неї згадувалось, як про „контрреволюційну банду“,

яку ставилось поза законом і наказувалось усім, піймавши членів її, розстрілювати „безпощадно“.

Дістаючи такі відозви, ми були до того вражені й здивовані, що спочатку не хотіли вірити в правдивість їх і гадали, що це підроблені відозви гетьманців, які навмисне провокували між нами ворожнечу, навмисне старались настроїти українську демократію проти руських комуністів і тим ослабити як тих, так і других. Але де далі, то мусіли згодитись, що це не гетьманська провокація була, а провокація Пятакових і К-о.

І надзвичайно шкодлива провокація. Вона, дійсно, зразу викликала недовірря, обурення й ворожнечу всієї української демократії проти руських комуністів. Ага, вони, значить, знов? Вони, це не знаючи, хто ми тепер, які позиції займатимем, знаючи тільки, що ми — українці, стромляють нам ножа в спину в той час, як ми б'ємось на всі боки з реакцією. Вони нечесно стараються скористуватись нашими перемогами, спішать захопити в свої руські руки здобуте нами з такими труднощами, кроввю й життям наших борців? Ми скидаємо чорно-буржуазний руський імперіалізм, а на нас уже валить новий, червоний?

І розуміється, це не було на користь соціалістичної революції на Україні. Знову, як

навмисно, руський націоналізм таких „соціалістів“, як Пятакови, штовхав і без того непевну, хистку українську демократію на шлях опортунізму, а то й контрреволюції. Знову націоналістична зажерливість усяких Муравйових і Пятакових своєю імперіалістичностю, брутальностю сіяли недовірря до соціалістичної справи, до щирости найчистіщих провідників великого соціального руху працюючих мас. Знову підсилювався цими вчинками голос і значіння правих течій українства, ворожих до соціалізму взагалі: ага, от бачите, які ваші большевики, ваші приятелі, ваші союзники, з якими ви договори заключаєте? Бачіте, як можна їм довірятися? Бачите, який вони нам „соціалізм“ несуть? А ви ще хочете радянську владу заводити, самі їм у руки всю Україну віддати? Вони вас поза законом ставляють, а ви їм леґалізацію даєте, даєте можливість проти вас же аґітувати?

І можна з певностю сказати, що коли в Вінниці й потім не було принято сістему чистої радянської влади, то в великій мірі для цього постарались панове Пятакови. І коли ті особи, які спочатку рішуче обстоювали цю сістему, потім ту рішучість загубили, то це було почасти й через те, що вони також були налякані поводженням руських комуністів.

3. „Національні герої“ в ванні славословія.

Але, не вважаючи на всіх ворогів з усіх боків українське селянство й робітництво, сформоване Січовими Стрільцями в сильне, дісціпліноване й озброєне військо, по кількох тижнях завзятої боротьби з німцями й гетьманцями, почало все виразніще й виразніще перемогати.

Особливо це стало помітно тоді, як почалось обеззброювання німецьких військ. Позбавлені своєю й нашою революціями колишнього духу дісціпліни й самопевности, повні жагучого бажання вибратись додому й скінчити військову службу, налякані ворожим відношенням українського населення, німецькі війська до того ослабли, розгубились, що часто ми обеззброювали великі їхні частини одним наказом їм по телефону, не маючи проти них майже ніякої військової сили.

Ці самі причини привели до того, що німецький ґарнізон Києва не виявляв великої жаги битися з нами й це дало нам змогу розбити гетьманців і взяти, нарешті, столицю української республіки — Київ (14 грудня 1918 р.).

Гетьман, його Правительство, ґенерали й руська офіцерня поховались під охорону німецької офіцерні. Не вважаючи на це, багатьох офіцерів і навіть деяких гетьманських

міністрів потім по одинці було виловлено й арештовано. Але П. Скоропадський, переодягнений німецьким офіцером, утік у німецькому ешалоні в Ґерманію.*)

Тут починається ціла серія святкувань. Особливо бучно було уряджено фаховцями вступ Директорії в Київ. До цього вступу й київські українці, й штаб головного отамана С. Петлюри готувались майже тиждень (з 14 по 19). Перед нами стояв цілий ряд кричущих питань нашої політики, від яких залежало істнування Республіки; круг нас творився хаос, з яким треба було негайно почати найсерйознішу орґанізаційну боротьбу; нас жагуче ждали всі серйозні політичні партії в Київі. А ми не могли туди їхати, бо штаб готував вступ Головного Отамана в Київ. Спочатку С. Петлюра мав „вступити“ сам один, приняти на себе всі оплески й привітання розчулених українців, а потім впустити й Директорію. Але його хтось при-

*) В кінці жовтня сього року в Парижських ґазетах з'явився отвертий лист бувшого секретаря Гетьмана Скоропадського, бувшого маленького поліційного урядовця за часів Тимчасового Правительства, Моркотуна. В цьому листі Моркотун оголошує деякі цікаві й ніким не спростовані дані про „Головного Отамана“ С. Петлюру. Насамперед, ми довідуємось, що „соціальдемократ“ С. Петлюра був одночасно членом масонської ложи, під головуванням „шефа“ сеї ложи... Моркотуна, поліційного дрібненького урядовця й се-

соромив, Кияне захотіли, щоб уся Директорія разом „вступала“ й С. Петлюра мусів поділитись оплесками з другими „героями“.

Довго також обмірковувалось штабом питання, чи „вступати“ Головному Отаманові на білому коні чи просто на автомобілі. Також не мало часу пішло на те, щоб поздирати в ваґонах кольорове сукно й пошити з його головному й неголовним отаманам шлики на шапки. А в самому Київі будували урочисту арку, розвішували по улицях килими, плакати з ріжними славословними написами в честь „національних героїв“.

Мені було соромно й тяжко від цього смішного, декоративного самовихваляння. І тим соромніце й тяжче було, що я вже тоді знав, що через місяць ми будемо „виступати“ через ці самі арки, але без килимів і оплесків. Я це казав тоді й моїм близьким людям, і членам Директорії, і „Головному

кретаря Скоропадського; що С. Петлюра „на колінах“ приймав присягу на вірність „братам“ Моркотунам; що шеф Моркотун давав накази С. Петлюрі явитись туди-то й зробити те-то, коли цей був уже „Головним Отаманом“ і членом Директорії; що колись на Інститутській Nr. 12 С. Петлюрі брати масони давали якісь гроші, зв'язані з Францією; що С. Петлюра запевняв своїх Моркотунів у тому, що він — не сепаратист, а вірний друг Росії, на підставі чого Моркотун запевняв у цьому самому В. Шульгина (руського чорносотенця, відомого україно-

Отаманові“ з зеленим (чи червоним, не пам'ятаю цієї важної історичної деталі) шликом. Але ні члени Директорії, ні тим паче „Головний Отаман“, що хвилювався й позував, як балерина перед виступом на сцені, не вірили мені. Де ж бо це можливо: народ так радіє з нашої перемоги; ми увільнили Україну від реакції: наші війська так віддані нам, так люблять Головного Отамана, так терпляче стоять з самого ранку на морозі в повному параді й ждуть нас. А яка радість у Київі, який захват, ентузіазм!

Дійсно, був і справжній захват, і радість у населення, особливо в українців. І цілком можна припустити, що вони зовсім щиро хотіли виявити свою радість перед „визволителями“. Але ні населення Київа, ні українське громадянство не бачили й не знали того, що бачив і знав я. Вони, наприклад, захоплювались нашими республіканськими

жера): що С. Петлюра за свої вчинки проти масонських приписів і дісціпліни виганяється з ложи „Ґросмайстром“ її... Моркотуном. І, нарешті, з того ж листа довідуємось, що С. Петлюра знав, де ховався П. Скоропадський, але не посмів того одкрити, бо йому було це заборонено „ґросмайстром“ ложи Моркотуном.

Це все такі серйозні закиди, що С. Петлюра повинен би на них так чи инакше відповісти. Тим часом з його боку досі (січень 1920 р.) ніякого заперечення цього листа немає.

військами, їхньою стрункостю, силою, дісціплінованостю. Для них це були ті герої, що врятували Україну від загибелі.

А я крім цього знав ще дещо; я знав, наприклад, що ці війська через місяць будуть гнати нас з України, що більша частина цих військ складена з такого елементу, який не задовольниться самими парадами й славословіями, який захоче не тільки національної, але й соціальної перемоги. Крім того я знав, що діється по всьому краю; знав, що там одбувається не парадування, а жорстока боротьба; і знав я, що ми, коли рішуче й радікально не змінимо своєї реальної політики, в тій боротьбі будемо побиті.

Через те мені було соромно брати участь у радости тих, які цього не знали, які вірили нам, нашій силі, нашому „геройству“; я мав чуття невільного обманщика.

І, розуміється, парад був з попами, молебнем, дзвонами, з усіма петлюрівськими аксесуарами. Перед вступом, знаючи С. Петлюру, я поставив вимогу, щоб ніяких попів не було, инакше я ніякої участи в цій комедії не братиму. По довгих дебатах мене було запевнено, що попів не буде. Але, звичайно, було обманено. Дійсно, на вокзал для зустрічи, як то намічалось спочатку, їх не було допущено. Але зате на Софійську площу їх нагнали з усіх церквів і монастирів.

Дзвонили дзвони, блищали ризи, маяли ікони й хоругви. Я, дійсно, не взяв у цьому участи, але що з того: „козаки", що мерзли з самого ранку, як на царських парадах, понуро дивились на це старе, знайоме їм явище, й знали, що це Директорія так святкує свою перемогу, „революційна, демократична, соціалістична, трохи-трохи не більшевицька" Директорія, „Верховна Влада".

Після того тижнів два тяглися „шанування" „національних героїв". (Власне, єдиним справжнім „національним героєм" був С. Петлюра, останніх же так називали з ввічливости.) Тижнів два уряджувались обіди, вечері, банкети; говорилось масу самохвальних промов, компліментів і собі, і своїм сусідам; випускалось у повітря масу „революційних" слів, погроз, обіцянь. „Національні герої" як у теплій ванні ніжились і жмурились від усього цього.

4. Декларація Директорії.

І тільки через два тижні по взяттю Київа Директорія знайшла можливість сказати народові, як вона думає не парадувати й себе вихваляти, але робити.

26 грудня з'явились Декларація Директорії. Вона була це, (не зважаючи на балбачанівщину й петлюрівщину, які під гаслом „національного геройства" захоплювали по-

зіції для отаманщини), виразом революційної перемоги селянства й робітництва; тези цієї декларації ще спірались на силу цих революційних кляс; цієї сили отамани й „громадянство“ ще боялись; а через те все декларацію було вислухано навіть з міною пошани.

От вона.

„Декларація Директорії Української Народньої Республіки.

„Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування — гетьманщину.

„Україну вичищено від карних експедіцій, старост, жандармів та инших злочинних інстітуцій势 пануючих кляс. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

„Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні, вироблені всенароднім голосуванням орґани місцевого самоврядування.

„До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників непарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто

пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цею землею належить Директорії Української Народньої Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи орґанізовано Народні Земельні Управи.

„По „наказу № 1, Директорії, селянам“ робляться описи контрібуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженим.

„Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

„Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьми-годинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

„В усіх инших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

„Уповноважена силою й волею трудящих кляс України Верховна Влада Української Народньої Республіки — Директорія цими

заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

„Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

„Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу —, Директорія передасть свої повноваження тому-ж самому народові.

„Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадянського життя, які творять матеріальні та духовні цінности, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

„Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

„Так звані „пануючі кляси“, кляси земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкодливість для всього народу в управлінню Державою.

„Маючи всі матеріальні, фізичні й духові засоби, маючи повну волю для орґанізації економичного, політичного життя, ці кляси внесли тільки дезорґанізацію й руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-клясові еґоїстичні інтереси, ці кляси вели воістину грабіжницьку політику в краю.

„Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народнього майна.

„Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

„Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору й насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими „поміщицькими карателями“ були цілком нормальними способами управління народом.

„Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зрадкували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

„З боку революційного правительства, по-

становленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участи в правлінню країною.

„Отже Директорія заявляє:

„Кляси не трудові, експлуататорські, які живляться й розкошують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванню державою.

„Директорія передасть свої права й уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

„Директорія пропонує:

„1) трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії й встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії й вибрати своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України.

„Ті делеґати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомогають творити народній державний лад та порядок.

„2) Міському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та инших установ людської праці своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України.

„Частина робітництва не-українськоі національности під час боротьби українського народу з б. гетьманом ставилась до цеі боротьби не з повною активностю, а частина нейтрально.

„Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу Украіни.

„3) Трудовій інтеліґенціі, що безпосередньо працює для трудового народу, се-б-то: робітникам на полі народньоі просвіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам службовцям у конторах та инших установах так само вибрати своіх представників на Конґрес Трудового Народу Украіни.

„Місце й час одкриття праці Конґресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

„Конґрес Трудового Народу Украіни матиме всі верховні права й повновладність рішати всі питання соціального, економичного та політичного життя Республіки.

„Конґрес трудового народу, як революційне представництво орґанізованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якоі додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих

мас, обраним по удосконаленій сістемі виборів, се-б-то установчими зборами.

„Конґрес Трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь ґрупами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

„До конґресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрібуції, які було зібрано з нього поміщиками.

„Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та инших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

„Всі зусилля свої Директорія направить на таку орґанізацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости й напра-

вити господарство в них в інтересах працюючих кляс і всього громадянства, а не малої ґрупи кляси великовласників.

„Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть орґанізовані „Комісії боротьби з спекуляцією“. Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та иншого краму, а також продуктів споживи).

„Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархичних, неорґанізованих і несістематичних форм цеї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально історичними й міжнародніми умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

„В сфері міжнародніх відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлючи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі

здорові, трудові сили свого народу вжити не на крівaву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

„Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знаття й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

„Соціалістичні партії та ґрупи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу орґанізацію волі його, на орґанізацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

„Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач правительству Української Народньої Республіки — Раді Народніх Міністрів — Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

„Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко.“

РОЗДІЛ VII.

Приглушення революції й кінець Директорії.

РОЗДІЛ VII.

Приглушення революції й кінець Директорії.

1. Діяльність по неоголошеній програмі. — 2. Безконтрольність і контрреволюційність отаманської влади. — 3. Пятаковщина служить отаманщині. — 4. Кінець Директорії.

1. Діяльність по неоголошеній програмі.

Кожний, хто прочитає цю декларацію, не будучи знайомий з тими обставинами, серед яких одбувалися події, має повне право сказати: можна про цю декларацію ріжно судити й знаходити всякі дефекти в ній, але невже іменно вона, іменно ця соціально-політична програма Директорії викликала таке невдоволення широких народніх мас, що вони не піддержали її й навіть самі повстали на неї з зброєю в руках?

Я на це можу сказати з цілковитою певностю, що не в соціально-політичній програмі Директорії була причина. Розуміється, декларація багатьох, як зліва, так і зправа не задовольняла. Розуміється, компромісо-

вість, недоговореність, непевність позицій були дуже помітні.

Але я дозволяю собі думати, що коли б вона точно, послідовно переводилась у життя, то того невдоволення (принаймні в таких розмірах) не було би. Життя її виправило би, викреслило, стерло б неясности й пристосувало би до себе.

Вся причина іменно в тому, що ця декларація не переводилась у життя, вона лишалась собі на папері, а діяльність влади Директорії одбувалась зовсім по пнчій, неписаній і неоголошеній програмі.

Насамперед, декларація з'явилась тільки через півтора місяця після сформування Директорії та початку повстання й через два тижні по взяттю Київа. Весь цей час населення майже нічого не знало про основні завдання соціальної й політичної програми Директорії.

Але зате весь цей час аґенти влади Директорії в життю, в реальній, щоденній діяльности своїй на місцях виявляли таку програму, яка не лишала ніякого сумніву в населення. Харьківщина, Полтавщина, Херсонщина, Катеринославщина не тільки нічого не знали про майбутню „майже большевицьку" декларацію Директорії, але й не діставали (через трудноші комунікації й відрізаність бойовими операціями від центру повстання) відозв і декретів Директорії.

Зате вони бачили й знали реальну діяльність представника Директорії, вождя повстання на лівому березі — Балбачана. Розгони робітничих і селянських з'їздів, розстріли й пороння різками робітників і селян, цілування ручок княгинь і поміщиць, залишання на адміністративних посадах гетьманців, безчинства, сваволя балбачанівської офіцерні, яка здебільшого була руська, все це без усяких декларацій за ці півтора місяці до випуску декларації цілком з'аґітувало проти Директорії весь лівий беріг, робітництво й селянство, без ріжниці національности.

Коли Директорія випускала свою декларацію, на Харьківщині й Полтавщині вже орґанізовувались повстанські відділи Селянської Спілки (під проводом, головним чином, укр. лівих есерів, пізніще званих „боротьбистами"), але вже не проти розбитої гетьманщини, але проти Директорії, яка пороля селян різками, цілувала панам руки й лишала гетьманщину на старих місцях. І вже „Славний отаман" і „також національний герой" Балбачан то тут то там вступав з ними в бої, посилаючи Директорії донесення, що геройськи бореться з військами російських комуністів.

Та на віщо так далеко ходити: в самому Київі, в резіденції „соціалістичної" влади на другий же день по вступі Директорії

розпочалась реальна, дійсна (а не декларацийна) політика її. Я не кажу вже про те, що без потреби й без пуття було поставлено змучене гетьманщиною й місяцем усяких гетьманських „воєнних і осадних положеній“ місто на „стан облоги“. Не кажу про те, що зразу було введено немилосерну цензуру на пресу, заборонено збори, зібрання, що, словом, не дано було населенню навіть вільніще зітхнути й почути хоч якусь ріжницю між Гетьманщиною й Директорією. Хай це вимагалось, як казали отамани, військовою необхідностю. (Тут ще один доказ, як у клясовій державі можуть бути оті „демократичні свободи“.)

Але річ у тому, що отамани не тільки військові справи вирішували, а й усі політичні, соціальні й національні. Вся верховна, се-б-то реальна, дійсна влада була в руках отаманів і то в штабі Січових Стрільців, з якими С. Петлюра цілком консолідувався й серед яких усякими способами запобігав ласки. Вони вводили стан облоги, вони ставили цензуру, вони забороняли збори.

Це була ґрупа молодих, енерґічних, до фанатизму й екстазу пронятих національним чуттям людей. Вся вага військових операцій проти гетьманщини лягла на їхні плечі й через те вони вважали себе визволителями України. Не довіряючи політичним діячам і

партіям, будучи мало освіченими в політичних питаннях, маючи псіхіку й світогляд звичайних обивателів-демократів, а з другого боку гадаючи, що треба виявити „тверду, залізну владу“, ці молоді люди взялися й політично „визволяти“ Україну.

А найбільшим їхнім „визволенням“ було — боротьба з большевизмом. З цією метою було орґанізовано ріжні відповідні інституції, поставлено шпіонаж і сформовано особливий полк під командою „соціальдемократа“ Ковенка, завдянням якого було -- карні експедиції в ті міста, де закладались ради робітничих і селянських депутатів.

Ілюстрацією сеї політики молодих офіцерів може послужити те, що на протязі двох тижнів чотирі рази було розгромлено київське Центральне Бюро професіональних союзів, де січовики кожного разу шукали большевиків. При цьому було спалено й понищено все діловодство Бюра.

На провінції, не кажучи вже про лівий беріг, також уся влада й політика була в руках військових комендантів, або самодержавних комісарів, або, ще гірше, в руках отаманів, що вели військові операції.

І через те декрети Директорії, її благі наміри, її декларації були собі хорошими словами, а в дійсности були отаманські діла з поганими наслідками.

2. Безконтрольність і контрреволюційність отаманської влади.

І от тут ще раз підтвержується життєва раціональність і необхідність у революційний момент таких орґанів, як ради.

Все лихо Директорії було в тому, що вона не мала відповідних орґанів, які проводили би в життя її програму. Основна помилка була в тому, що ми, одкинувши чисто радянську сістему революційної влади, зупинили свою революцію на півдорозі. Слідуючою помилкою було, що ми, прінціпіально ухваливши трудові ради, фактично їх одкинули також. Ми позбавили самих себе тих засобів, якими могли здійснити свої благі наміри. Ми своїми комендантами й комісарами приглушили й здушили революційну самодіяльність народніх мас, ми одсунули їх від активної участи в творінню життя, ми навіть не дали їм права й змоги контролю нашої діяльности.

Ми боялись большевизму, думали способом репресій не допустити його розвитку, але цим як раз добились того, що не тільки пхнули маси в обійми націоналістичної течії руського большевизму, але знов одіпхнули їх від української ідеї, знов ми цю ідею одягли в соціально-ворожі масам, майже реакційні, петлюрівсько-балбачанівські форми.

Другим нашим лихом було те, що фізична військова сила нашої революції була в руках людей або політично-неосвічених, або навіть ворожих до широкого соціального руху мас.

І річ не в Січових Стрільцях. Січові Стрільці, навіть старшини, здебільшого діти селян, могли бути здатними до ширшої соціальної акції. Їхня основна хиба була в їхній політичній неосвічености, в їхній односторонности псіхіки, що нічого не бачила й не розуміла крім національного, а те національне розуміла хибно. При инчій сістемі влади вони могли би навіть бути корисними революції своїм запалом, енерґією, самовідданостю.

Лихо було в тому, що *вся* сістема орґанізації військової влади була не відповідна до тих завдань революції, які висувались життям і які Директорія старалась сінтезувати й формулувати. Діло в тому, що більшість нашої старшини були не революціонери, а то й контрреволюціонери. Більше того: значна частина її складалась з бувших гетьманців, з руської офіцерні, яка валом валила в нашу армію. Ця офіцерня розкладала наші війська, провокувала їх на ексцеси, одних тягла в бандитизм, у погроми, а других одкидала в бік ворожости до Директорії. І то, як бували докази, робилось тою офіцернью цілком свідомо, навмисно.

Отже тут треба було з самого початку вжити рішучих, революційних заходів. Я ще в Вінниці до вступу в Київ, маючи на увазі необхідність орґанізації революційної й соціалістичної армії, без якої ніякі наші гасла й декрети не могли бути здійсненими, вніс проект орґанізації старшинських шкіл, в які приймались би свідомі політично й соціально українські робітники й селяне. До випусків з цих шкіл офіцерів призначати з унтер-офіцерів. А крім усього ввести в армію інститут політичних комісарів.

Ці внесення зустріли явну, гостру неприхильність з боку „Головного Отамана“ С. Петлюри. Навіть протест, що Директорія вмішується в військові справи, хоче насадити в армії большевизм, внести розклад у неї. Запротестували й инчі неголовні, але по суті може ще й більш головні, ніж „Головний“, отамани. Я все ж таки настоював на своїх внесеннях. Загрожувало конфліктом. Тоді отамани вжили инчої тактики: вони прінціпіально згодились і на школи, й на політичних комісарів, (назвавши їх, щоб не похоже було на большевиків, „інспекторами“). Але в життя, не вважаючи на всі мої настоювання як у Вінниці, так і в Київі, уперто не переводили.

Таким чином фізична сила, військо, ли-

шалось у руках елементів, які або не розуміли революції або були явними контрреволюціонерами й навіть контрукраїнцями.

В цьому ж полягає причина й тих єврейських погромів, які, почавшись незабаром по вступі Директорії в Київ, потім такою страшною, крівавою пошестю розлились по всій Україні. Не маючи глибоких, захоплюючих салдатські маси соціально-революційних лозунґів, отамани мусіли чимсь підбадьорювати „козацький дух". І „давали хлопцям погуляти", як говорилось тоді.

Ні для кого тепер уже не секрет, що переважно сама офіцерня підбивала до цього салдат. І також не секрет, що ні одного з таких злочинців отаманською владою не було ні розстріляно, ні навіть якось покарано. А коли голова Директорії став вимагати в Головного Отамана пояснення, то Головний Отаман С. Петлюра сердито відповів: „А чого ж вони (євреї) не боролись з нами проти гетьманщини?!" І коли Головний Отаман говорив і думав, що євреї заслужили погроми, то що могли думати, говорити й робити отаманці? І що дивного, наприклад, у тому, що один із „національних героїв" отаман Ангел зупиняв поїзд, витягав з його всіх євреїв, жінок, дітей, старих людей, розкладав їх усіх вряд на пероні й пороз різками?

І чи було ж покарано того Ангела, як вимагала вся Директорія від С. Петлюри? Розуміється, ні.

А чи було покарано тих руських офіцерів, які під приводом боротьби з большевиками, учиняли потім погроми в Бердичові, Житомирі й других місцях? Чи розстріляно хоч одного з них, як було розстріляно українця Вербицького за те, що він був большевиком, або як Балбачан розстрілював відомого українського соціаліста Шинкаря, якому тільки чудом якимсь удалось утікти з місця кари з простріленою рукою? Розуміється, ні.

І не було ні кари, ні управи, ні суду, ні контролю над цими злочинцями й ворогами не тільки революції, але й національного руху. Бо вся сістема військової влади була збудована й свідомо Головним Отаманом і неголовними отаманами піддержувана так, щоб над ними не було ніякого контролю.

От ця безконтрольність, самодержавність влади цівільної й військової була основною, початковою нашою бідою. Це була й свідома, й несвідома наша контрреволюція, яка, користуючись обставинами, захоплювала всю владу, й одтирала від неї революційні елементи, не допускаючи над собою їхнього контролю ні в якій формі, а особливо в формі рад.

3. Пятаковщина служить отаманщині.

Другим злим фактором, який штовхнув нашу революцію вправо, були Антанта й російські комуністи націоналістичної їхньої течії (пятаковщина).

Але тут же треба признати, що під той час російські націоналістичні комуністи заграли більш реакційну для нашого руху ролю, ніж Антанта.

Правда, коли моє внесення про сістему чисто-радянської влади було не принято, то одним з арґументів служило посилання на загрозу з боку Антанти. Я також розумів, що нам небезпечно виявляти себе так отверто прихильниками соціалістичної революції, — це дало би привід Антанті послати на поміч Гетьманові свої війська. (Такий самий був, до речи, страх і перед німцями.) Отже з тактичних мотивів, дійсно, просто необхідно було якось себе замаскувати. Сістема трудових рад була тою маскою. З одного боку вона давала вихід революційній енерґії мас, давала змогу розвиватись революції (коли б тільки було введено її в життя!), а з другого давала нам право протестувати: „ми — не большевики, ви не маєте права бить нас у спину, коли ми боремось з німецькою реакцією“.

І є багато даних думати, що, коли б не

вмішався другий фактор, — російські націоналісти-комуністи, — коли б ми переконались, що Антанта безсила й не може виконати своїх погроз, (як то потім виявилось), то трудові ради заграли би свою ролю в українській революції.

Але, як і перший раз, за Центральної Ради, так і тепер удруге націоналістична, безглузда політика Пятакових і К-о не тільки спинила той процес, але й штовхнула українську керуючу демократію вправо. Коли спочатку сістему трудових рад було принято більше як тактичний хід (принаймні, я так дивився тоді на це), то після відозв пятаковського уряду трудові ради стали вже прінціпіально більш приємлимими для нас, ніж чисті совіти. Я, так само зляканий і обурений зрадливостю й намірами російських націоналістів-большевиків, також почав обстоювати сістему трудових рад, бо вона нас забезпечувала від націоналізму російських большевиків, вона нам ґарантувала наші національні здобутки.

Мало того: ці аґресивні виступи й наміри спричинились до того, що вбили й так не дуже сильну волю українських партій до реалізації трудових рад. Розуміється, це була величезна помилка, іменно, треба було ввести їх як найшвидче.

А коли б не така пятаковська жадність

і вузькоглядність, коли б російські большевики додержували того договору, що було заключено між мною й Мануїльським, коли б виявили толерантність до нас і показали, що вони шанують наші державно-національні права й що нам нема чого боятись їх, можна з певностю ґарантувати, що це далеко краще одбилось би на справі соціалістичної революції на Україні, ніж їхнє брутальне, вороже „помагання“ тій революції.

А коли б вони, замісць того, щоб нападать на нас ззаду, коли ми були заняті боротьбою з гетьманщиною, виступили зпереду на німців і гетьманців, коли б виступили нам на поміч і заявили, (як тільки тепер заявлено в одній з відозв Троцького), що вони не завойовувать ідуть Україну, а помагать бити реакцію, й коли б то доказали на ділі, чесно, щиро, — то це з більшою певностю можна сказати, що серед української демократії така політика мала би велике революціонізуюче значіння. Наша природна соціальна ворожість до пануючих буржуазних кляс на Україні, національно чужих нам, розпалена до того страхіттями й злочинствами гетьманщини, мала б нічим не гальмований простір.

Замісць того, щоб посилати „на поміч“ нашій революції червоні полки й сотні ворожих до нашої нації аґітаторів, російським

комуністам треба було з самого початку нашого повстання прислати до нас своїх представників і чесно, отверто ввійти в переговори й помогти нам зсередини, як товариші, а не ззаду, як вороги.

І хай не посилаються на петлюрівщину та балбачанівщину. З ними ми справились би, коли б не було пятаковщини. Пятаковщина як не тільки не убила отаманщини, але ще більше підсилила її, надала їй морального й національного обґрунтовання.

Пятаковський націоналізм зміцнив контрреволюційний отаманський націоналізм. Пятаковщина затулила рота лівим українським елементам, зв'язала їм руки, знесилила супроти своєї балбачанівщини й петлюрівщини. Вона укріпила отаманщину й віддала їй у руки всю владу. Отаманщина являлась уже оборонницею національної волі, — які там к бісу трудові ради, політичні військові комісарі, офіцерські робітниче-селянські школи! „Бий большевиків, комуністів, ворогів нашої нації!" От уся програма! І комуністів було навіть оголошено, як лазутчиків і шпіонів ворожої російської армії.

І що далі, то все більше й більше вся влада переходила в руки отаманів. Директорія й Кабінет Міністрів*) грали тільки

*) З перших днів повстання функціонувала у Вінниці Тимчасова Рада Завідуючих державними спра-

декоративну ролю ширми або громоодводів. До голови Директорії звертались усі ліві елементи з скаргами, жалями, докорами, лайками, погрозами. Розгромлені професійні спілки, пороті селяне, погромлені евреї, обурені партійні діячі, редактори затиснутих у цензуру ґазет, київські обивателі, тероризовані отаманцями, шантажистами, спекулянтами, всі вони благали, молили захисту, оборони. А голова Директорії, голова „Вер-

вами без виразних конституційних прав і обов'язків: це був примітивний дорадчий орґан Директорії в усіх справах державно-адміністраційного життя. З виїздом Директорії з Вінниці Тимчасова Рада Завідуючих автоматично припинила свою діяльність.

В Київі аж до приїзду Директорії та призначення першої Ради Народніх Міністрів адміністраційну власть виконував Революційний Комітет у складі чотирнадцяти Комісарів.

Перший склад Комітету був такий: М. Авдієнко, В. Чеховський, А. Пісоцький, В. Висоцький. М. Галаган, Н. Загородній, М. Марченко (більшість у. с-д.-незалежники).

З моментом вступу в Київ Республіканської Армії вся повнота адміністраційної та військової влади перейшла до отамана Осадного Корпусу Коновальця.

Наказом Директорії У. Н. Р. від 26 грудня 1919 р., ч. 1 призначена була перша Рада Народніх Міністрів у такім складі:

1) Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Закордонних Справ — В. Чеховський (укр. с.-д.); 2) Міністр Внутрішніх Справ — О. Мицюк (укр. с.-р.); 3) Міністр Земельних Справ — М. Шаповал (укр. с.-р.);

ховної Влади“ безпомічно обурювався, обіцяв „розслідувати“ і... нічого не міг зробити, бо його накази отаманами не виконувались, а своєї фізичної сили не було, щоб ті накази підперти.

Це, розуміється, ставило „Верховну Владу“ в смішне, недостойне становище перед усім громадянством, принижувало її й убивало всяке серйозне відношення до її хороших слів, постанов і декларацій.

---

4) Міністр Мистецтва — Д. Антонович (укр. с.-д.); 5) Міністр Морських Справ — М. Білінський (укр. с.-с.); 6) Міністр Народнього Здоровля — Б. Матюшенко (укр. с.-д.); 7) Міністр Пошт і Телеґрафів — І. Штефан (укр. с.-р.); 8) Міністр Продовольчих Справ — Б. Мартос (укр. с.-д.); 9) Міністр Торгу й Промисловости — С. Остапенко (укр. с.-р.); 10) В. о. Міністра Військових Справ — О. Осецький (укр. с.-с.); 11) В. о. Міністра Народньої Освіти — П. Холодний (укр. с.-ф.); 12) В. о. Міністра Юстиції — С. Шелухин (укр. с.-ф.); 13) В. о. Міністра Фінансів — В. Мазуренко (укр. с.-д.); 14) В. о. Міністра Праці — Л. Михайлів (укр. с.-д.); 15) Керуючий Міністерством Шляхів — П. Пилипчук (укр. с.-с.); 16) Керуючий Управлінням Культів при Міністерстві Народньої Освіти — І. Липа; 17) Державний Контрольор — Л. Симонів (укр. с.-с.); 18) Т. в. о. Державного Секретаря — І. Сніжко.

В складі цього Кабінету в короткім часі сталися легкі зміни. В. о. Міністра Народньої Освіти призначений був проф. І. Огієнко (укр. с.-ф.), В. о. Державного Секретаря М. Корчинський (укр. с.-ф.), а Міністром Єврейських Справ А. Ревуцький (євр. с.-д. партія „Поалей Ціон“).

І значна доля вини за це, за приглушення революції, за захоплення влади не-революційними й навіть контрреволюційними елементами, за дальший розвиток національно-української контрреволюції й за тяжкий ряд зайвої боротьби й страждань на Україні — падає на націоналістичну течію руських комуністів.

4. Кінець Директорії.

На цьому можна вважати добу Директорії скінченою. Ролю широких народніх мас, виразницею інтересів яких старалась бути Директорія, в національній соціалістичній українській революції було спинено. Головний чинник, що знищив гетьманщину, сільський і міський український пролетаріат, од влади й творення державности було одіпхнуто новим чинником — національним міщанством, репрезентованим отаманщиною, цим найгіршим елементом дрібнобуржуазної демократії.

Причиною тому були внутрішні сили (дрібнобуржуазність, невиразність, хиткість української партійної демократії) і сили зовнішні (Антанта, німецьке військо й головним чином націоналістична й імперіалістична течія російських комуністів).

Декларація Директорії явилась тільки нарисом тих тенденцій, які намічались у руховї мас, це був безсилий голос задуше-

ної на той мент української соціалістичної революції в національних формах.

І на цьому фактичне істнування Директорії, як виразниці цеї короткої доби в історії національного відродження, кінчається.

Номинально й офіціально Директорія істнувала й далі, але вона ніякого значіння вже не мала, вона служила тільки прикриттям дійсної влади й політики отаманщини.

Доба Отаманщини.

РОЗДІЛ VIII.

Друга війна з Совітською Росією

(з 16 січня 1919 р.).

РОЗДІЛ VIII.

Друга війна з Совітською Росією

(з 16 січня 1919 р.).

1. Знову війна з власним народом. — 2. Радіотелеграфична полеміка. — 3. З одного боку — пятаковщина. — 4. А з другого — отаманщина.

1. Знову війна з власним народом.

Політика отамана Балбачана на Харківщині, Полтавщині й Катеринославщині, політика отамана Ангела на Чернигівщині, політика отаманів Коновальця й Петлюри на Київщині незабаром привели до того, що майже вся Україна піднялася знову. Особливо на лівому березі в балбачанівській сатрапії повстанський селянсько-робітничий рух набрав широких і дужих розмірів.

В Київі неукраїнське населення просто горіло ненавистю до української влади. І не через те тільки, що вона була українська. Коли вона вступала до Київа, осяяна ореолом боротьби й перемоги над реакцією, її щиро й радісно вітали не тільки українці. Її ненавиділи за те, що вона сама оплюва-

ла цю радість, що не принесла ніякої ріжниці з гетьманщиною. Вся ріжниця була в тому, що неукраїнців силою, брутально примушали поважати українство.

Підходячи до всіх явищ життя з погляду своєї професії, отаманщина вносила й у нову свою діяльність (політику) мілітарний спосіб думання й мілітарні методи. Маючи обмежений обрій своєї дрібноміщанської думки й прімітивний аналіз, отамани, наприклад, пренаївно гадали, що можна мілітарним способом примусити неукраїнську буржуазію українізуватись. З цією метою, наприклад, отамани Коновалець і Петлюра видали наказ про „українізацію“ вивісок. В три дні змінити всі написи на вивісках на українські! Инакше — кара. Не в три, правда, дні, а в кільки тижнів вивіски було „українізовано“. І треба було подивитись на отамана С. Петлюру, як він самовдоволено їздив по улицях і тішився українськими написами над маґазинами. Для отаманської (а особливо петлюрівської) псіхіки цього було досить: аби була показна, декоративна сторона. Що там було всередині, в маґазинах, у будинках, у душах, це отаманщину не цікавило. Для неї вивіска є найголовніще.

Не знаючи инчих способів боротьби з небажаними явищами, отаманщина й у всіх сферах своєї „політичної“ діяльности дбала

тільки про те, щоб було змінено вивіски. Її міщанській псіхіці було не по силі зрозуміти того, що капітал і буржуазія говорить і пише свої вивіски на тій мові, на якій до неї пливуть гроші, що вона охоче сама напише вивіски не тільки на українській, а на неґритянській мові, коли помітить, що це допомагає припливу грошей, що покупець хоче такої вивіски.

Не розуміла отаманщина й того, що таким прімітивизмом політики й методів вона давала в руки ворогам українства право нищити потім не тільки вивіску, а саму душу нації, (що, дійсно, й робилося).

Вона не бачила навіть того, що самі обивателі українці з усім їхнім найщирішим бажанням мати українську владу, стогнали й корчились від цього безглуздого режиму. Єдина відповідь на все: карна військова експедіція на селян, на робітників, на большевиків, на свої українські партії, на обивателя, на ґазети, на лозунґи, на все чисто. І то все в ім'я української державности. Нещасна державність!

Тим часом повстання проти Директорії все більш і більш розгорталось на лівому березі. Провадилось воно почасти під керовництвом українських лівих есерів, а в головній мірі російського Совітського Уряду.

І тут знов, як і при Центральній Раді,

всю вину ми складали на руських большевиків. Вони, мовляв, ішли на Україну з своїми військами й били нас. І знов треба щиро й отверто сказати, що коли б проти нас не було повстання нашого власного селянства й робітництва, то російський совітський Уряд не зміг би нічого зробити проти нас. І знов, як і тоді, не большевицькі аґітатори розкладали наші республіканські війська, що так геройсько бились з гетьманцями й німцями, а ми самі, наша балбачанівщина, петлюрівщина, коновальщина.

І не російський совітський Уряд виганяв нас з України, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли би заняти ні одного повіту з нашої теріторії.

Цим, розуміється, я не хочу сказати, що російський совітський Уряд не мав ніяких намірів воювати з нами й не посилав своїх військ проти нас, як це він увесь час підкреслював. Він хотів воювати, він воював, він і війська свої для того посилав. Але цих військ було надзвичайно мало й вони не стільки билися з нашими військами, скільки орґанізовували повстанські війська й керували ними. Це давало Народнім Комісарам як не формальне, то моральне право твердити, що вони з нами не воюють, а що з нами воює наш народ, але то ми за те винні, а не вони.

2. Радіотелеграфична полеміка.

З цього приводу між Директорією й Радою Народніх Комісарів зав'язалась радіотелеграфична полеміка, з якої можна найкраще бачити й позиції, на яких стояли обидві сторони, й арґументи, якими вони ті позиції підтримували.

31 грудня, 3 і 4 січня міністр закордонних справ В. Чеховський послав три ноти Раді Народніх Комісарів з запитом, з яких причин російське совітське військо робить наступ на теріторію Української Народньої Республіки. І в той саме час, коли Директорія стала на ґрунт рішучої боротьби проти буржуазного ладу на Україні.

На це Рада Народніх Комісарів 5 січня устами Н. Комісара Чічеріна так відповіла:

З Москви **Радіотелеґрама**
№ 508 Київ, Чеховському, міністру
принято 6 січня 1919 закордонних справ.

„Ваші радіотелеґрами з 31 грудня та з 3 і 4 січня ми отримали. Перш за все ми примушені пояснити Вам, що відомости, які ви маєте в Вашому розпорядженню, не відповідають дійсности. Перечислені Вами військові частини совітської Росії на Україну не посуваються й навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціалістичної Совітської Республіки на Україні

немає. Військова акція на українській території в цей момент провадиться поміж військом Директорії й військами Українського Совітського Уряду,*) який є цілком незалежний. Поміж Україною та Совітською Росією немає тепер ніяких озброєних сутичок.

Виявлене в ваших радіотелеґрамах бажання знайти мирне полагодження може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією й трудовими масами України, які прагнуть до заведення совітського устрою. Це є та сама боротьба трудящого люду за своє повне визволення, що ведеться в Литві, Естляндії, Польщі й Білоруси проти влади експлуататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних, і проти всіх їхніх аґентів, прислужників. Рух українських робітничих і селянських мас, який має на меті усталення совітів на українській території, без сумніву й надалі виливатиметься в формі озброєної боротьби, доки Директорія вживатиме що до совітів сучасну тактику насильного придушення.

„Перелічувати приклади цієї тактики влади Директорії тут є зайвим, досить буде нагадати про розгон Харківського Совіту, про заборону зібраннь і мітінґів як у Харкові так

---

*) Підкреслення скрізь у цих документах моє. (Автор.)

і по инших місцях, про розгон з'їздів селянських рад Харківщини, про арест Харківських страйкарів, а з окрема комітету залізничників, про приказ отамана Харківської ґубернії під загрозою розстрілу видати в двадцать чотирі години проводирів страйку, про його-ж телеґраму командованню фльоти держав згоди з заявою, що Директорія поставила собі ціллю боротьбу проти большевиків, про видані в Київі приказп Директорії що до заборони всякої аґітації, яка йде врозріз з її політикою, про численні її заяви, що вона не терпітиме утворення як політичних орґанів, так і... (пропуск)... большевизму. Нам відомо й про ноту Директорії до держав згоди з закликом дати їй допомогу проти большевиків, се-б-то проти руху трудящих мас, який має на меті утворення дійсної народньої влади. Нам відомо далі, що в цих закликах совітська Росія обвинувачується в бажанню подавити самостійність українського народу, як національности.

„Це обвинувачення являється брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки не зазіхає ані трішки на самостійність України й що ще весною цього року ним було послано найгарячіще привітання Само-

стійному Українському Совітському Уряду, який тоді сформувався.

„Політика Директорії відносно держав згоди є нічим иншим, як повторенням політики Української Центральної Ради відносно ґерманського імперіалізму, військовими силами якого вона допомогла зневолюванню (два слова нерозбірно).

„У ваших, звернених до нас радіоґрамах, є заяви, що йдуть у розріз з усією політикою Директорії, вони означають, що вона має намір у коріні змінити напрям політики, отже ми чекатимемо фактичних доказів цієї зміни. Ми мусимо перш за все переконатись, що Директорія припинила боротьбу проти працюючих мас України й вирішила обороняти її волю проти загрожуючого їй наступу анґло-французського й американського імперіалізму.

„При цих умовах ми з охотою приймемо в Москві вашого представника.

Народній комісар закордонних справ:
Чічерін.“

Варто зупинитись на підкреслених мною місцях з цієї ноти.

Насамперед, катеґорично запевняється, що російський Совітський Уряд ніякого наступу не робить і ніяких своїх військ не посилає.

Але це твердження так само катеґорично побивається... самими ж російсько-совітськими аґентами військової влади. Коли не стало потреби ховати правду, вони самі її отверто виявили. Ось виписка з 9 лютого 1919, з „Червоного Прапора“, орґана укр. незалежників, що виходив у Київі по заняттю його большевиками.

„Сьогодня співробітник УТА розмовляв з командіром першої совітської бриґади тов. Шорсом і політичним комісаром тої самої бриґади т. Шапаранським, які намалювали в загальних рисах картину наступу совітського війська на Україну взагалі й на Київ з'окрема. Ще з літа 1918 року в районі Курська почалось формування ґрупи війська Курського напрямку. В осени того самого року партизанські відділи почали робити напади по всьому українському фронту, а з першого листопада 1918 р. наступ повело реґулярно совітське військо. Совітське військо комплектується переважно з селян і робітників і тепер уявляє з себе дісципліновану армію. По шляху наступу до реґулярної армії прилучались революційні відділи, орґанізовані робітничими й селянськими підпольними орґанізаціями. Ці відділи, єднаючись з армією, швидко звикали до дісціпліни реґулярної армії й цілком зливалися з нею. Наступ на Україну вівся по двох напрямках.

Одна ґрупа наступала по напрямку Гомель—Чернигів—Київ, друга по напрямку Ворожба—Суми—Харьків. Київська ґрупа почала наступ з станції Унечі—Зорново. По дорозі до Київа совітське військо не зустрічало особливого опору. Більше чи менше велпкі бойові сутички відбувались у Городні, Седневі, Чернигові, Бахмачі, Ніжині, Красновці, Демирці, Богдановці й Семиполках."

Тут уже нема ніяких ширм в особі Українського Совітського Уряду.

До цього можна тільки додати, що ці аґенти російської совітської влади переборщили вже свої заслуги, — без повстанців не довелось би їм ні бути в Київі, ні давати інтерв'ю.

І з цього погляду Чічерін, розуміється, мав цілковиту рацію, коли казав, що Директорії треба насамперед помиритися з своїми трудовими масами й на ділі доказати свої хороші слова, які, дійсне, йшли в супереч з усією політикою. Так само Чічерін мав підставу показувати нам на всі вчинки Балбачана й з'окрема на його підлу, сервілістичну телеґраму до антантського командування, про яку Директорія нічого не знала. Судячи по тому, якої провокаційної, контрреволюційної тактики тримався далі Балбачан, можна думати, що він навмисне послав таку телеґраму, щоб діскредітувати Директорію

в очах широких мас і зразу викликати ворожнечу з Совітською Росією.

І очевидно на підставі тільки цієї телеґрами Рада Народніх Комісарів дозволила собі кинути Директорії обвинувачення, що Директорія вела що до Антанти таку саму політику, як Ц. Рада до Німеччини. Я катеґорично й тепер заявляю, що за весь час мого перебування в Директорії в той період її ніяких політичних переговорів не велося й усякі спроби до того правих елементів українства рішуче одкидалося. На доказ цього приведу виписку з моїх записок.

„30. I. 19.. Есефи страшенно заклопотані новою „авантюрою“ Директорії. Перша авантюра було повстання. Тоді вони хапали нас за поли, кричали на ґвалт і вимагали від Нац. Союзу, щоб він заборонив нам усякі збройні виступи проти гетьмана. Тепер вони ґвалтують, що ми робимо виступ проти буржуазії. Ці кабінетно-ґазетні люди люблять уважати себе за мудрих, розважних політиків. Учора вони (лідер партії есефів Мацієвич) пропонували мені вступити в союз з Антантою, в наслідок чого допустити по Україні „невеличкі“ антантські ґарнізони й виплатити поміщикам за землю. Мої нерви до того пошарпані людською гидотою, що я вже не міг з цими спасителями України

говорити спокійно й трохи не вигнав їх із кабінету."*)

Отже з цього видно, що навіть 30 січня ніяких договорів з Антантою не було. Та коли б Директорія й послухала есефів, коли б і схотіла робити якісь союзи й договори, (як це потім, по моїм виході з Директорії, стало робитися), то з цього нічого не вийшло би.

Але знов таки Чічерін мав рацію, коли казав: ваші заяви одне, а політика друге, ми ж будемо ждати фактичних доказів зміни вашої політики.

Фактичної зміни політики, розуміється, не діждались. Директорія говорила, заявляла й декларувала одно, а отамани Балбачани, Петлюри й Ангели робили друге. Але вся сіль цього траґічного становища була як раз у тому, що Директорія (за виїмком, розуміється, С. Петлюри й почасти П. Андрієвського) цілком щиро, добросердно, нелукаво робила свої заяви, цілком щиро хотіла їх здійсняти.

І через те, наприклад, у відповідь на ноту Ради Народніх Комісарів Директорія з усією щиростю відповідала так.

---

*) До речи: щоб позбавити читачів зайвих розмірковувань і догадок над тим, коли саме писались ці записки, я попрохав В. Левинського, Ю. Тищенка й С. Черкасенка перевірити мої записки й посвідчити, що їх писано в свій час, що ними по перевірці, й засвідчується.

„У відповідь на ноту Комісара по справах закордонних від 5-го січня 1919-го року Директорія Української Народньої Республіки заявляє:

„Твердження комісара закордонних справ, ніби на теріторію України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям, єсть або умисним перекручуванням правди, або ж цілковитою непоінформованностю Комісара закордонних справ.

„В районі Харькова оперує реґулярне військо російської армї. Складається воно переважно з китайців, лотишів, мадьяр та почасти руських. Звідси й друге твердження Комісара справ закордонних, ніби це військо складається з українців, явно не відповідає дійсности. Це китайсько-лотиське військо, проходячи по теріторії Української Республіки, спустошує села, грабує у селян та всього населення все їхнє майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію. Представників української народньої влади та окремих осіб української національности селян, робітників, інтеліґенції лотиші та китайці розстрілюють без усякого суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, й просуваються в межі Української Республіки, зазіхаючи на життя й майно робітників та селян України. З огляду на те, що вказане вище лотисько-китайське військо утриму-

ється й формується за кошт Російського Уряду, а з другого боку з огляду на те, що Комісар по справах закордонних Російської Республіки явно ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступання на Україну, яке провадить російське військо, Директорія Української Народньої Республіки в останнє запитує Уряд Російської Республіки: що повинно означати це наступання російського війська та його поводження на теріторії України, як на завойованій землі.

„При цьому Директорія вважає необхідним додати ось що: Комісар справ закордонних, заперечуючи участь російського війська в нападі на Україну, в той же час пропонує Уряду Української Народньої Республіки розпочати мирові переговори на умовах зміни курсу внутрішньої політики Українського Уряду що-до партії комуністів та совітів робітничих депутатів.

„З цього передовсім виходить те, що Російський Уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу, а по-друге силою китайсько-лотиських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаним Російському Уряду.

„На це Директорія заявляє, що нікому не дозволить за спиною українського трудового народу вирішати його долю. Влада на Укра-

їні належить і належатиме трудовому народові, се-б-то тим клясам його, котрі складають основу всього соціально-економичного та національного життя на Україні, а саме: трудовому селянству, що становить 85 проц. усього населення, робітникам та трудовій інтелїґенції. Конґрес Трудового Народу, що скликається з представників цих кляс у відповідній значінню кожної кляси пропорції, матиме в Українській Республіці всю повноту влади й право остаточного визначення форм влади як у центрі, так і на місцях.

„Між тим Російський Уряд ставить умовою перемирря передачу влади на Україні совітам робітничих депутатів, се-б-то, инакше кажучи, весь трудовий український народ бажає піддати владі міської робітничої кляси, й то тільки тій його частині, яка зветься „большевиками", кляси, що становить не більше 4% усього населення, при чому робітнича кляса України в значній кількости складається з російських приходьків, що переїхали сюди під час війни. Таким чином утворення таких так званих большевицьких совітів, на яких настоює російський Уряд, віддало б усе трудове українське селянство й інтеліґентний пролетаріат під диктатуру фабричного, по кількости незначного пролетаріата, а державність України під волю зайшлого елементу.

„Директорія цього не допустить. Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих „большевицьких совітів“ захопити багату хлібом, угіллям та иншими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських царів та всіх російських імперіалістів. Через те влада на Україні в руках місцевого дійсно українського народа, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіалістичної мети Російського Совітського Уряду, й тому цей Уряд Конґреса Трудового Народу України вже заздалегідь не визнає, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступання на Україну.

„Директорія Української Народньої Республіки доводить до відома всього трудового народу України й усього світа, з якою метою наймані совітські китайці й лотиші йдуть на Україну й повторює, що трудовий український народ нікому не дозволить насилувати свою волю, — найманим лотишам та китайцям він протиставитиме свою силу й до останньої краплі крови боротиметься проти насильства за право вільного порядкування своєю долею.

„Одначе, повторюючи, що уряд Української Народньої Республіки бажає жити в мирних відносинах з усіма своїми сусідами, не ба-

жаючи проливати крови навіть найманих китайців, а тим паче синів свого народу, прагнучи мирно вирішити всякі конфлікти, Директорія пропонує Уряду Російської Республіки протягом 48 годин дати відповідь на такі запитання:

„1. Чи згоден Уряд Російської Республіки припинити воєнні операції проти Української Республіки та її трудового народу?

„2. Коли згоден, то чи зобов'язується негайно вивести своє військо з теріторії України?

„З свого боку Директорія заявляє, що при виконанню умови вивода російського війська з України Уряд Української Республіки готовий приступити до мирових переговорів і товарообміну.

„При цьому Директорія заявляє: всяке ухилення від прямої відповіді або ж мовчанка на протязі запропонованих 48 годин, се-б-то до 24-ої години 11-го січня Директорія вважатиме за офіціальне оповіщення війни з боку Російського Уряду Українській Республіці. Директорія це оповіщення війни прийме з усіма наслідками, які з цього виходять як що-до Російської Совітської Республіки, так і що-до всіх її політичних та воєнних агентів на теріторії України.

„9-го січня 1919 р.

„Голова Директорії В. Винниченко.

„Члени Директорії: Петлюра, Андрієвський, Макаренко, Швець.

„Міністр закордонних справ Чеховський“.

На це Рада Народніх Комісарів відповіла такою нотою:

„Чеховському, Міністру закордонних справ.
Київ, срочно.

„У відповідь на вашу телеґраму від 10-го січня за № 507 Російське Совітське Правительство знов підтверджує в найкатеґоричнішій формі свою попередню заяву, що серед військ, які борються проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Совітської Республіки. Тому ваша ультімативна вимога припинення нами військової акції проти Директорії й виводу російських військ з України являється безпредметовою. Ваше твердження, що на вас наступають лотиші, мадьяри й китайці, завербовані на кошти Російського Совітського Правительства, являється повторенням того наклепу, який розповсюджує проти нас уже на протязі року імперіалістична й контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити й скомпромітувати удачну революційну оборону, яку Совітська Росія веде проти всіх білоґвардійських фронтів і ви не можете не знати, що серед українського совітського війська, яке бореться проти вас, нема ані китайців, ані мадьяр, ані лотишів.

„Які елементи б'ються проти Директорії, вам чудово відомо хоча б з того факту, що по большевицьки настроєні селяне Київської, Полтавської й Чернигівської ґуберній, котрі повстали ще минулого літа в період панування гетьмана й німецької окупації, билися цілими місяцями за гасла совітської влади. Горожанська війна, котра йде тепер на Україні, не є ділом якихсь аґентів Совітської влади, але є природним результатом тої внутрішньої боротьби, яка ведеться на Україні поміж робітництвом і бідним селянством з одного боку й українською буржуазією з другого.

„Ваші спроби представити прихильників совітської влади складеними тільки з одного мійського пролетаріату України, при чому ви протиставляєте йому ціле селянство, яке буцім то ставиться прихильно до Директорії, є в протирічча з загально-відомим фактом, що український повстанський рух, який боровся за совітську владу на Україні, переважно відбувався по селах, у той час, як у містах мав місце страйковий рух.

„Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити мійський та промисловий пролетаріат на Україні, працею котрого утворена вся українська промисловість, як збірку приходьків, які борються не за своє політичне та економичне визво-

лення, але являються провідниками російського імперіалізму, в якому ви обвинувачуєте й Совітську владу Росії. Тоді, як тільки совітська форма влади, яка одчиняє широко дорогу самостійности робітництву та селянству, встані забезпечити справжнє національне самовизначення трудового люду на Україні. Ваші зусилля виставити ту горожанську війну, що є зараз на Україні, як війну поміж Україною та військами Руського Правительства, розбиваються вже через самий той факт, що представники й члени вашого Уряду, рахуючись з впливом Української Комуністичної партії, який весь час збільшується, й з успіхом військ українського Совітського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, при чому робилися заяви, що, на випадок установлення парламентарних відносин, представники Української комуністичної партії зможуть, ви гадаєте, ввійти в склад уряду. Така спроба з вашого боку є доказом того, що ви вважаєте українську комуністичну партію реальним представником українського робітництва та селянства.

„Ми повинні одночасно протестувати проти вашого стремління представити Совітську владу на Україні, як диктатуру незначної кількости міського пролетаріату,

бо Совітська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство.

„З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіціальних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо вашим делеґатам прибути в Москву, не дивлячись на те, що вашою останньою телеґрамою, замісць того щоб іти назустріч нашій пропозіції, погрожуєте нам оголошенням війни, ми лишаємось при нашій пропозіції, яка має на меті усунення сутички між Совітською Росією та Україною. Підходящим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки ваші делеґації, користуючись звичайною недоторканостю й екстеріторіальностю, матимуть змогу зноситись по прямому дроту з Директорією.

Народній Комісар закордонних справ:
Чічерін".

З цих двох документів виразно видно, яку прінціпіальну (а не фактичну) позіцію займала Директорія й як на те відповідала Рада Народніх Комісарів.

І дальші події та факти цілком підтвердили побоювання Директорії, а саме, що на Україні буде диктатура незначної частини пролетаріату (руського) над другою части-

ною пролетаріату (українською) й над усім українським селянством; що вся Україна стане колонією Росії й що навіть буде скасовано її державність та понівечено національні здобутки. Вся політика Пятакова й Ко. на Україні як найкраще побили хороші слова Ради Народніх Комісарів про те, що *ті* ради, які вони заводили, будуть представлять „не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство“. Іменно так і вийшло, як боялась Директорія: як раз того селянства й не було в радах. (Про це докладніще далі.)

Словом, це були такі самі хороші наміри й заяви Ради Народніх Комісарів, що топталися реальною діяльностю пятаковщини, як були хороші заяви й декларації Директорії, що топталися діяльностю отаманщини.

3. З одного боку — пятаковщина.

Але з цих нот знов таки видно, що обидві сторони мали щирий намір прийти до якогось порозуміння й залагодити справу миром. І коли б не було тих злих сил, — з одного боку пятаковщини, а з другого отаманщини, — то дуже можливо, що дійсно скінчилось би якимсь порозумінням.

На це є такі докази.

Щиро прагнучи спинити війну з Росією, Директорія вислала на пропозіцію Ради На-

родніх Комісарів свою мирову „надзвичайну диплюматичну“ місію на чолі з С. Мазуренком до Москви. Уважний і щирий прийом, зроблений місії Московським Урядом, свідчив, що в його також було бажання знайти шлях мирного порозуміння.

Директорія дала С. Мазуренкові наказ обстоювати три головніщі пункти: нейтралітет України, оборона проти контрреволюції й наступу Антанти й сістема совітської влади в формі трудових рад.

Протоколи засідань показують, що С. Мазуренко ці пункти обстоював енерґічно й з великим тактом. Російському Урядові, репрезентованому в цих переговорах Д. Мануїльським, конче хотілося, щоб Україна виповіла війну Антанті. Але С. Мазуренко не уступився з своєї позиції й добився згоди на нейтралітет. Підписаний нарешті обома сторонами мировий договір признавав нейтралітет України з активною обороною проти Денікіна, Краснова, Антанти й Польщи, а так само прінціп радянської влади, не зазначаючи точно, в яких саме формах; це мало вирішитися при детальніщих переговорах, при чому зарані приймалося, що це будуть трудові ради, се-б-то з відповідним представництвом трудового селянства в них.

На жаль і ця мирова конференція теж була й лишилася тільки хорошим наміром.

Бо в дійсности фактично ділили й рішали пятаковщина й отаманщина.

Пятаковщина перш усього дуже гальмувала переговори, які тяглись майже місяць (від половини січня аж до 4 лютого, коли Директорія вже здала Київ). Вона виступала рішучим противником якого будь порозуміння з Директорією. Російському Совітському Урядові довелось навіть пригрозити обійтися й без неї, коли вона буде сперечатись. (І всі переговори в Москві й оця загроза чудесно доказують, хто саме воював з нами.)

Руські націоналісти-комуністи настоювали на тому, що Директорія ніяких сил не мала й що через те не варто було робити ніяких уступок. А коли все ж таки згоду було підписано, Уряд Пятакова, користуючись тим, що через Київ чомусь Москва ніяк не могла передати Директорії повідомлення ні про хід переговорів ні про угоду, після виступу Директорії з Київа послав їй у Вінницю в такому зміненому вигляді цю угоду, що її, розуміється, Директорія приняти не могла. А саме: повторивши умови договору (нейтралітет, активна оборона й совітська влада) а також зазначивши, що ті й ті директорські війська попереходили на бік совітської влади, Уряд Пятакова додавав: „З свого боку… при умові признання Директорією

Роб.-Селянського Уряду на Вкраїні з'обов'язуємося забезпечити особисту безпеку членів Правительства Директорії, а також вільну діяльність партій, що входять у неї." Се-б-то, иншими словами, нам пропонувалась повна капітуляція з ґарантією від розстрілу. Для чого ж тоді пункти про наш нейтралітет, оборону й т. д., коли ми мали признати Пятаковський Уряд і дістати в його дозвіл на „безпечне" життя?

Ясно, що тут було щось не так. І через це Директорія, не маючи ніякої чутки від С. Мазуренка й пославши йому вже з Вінниці вимогу вернутись, одмінила свою вимогу, наказавши лишатись далі: малося на увазі вияснити це непорозуміння. Але це вже була остання спроба. Події розвивалися далі вже самі собою.

4. А з другого — отаманщина.

Такі заходи й засоби вживала пятаковщина, щоб не допустити до миру. Отаманщина з свого боку також старалася в цьому самому напрямі. Політика отаманів не тільки не припинялась, а набірала ще гостріщих, отвертіщих форм. Балбачан уже зовсім не церемонився й провадив цілком реакційний похід не тільки проти робітництва й селянства, але й проти української державности. Все частіще й частіще стали поступати з

боку українських, навіть не соціалістичних діячів, донесення на цього отамана й „національного героя“. Але головний отаман і головний „національний герой“ боронив його всіма силами й саботував постанови Директорії про зміщення Балбачана. Розуміється, така політика не сприяла мировому настрою ні пятаковців, ні російського Совітського Уряду.

Цього мало. Побачивши, що більшість Директорії й голова Ради Міністрів рішуче беруться до миру з большевиками й навіть для цього послали спеціальну місію, балбачанівці й петлюрівці починають робити всякі заходи, щоб той мир зірвати. Для того Балбачан посилає все трівожніщі й трівожніщі звістки з свого фронту, подає неправдиві відомости*), залякує, провокує, викликає зайву ненависть. Сам, не будучи в силі справитись навіть з недісціплінованими виділами повстанців, весь час з своєю офіцерньою падає в паніку, деморалізує своє військо, розгоняє його.

Нарешті, щоб переконати Директорію в

*) Ті „перевірені“ відомости в ноті Директорії про китайців і лотишів походили з балбачанівського штабу. „Червоний Прапор“ потім висміював ці відомости, на підставі чого можна зробити висновок, що українські соціалісти (які потім навіть збройно боролись з пятаковщиною), цих китайців під той час нігде не бачили.

страшній силі російського війська, без бою, навіть без наступу з боку ворога, кидає Харьків і тікає. Харьків кільки день стоїть без усякої влади, поки на заклик харьківського робітництва не приходять російські війська. В цей же час, утікши до Кременчуга й захопивши з собою кільки сот міліонів карбованців, розробляє план, як пробитись з своєю руською офіцерньою й частиною обдуреного війська на Дін до Денікіна. Одночасно посилає в Київ своїх старшин і „соціаліста“ соціаль-демократа С. Тимошенка, харьківського комісара, до Директорії з вимогою негайного оповіщення війни Росії.

І от через кільки днів по висилці мирової делеґації до Москви, являються ці посланці з С. Петлюрою й С. Тимошенком до Директорії й майже з кулаками, з риданням у голосі, з побілілими тремтячими губами (С. Тимошенко) вимагають у неї оповіщення війни Російській Совітській Республіці.

Для чого?! Адже ми фактично воюємо з нею. Бийтеся, воюйте, на віщо ж оповіщати цю війну, коли ми хочемо миритись, коли послано делеґацію для того?

Ні, без оповіщення війни козаки не можуть битися. Вони не знають, чи російські большевики вороги нам чи приятелі. Це мовчання Директорії ослабляє дух наших війсьӄ, спиняє їхній запал і надає сміливости й жорсто-

кости большевикам. Чи знає Директорія, які страхіття там робляться? Чи знає вона, що вона робить злочинство супроти нашої державности, не оповіщаючи війни? Мирова делеґація? А яка ґарантія, що большевики хотять миритись, що це не є з їхнього боку хитрість, щоб ослабити дух наших військ? Чом вони перемирря не пропонують, а тільки переговори? Крім того: ми не маємо зброї, амуніції. Антанта нам може продати. Але вона хоче мати ґарантію, що ми — не большевики, що ми тою зброєю не будемо її саму бити. Отже оповіщенням війни ми покажемо, що нам зброя потрібна проти російських імперіалістів. Коли Директорія не оповістить війни, то представники харківського фронту заявляють, що складають з себе всяку відповідальність за той фронт і не ручаться, що через два-три тижні під Київом не будуть китайські війська.

Дійсно, про перемирря мови не було. Хто міг знати, чи не хитрість большевиків були всі ті балачки про мир. Харківський же фронт, справді, гнувся й тріщав як лід на весні. Захиталась і Директорія. Проти оповіщення війни був тільки голова Директорії. Але не маючи не то що фактичної влади, але навіть точних відомостей про стан справи, отже не маючи змоги взяти на себе одного всю відповідальність за одкинення так жагуче

її настійно поставленого головним отаманом і військовими знавцями домагання, мусів згодитись і він на офіціальне оповіщення фактично вже веденої війни. Все одно, оповіщено чи не оповіщено, а коли делеґація заключить мир, то війну буде спинено.

Але тут дивним способом одразу заглохли, зникли всякі чутки про місію С. Мазуренка. Минає тиждень, два, — ні слова від неї.

Арештували? Розстріляли?

Виявляється (це стало відомо тільки через 6—7 місяців) що й С. Мазуренко й Н. Комісар Чічерін весь час пробували говорити з Київом по радіо й через щось Київ не хотів приймати від Москви телеґрам. (Радіотелеґраф був під військовою владою).

Тоді С. Мазуренко за особливою допомогою російського Уряду посилає в Київ свого кур'єра з докладом про успішність переговорів. (Такого ж змісту й радіотелеґрами подавались.) Російський Уряд дає кур'єрові екстренні потяги, щоб швидче доставити його до України. Нарешті, він уже під Київом. Але коли хоче на окремому паровозі під білим прапором наблизитись до українського фронту, його зустрічають скаженим вогнем гармат. Він ще кілька разів пробує під'їхати, робить як мога помітніщим білий прапор, — у відповідь той самий ворожий вогонь. Не будучи навіть отаманом, можна

зрозуміти, що окремий паровоз та ще під білим прапором не може загрожувати фронтові й його можна підпустити до себе без усякого риску й страху за військову справу. Отже, значить, його не підпускали не через це? А через що?

То знала тільки отаманська влада.

В кожному разі війну було оповіщено.

Це було зроблено 16 січня. А 1 лютого, се-б-то як раз через обіцяних отаманами два тижні, повстанські українські війська, підпоможені реґулярними російськими військами були вже під Київом. Оголошення війни не підняло духу. Отаманам важно було видерти те оповіщення війни не з військових мотивів, а з політичних. Оповіщаючи війну, вони були більш певні, що до миру не прийде, а, значить, не буде радянської, дійсно народньої влади, яка не потерпить сваволі й усіх гидот отаманів.

Таким чином ці дві сили, — пятаковщина й отаманщина, — досягли свого: одна потягла Раду Народніх Комісарів у руський націоналізм та імперіалізм, а друга потягла Директорію в контрреволюцію й у жорстокі лапи антантського імперіалізму.

РОЗДІЛ IX.

Другий вихід із Києва.

РОЗДІЛ IX.

Другий вихід із Київа.

1. Шантаж отаманщини й „Верховна Влада“. — 2. Грізний ультиматум „підпорядкованих“ до „непідпорядкованих“. — 3. Свято поєднання і „Мертворождений“. — 4. Неминучий результат роботи непідпорядкованих нікчем.

1. Шантаж отаманщини й „Верховна Влада“.

Але наскільки становище на фронтах і всередині краю було скрутне й грізне, може служити той факт, що навіть у штаба Січових Стрільців, цієї справжньої влади того часу, пропала їхня хвальковита самовпевненість і хлопчача зарозумілість. Навіть вони зрозуміли, що щось в їхній політиці було не так.

І до якої міри вони розтерялись і змішались, може свідчити той факт, що вони запропонували мені... диктатуру. Я не знаю, кому вони це пропонували й в своїй розгублености й безпорадности, але я від неї відмовився й порадив віддати її С. Петлюрі,

як людині, яка цілком відповідала всьому режимові й яка в заведенню його брала охочу, активну участь. Січовики відповіли, що С. Петлюра не здавався їм відповідним для сеї ролі ні з політичного боку, ні навіть з військового. Одної ж популярности його було мало для них.

А з другого боку, наскільки отаманщина була самовласна, наскільки вона почувала себе дійсною верховною владою, показує й цей факт пропозіції диктатури одному з членів „верховної влади“ (значить, на випадок приняття пропозіції гадалось усю „верховну владу“ скасувати), й особливо відношенням до Трудового Конґресу. Отамани без церемоній, майже отверто радились і між собою й з членами Уряду, що робити їм, отаманам, з Трудовим Конґресом, коли він виявиться лівим або схоче висловитись проти самостійности України: розігнати його, чи виловити з його найлівіщих, а останнім пригрозити, щоб не були лівими?

По цьому можна судити, насамперед, про те, як повинен був вибіратися той Конґрес, яка була свобода аґітації передвиборчої, які люди повинні були пройти на той „верховний орґан народньої волі“. А крім того, як повинні були почувати себе члени Трудового Конґресу, які знали за собою гріх лівизни. І нарешті, який авторітет і значін-

ня міг мати голос такого представницького орґану, в таких умовах виявлення своєї волі?

А що ж робила „Верховна Влада“, „Висока Директорія“? Що робило Правительство Української Народньої Республіки, соціалістичний кабінет народніх Міністрів? Що робили українські соціалістичні й демократичні партії? Як же вони могли допускати таке поводження, таку зневагу до вищого виборного орґану трудового народу, якої навіть царський монархізм до тої нещасної Думи не дозволив би собі виявити? Як же не роз'яснили тим головним і неголовним отаманам, що цим же відношенням вони губили саму оту українську державність, в ім'я якої немов би провадилось усе те отаманське безчинство?

І роз'яснялось, і доводилось, і дебатувалось, і погрожувалось, але як ні в „Високої Директорії“, ні в „соціалістичного“ міністерства, ні тим паче в партій фізичної сили не було, то всі роз'яснення не мали ніякісенької ціни.*)

*) Цим, здається, могла би вичерпатися й моя відповідь на ті запитання, які робляться мені особисто тепер: чого я уступився з влади; чого не зробив так, як казали мені мої переконання; чого не виявив твердої влади; чого не арештував усіх шкодливих людей?

На це відповідь коротка: не міг, не мав фізичної сили.

Отаманщина ж, знаючи, що пятаковщина в'яже руки противникам її, цим користувалась, шантажувала на любови укр. демократії до своєї нації; вона знала, що в ім'я цієї любови демократія не насмілиться на рішучу боротьбу з нею, й на внутрішні протести не звертала ніякої уваги.

Всередині Директорії не все було так „благополучно“, як то заявлялось самою Директорією для громадянства. І громадянство навіть про це знало, вбіраючи ту „неблагополучність“ у форму ріжних чуток і пльоток: ніби

Друге питання: чого ж я не кричав, не протестував прилюдно, перед народом, чого замовчував? Чого проти цього насильства над народом не робив повстання, як робили його другі, як ліві укр. есери?

Відповідь: через пятаковщину. Вона затуляла мені рота, в'язала мені руки. Прилюдний протест мій, голови Директорії, голови „верховної влади“, викликав би, розуміється, гострий конфлікт і тяжку боротьбу всередині самої української демократії, яка, здавалось мені, була здатна на революцію. Коли б не було з боку пятаковського націоналізму загрози нашій державности й національности, тоді инча річ, тоді, я гадаю, в мене знайшлось би мужности зробити те, що я вважав би й необхідним, і справедливим, хоча би це було навіть проти всіх. Але викликати боротьбу всередині революційного українства, знесилити його й тим способом майже без бою віддати Україну в руки Пятакових, це я не міг вважати справедливим і корисним ні з національно-державного боку, ні навіть з боку справи революції на Україні.

Через це саме я не міг піти з укр. лівими есерами

я арештував С. Петлюру, або С. Петлюра мене, ніби між нами була дуель, ніби С. Петлюра вихоплював проти мене револьвер. Це — обивательська фантазія, — ніяких ні арештів, ні дуелів не було. Але була цілковита протилежність світоглядів і була безперестанна боротьба їх. Мене піддержував А. Макаренко, а С. Петлюру П. Андрієвський. Ф. Швець часом схилявся то на один бік то на другий. „Прінціпіально“, в деклараціях, заявах, навіть у законах більшість Директорії частіш усього була на моєму боці. Але фактична,

в повстання. Це значило йти з пятаковщиною. Це значило бути свідком того, як пятаковські „ребята“ будуть топтати портрети Шевченка, розстрілювати українок-учительок і глузувати з усього українського, (як то я сам бачив під час першого наступу пятаковщини на Україну), бути свідком і, значить, учасником усього цього, — на це я не міг піти. Один час у мене була й така думка. Але приклад Е. Нероновича спиняв мене.

Крім того, — що було також одним із важних мотивів моєї позиції, — я весь час, навіть після виходу з Київа, мав надію на те, що у нас прийде до миру з Совітською Росією й тоді, не поступившись своїми національними здобутками, не віддавши їх на знищення пятаковщині, можна буде рішуче, всіма силами взятись до боротьби з отаманщиною. До миру не прийшло, але це виразно стало видно тільки в Вінниці.

І єдине, що міг я зробити, це, випробувавши всі способи внутрішньої перемоги над отаманщиною й переконавшись у неможливости цього, одійти від усякої участи в владі.

реальна політика поза Директорією провадилась тими силами, виразником яких у Директорії були С. Петлюра й П. Андрієвський.

Не маючи сили змінити цей ненормальний стан і покривати собою всі гидоти, я став робити заходи, щоб вийти з Уряду. Для цього я звернувся до Центр. Комітету УСДРП. з проханням одкликати мене з Директорії. Але Ц. Комітет міркував також, що такий учинок викликав би серед українства ту саму боротьбу, бо причин мого виходу сховати не можна було би, й настоював на тому, щоб я лишався в Директорії принаймні до Трудового Конґресу.

Визнаючи рацію арґументів Ц. К-та, я мусів лишатися. Мало того, я мусів часто йти проти себе, мусів в ім'я „нашої державности“ робити брехливі заяви, прилюдно навіть боронити те, що було проти моїх переконань.

24. I. 1919 я писав у своїх записках: „Роблю всі заходи, щоб вийти з складу Правительства. Занадто вже тяжко мені бути подвоєним, занадто трудно віддавати в жертву найдорогше своє, топтати його, знущатися з його з таким виглядом, ніби я тільки цього й хотів.

„Реальна, дійсна політика після Вінниці була в руках військових, а виразником та

оборонцем її є Петлюра. Розгони робітничих з'їздів, розгроми професійних спілок, примусова зміна вивісок, потурання реакційним елементам, процесії з попами. — це ті вчинки, які були одною з причин большевицького наступу на нас. Єврейські погроми також явились результатом сеї політики, як неминуче її явище.

„А я мушу приймати весь тягар цих помилок і паскудств на себе, мушу удавати, що це й з мого погляду необхідно."

В такому становищі була Директорія, ця жалюгідна „Верховна Влада".

2. Грізний ультиматум „підпорядкованих" до „непідпорядкованих".

Рада Народніх Міністрів...? Бідна та Рада Міністрів, вона була ще безвладніща й безпомочніща, ніж „Верховна Влада".*)

Рада Міністрів і протестувала, й постановляла, й закони видавала, але те все не одбивалось на твердій стіні отаманщини.

Партії? Вони також протестували, за-

*) Малесенька подробиця може добре ілюструвати її владу й силу. В той час, як майже кожний старшина (не кажучи вже про отаманів) мав для себе, для своєї жінки, для родичів і знайомих один або й декілька автомобілів, члени Правительства, міністри часто мусіли ходити пішки, бо в них перший ліпший офіцер міг на улиці одняти автомобіля, не звертаючи ніякої уваги на посвідчення й протести міністра.

являли, виносили резолюції, навіть загрожували. Наприклад, постанова VI-го конґресу с. д-ої партії була дуже грізна:

„1. Негайне й цілковите підпорядкування військової влади владі політичній.

„2. Негайна орґанізація влади на місцях, декрет про передачу адміністративно-політичної влади на місцях Радам Трудових депутатів (Робітниче-Селянським Радам); до орґанізації Рад Трудових Депутатів і фактичної передачи їм влади, влада на місцях повинна належати революційним Радам, складеним із представників соціалістичних партій.

„3. Негайна пропозіція Російському Совітському Урядові припинити ворожі військові операції проти Української Республіки й приступити до переговорів у справі порозуміння, миру й добросусідських відносин.

„4. Отверта й рішуча політика з державами Антанти в напрямі невтручання їх в українські справи.

„5. Вимога Донові про очищення занятих донськими козаками теріторії України й боротьба з добровольчою армією на Україні.

„6. Обмеження політичних свобод (заведення виключних станів) уживати лише в смузі військових подій; в инших місцях лише на разі погрози революції й демократії, а також українській державности з боку

контрреволюційних елементів. Скасувати стан облоги в Київі.

„7. Негайне припинення репресій, арештів і розстрілів без суду; увільнення арештованих революційних діячів; вимога від Російського Совітського Уряду того ж самого відносно діячів Українського національного руху.

„8. Ґарантія вільного істнування на Україні всіх політичних революційних орґанізацій і забезпечення їм форм парламентарної боротьби.

„9. Негайне й рішуче очищення урядового апарату в усіх галузях порядкування од контрреволюційних і анти-державних елементів.

„На зазначені 9 пунктів вимоги Уряд У. Н. Р. повинен дати Конґресові У. С.-Д. Р. П. або Центральному Комітетові У. С.-Д. Р. П. відповідь не пізніще як через 48 годин з моменту предявлення її Голові Директорії. В разі неґативної відповіді, або неодержання ніякої відповіді до зазначеного терміну представники У. С.-Д. Р. П. в Директорії й Раді міністрів повинні вийти з Уряду."

Рішуче, категорично, грізно, ультимативно. Але військова влада не хотіла „підпорядковуватись владі політичній", а з Ц. К-у с. д-ої партії та й з усіх партій просто кепкувала собі. І Ц. К-т не одкликав своїх членів, хоч

ні одного з пунктів не було виконано. А самі деякі члени Ц. К-ту не ночували дома, боячись, щоб „непідпорядкована“ військова влада вночи не арештувала й не зробила чого небудь неприємного „без слідства й суду“.

Що ж казати вже про неукраїнські партії, або про тих „підпорядкованих“, погромлених і „українізованих“ обивателів? Єдине, що вони могли зробити, це послати до голови Директорії, до ніби ж „Верховної Влади“ тисячу й першу делеґацію з жалями, скаргами, докорами й навіть лайками. Але що то могло помогти, коли сама Директорія готова була також послати куди небудь делеґацію з жалями та скаргами.

3. Свято поєднання й „Мертворожденний“.

В цей же сумний час (22 січня 1918 р.) урочисто одбулося свято поєднання двох століттями одірваних одна від одної галузів єдиного українського народу, — наддністрянців і наддніпрянців, Західної Української Республіки (Галичини) й Східної Української Народньої Республіки (Великої України). (Розуміється, на Софійській площі, з дзвонами, молебном, парадом і Головним Отаманом).

А для негайного, фактичного переведення в життя цього акту представників Галичини було включено в склад Трудового Конґресу, як активних учасників його, при чому в

склад президії вибрано було галицького с-д. С. Вітика.

Галичина якийсь час мала зоставатися при тому внутрішньому політичному устрою, який мала (Національна Рада й Уряд її, Державний Секретаріат), а потім, коли би настав спокійніщий час, було би вироблено норми, які мали би сприяти як найтіснішому об'єднанню двох республік.

Цього ж дня мав одкритися й Трудовий Конґрес. Отамани рішили дозволити йому зібратися й подивитись, який він буде; тихий, — то хай собі засідає; небезпечний для спокою української влади, то розігнать.

Виявилось — нічого, спокійний, покірливий, згодливий, тільки надзвичайно незграбний, — днів три вовтузився, поки президію вибрав і на фракції поділився. Начальство було цілком задоволено.

Резолюції, розуміється, було винесено такі, на яких сторгувались есдеки й есери. А есдеки й есери мусіли торгуватись з обережностю, поглядаючи весь час з одного боку на отаманів, а з другого на пятаковщину, що вже підсувалась до Броварів (під Київом). Через це й Директорію не було скасовано, й есдеків з Уряду не одкликано, й багато на Конґресі такого було сказано, чого при других обставинах не говорилось би.

Словом, цей Конґрес, дійсно, був „мертво-

рожденим“, як висловився тоді „Червоний Прапор“ укр. незалежників. Та й що живе могло родитися в атмосфері війни й політичної влади військових людей?

Коли вони в своїй спеціальности виявили себе нездарами й нікчемами, то що ж говорити про ту сферу, в якій не досить уміти розстрілювати або робити паради?

4. Неминучий результат роботи непідпорядкованих нікчем.

А що виявили себе нікчемами, то за це говорять такі факти. Коли Директорія вступала в Київ, вона під одним Київом мала тисяч до 30 війська. По всій же Україні з усіма ґарнізонами й фронтами нараховувалось тисяч до 100. Військо, що вступало до Київа, викликало в усіх захоплення своєю дісціплінованостю, вимуштрованостю, всім своїм бадьорим, сильним виглядом. Отже це не були „банди“.

Директорія пробула в Київі півтора місяці. Півтора місяці військове міністерство, штаби всіх корпусів, маючи всі засоби, апарати, необмежені кредіти, треба думати, повинні були сформувати чудесну армію. Коли за місяць повстання, не маючи ні грошей, ні міністерства, ні складів, Директорія могла придбати армію в сто тисяч, то скільки ж повинно було бути через півтора місяці під

владою Головного Отамана республіканського українського війська? Особливо, коли ще взяти на увагу, що за ці півтора місяці на формування армії було видано 300 мільйонів рублів.

За тиждень чи півтора до вигнання нашого з Київа, коли повстанці вже взяли Полтаву, коли самовпевненість Січових отаманів стала помітно падати, Директорія захотіла точно знати, скільки було нашого війська на всій Україні. І військовий міністер Греков дав точну й докладну відповідь: на всій Україні, на всіх фронтах, з усіма ґарнізонами й резервами було 21.100 чоловік*).

*) Для неймовірних подаю в деталях доклад міністра Грекова. На Чернигівському напрямі. Ґрупа Рогульського: 1-й січовий полк — 1700 чоловік, Білоцерківський п. — 1700 ч.; 1-й січовий кінний п. — 500 ч.; Резерв у Дарниці 1000 ч. Всього: 4900 ч.

На Полтавському напрямі. Ґрупа Сушка. 5-й січовий п. — 1700 ч.; Чорноморський п. — 1000 ч.; 2-й Одеський п. — 1300 ч.; Лубенський кінний п. — 400 ч. Всього: 4400 ч.

Кременчукський напрям. Ґрупа Думіна. 6-й січовий п. — 1100 ч.; Гайдамацький п. — 1700 ч.; Дорошенківський п. — 500 ч.; Республіканський п. (бувший Балбачанівський) — 800 ч. Всього: 4100 ч.

У Київі.

1-й Окремий Січовий курінь — 300 ч.; 2-й Січовий п. — 1300 ч.; 3-й Січовий п. — 1700 ч.; 1-й Синежупанний п. 1700 ч.; Залізничий п. — 1700 ч.; Техничний залізничий курінь — 600 ч.; Ударний курінь Ковенка — 400 ч. Всього: 7700 ч.

А разом скрізь: 21.100 ч.

Це є найкраща ілюстрація її політичної й військової діяльности отаманів. І тепер можна спитати: скільки треба було російському совітському урядові послати свого війська, щоб підкріпити повстанців? Коли на Полтавщині нашого війська було всього 8500 чоловік, то що дивного, що в самих повстанців вистарчило б сил розбити й знищити його. А Балбачан же на Харьківщині й Полтавщині розпалив ненависть селянства до Директорії до... десятків тисяч повстанців*).

І от, вдруге, рівно через рік українські селяне й робітники під керовництвом російських совітських полків виганяли з столиці української держави українську владу. Зно-

*) Під сей же час цілковито вже виявилась, навіть для отаманів. фізіономія цього „героя" й представника отаманської влади на лівому березі. Від аґентів самої отаманської влади поступило в Київ донесення, що Балбачан з мілліонами грошей і скількома сотнями своїх руських офіцерів розробив план зради й передачи на бік донських козаків. Тоді тільки отамани рішились арештувати цього злочинця.

Над ним зробили суд? Його розстріляли за державну зраду, за катування українських селян і робітників, за провокацію. за діскредітацію ідеї національного відродження в народі, за контрреволюцію?

Боже борони. С. Петлюра помістив його в найкращому київському отелі, одвівши йому кімнату поруч з своїми, під „почесним караулом", а потім трохи не в салон-ваґоні одвезли в Галичину, де він весь час до нового свого контрреволюційного виступу жив цілком вільно й з комфортом у першорозрядному отелю

ву бідна, недоладня хуторянка, яка тепер побралася з власним ґенералом-отаманом, мала йти й тинятись по закутках своєї землі, вигнана своїм власним народом. Не помогли знову ні червоні шлики, ні паради, ні „тверда влада“.

Як необхідний, неминучий, „нормальний“ результат усієї діяльности „непідпорядкованих“ отаманів явилось очищення Київа й тікання знов у Вінницю.

„Але — писав я в своїх записках з 5-II-19 — перший раз ми були тут у зеніті свого пориву, з устремлінням вперед, оточені захватом і необмеженим довіррям народу, з певною переспективою до Київа. Тепер ми вигнані з його, запльовані самі собою, загиджені балбачанівщиною, петлюрівщиною, вже на порозі предательства, вже з простягненою рукою до Антанти, — тепер ми не маємо ні довірря, ні захвату других, ні своєї віри в себе. Навезені з Київа урядовці піячать, бешкетують, ганьблять нас. Доводиться давати накази, щоб їх за п'янство арештовували й пороли шомполами. (Спасибі, знайшовся порядний чоловічок, повітовий комендант, який охоче робить це.)

„Реакція сидить по всіх закутках і чекає слушної години. Вона вже вчуває запах з Одеси, запах братньої, реакційної кумпанії й потихеньку готується.

„А в Києві вже, мабуть, є совітське правительство на чолі з Раковським і Пятаковим. Ці добродії наступлять хапливою ногою на шию й почнуть на швидку роздягать Україну. Трошки й живої шкури здеруть, але не їм те болітиме.

„Бідна нація, в тисячний раз бідна, нещасна!“

РОЗДІЛ X.

Шукання помочи в Антанти.

РОЗДІЛ X.

Шукання помочи в Антанти.

1. Таємний договір українсько-русько-французської контрреволюції. — 2. Руки вгору! Гаманець, життя і честь! — 3. „Вигнать, як собак!“ — 4. Хоч навздогін пацнути копитом. — 5. Цінично-нахабний „акт“. — 6. Два моменти. — 7. Нічого, крім „Загального Наказу Nr. 28“

1. Таємний договір українсько-русько-французської контрреволюції.

А руку до Антанти вже, дійсно, було простягнено. І ще з Києва простягнено. Але тут ще раз скажу, що ті чутки й відомости, які розпускалися руськими большевиками з приводу переговорів Директорії з Антантою, були або аґітаційним наклепом або результатом того, що самі большевики мали не зовсім точні інформації.

Наприклад, київський комітет руських комуністів перед Трудовим Конґресом видав відозву до робітників, в якій приводив немов би текст договору Директорії з представниками Антанти в Одесі.

Ось дослівний переклад цього цікавого (і, можливо, не зовсім неправдоподібного) документу.

„1. Директорія Української Народньої Республіки входить на федеративних основах в склад єдиної й неділимої Росії, яка відроджується.

2. Директорія У. Н. Р. складає коаліційний уряд, котрому й передає всі свої права.

3. Українська Народня Республіка обов'язується всіма силами боротись проти большевиків, що находяться в межах Республіки.

4. У. Н. Р. віддає до роспорядимости спеціально складеного штабу всі війська для наступної акції проти большевиків Великоросії.

5. Всі озброєні відділи республіканського війська мусять бути об'єднані й підлеглі загальній орґанізації.

6. В оперативному відношенню республіканське військо підлягає спеціальним штабам.

7. Оперативний штаб формується в слідуючому складі: 1. голови союзного командування — ґен. Д'Ансельма; 2. одного представника добровольчої армії — ґен. Гришина-Алмазова й 3. одного представника польських леґіонерів — полк. Дзеваницького.

8. До вишеозначеного штабу входить представник Українських Республіканських військ — начальник штабу ґен. Матвіїв.

9. В місцях, занятих республіканським військом, допускається безборонне формування добровольчої армії.

10. Всі „заложники" і ті, що бились в одрядах добровольчої армії офіцери, юнкери, козаки т. ин. негайно увільняються з правом безборонно переїхати, куди вони побажають.

11. Осадний корпус отамана Янієва, що блокує Одесу, негайно одсуває свої виділи до ст. Роздільна ю. з. ж. д.

12. У. Н. Р. вживає енерґійних заходів до недопущення Трудового Конґресу.

13. У. Н. Р. зобов'язується не допустити на її теріторії совітів робітничих, салдатських і селянських депутатів.

14. Союзне командування буде всіма засобами підтримувати У. Н. Р. в її боротьбі з большевиками постачанням бойових приладів.

Вище зазначений договір повинен бути контрасиґнований Директорією У. Н. Р.

Підписали: Ґенерал Д'Ансельм, ґен. Боріус, кап. Ланжерон, адм. Балле, ґен. Гришин-Алмазов, контр-адм. Ненюков, полк. Антонович, полк. Дзеваницький, ґен. Греков, ґен. Матвіїв; секретарі: Серкаль, ґен. Пільц."

Розуміється, цей „договір" для всякого хоч трошки політично-грамотного чоловіка був просто смішним абсурдом. Яка б „контрреволю-

ційна“ не була би Дітректорія, вона не могла би заключити такого самоубийчого договору.

І Директорія, натурально, з обуренням і зневагою одкинула цей наклеп.

Але тепер, коли в більшому світлі виявляється справжня фізіономія отаманських діячів, коли уважніще придивитись до підписів, які стоять на цьому договорі з українського боку (ґен. Греків і ґен. Матвіїв), коли пригадати все непевне, підозріле поводження Грекова в Київі, його чудну, майже провокаційну отвертість на Трудовому Конґресі що-до нашого військового стану, його залякування силами большевиків, коли прослідкувати всю його дальшу контрреволюційну й єдинонеділимівську діяльність; коли далі мати на увазі, що ґенерал Матвієв був цілком виразний руський чорносотенець і виявив себе згодом явним денікінцем; коли все це взяти на увагу, то являється питання: а чи не було, справді, такого (тільки таємного навіть від українців) договору між *цими* представниками української влади й французсько-руськими ґенералами?

А коли пригадати собі, що в дальших переговорах з представниками союзного командування з приводу купівлі в його зброї й амуніції з боку французських ґенералів як раз деякі з цих пунктів виразно, майже в цих самих виразах виставлялися, то реаль-

ність такого договору стає вже більш і більш можливою.

І, нарешті, коли прослідити з самого початку до кінця на протязі майже одинадцяти місяців усе відношення Антанти до українського питання, то хіба цей договір в основах своїх не є тою програмою, якою керувались Антанта й особливо Франція в своєму відношенню до української державности?

Нема особливої потреби докопуватись, де саме вироблялося цю програму: чи спочатку в Парижі, а потім прислано до Одеси „на предметъ исполненія“, чи одесько-букарестські майстрі й „знавці орієнтальних відносин“ змадикували її й послали на „предметъ утвержденія и одобренія“ до Парижу. Важно те, що вона, іменно ця програма, в формі цього договору, сістематично, настійно й послідовно переводилася в життя як в Одесі й Букаресті, так і в Парижі.

І коли цей договір було, дійсно, заключено й підписано Грековим і Матвієвим, то треба признати, що руська реакція досить ловко вміє добиватись своєї мети: всадити своїх аґентів у ворожий табор, вивідувати все до найменьчих подробиць і руками цих аґентів зсередини пхати собі в пащу, — це доказує велику майстерність у провокаційно-шпикунських справах.

Але це ж саме доказує одночасно, що такий фокус можна пробробити тільки там, де нема ніякого контролю й відповідальности аґентів влади. Коли б отаманщина не була така самовласна, безконтрольна, коли б вона займалася своїм ділом, а політичні справи велися би революційним колективом, коли б з самого початку отаманщина згодилась на введення в армії інституту політичного контролю (комісарів), то, розуміється, ні отаман Греків, ні отаман Матвієв не могли би бути корисними руській реакції, яко її аґенти серед нас.

2. Руки вгору! Гаманець, життя і честь!

І яка послідовність, планомірність у виконанню наміченої програми.

В першому пункті стоїть відновлення „єдиної, неділимої". Це, розуміється, нам поки що не пропонувалось, це був основний постулят, конечна мета, для здійснення якої мали служити дальші пункти. Але от другим пунктом уже є: скасування Директорії, сформування коаліційного кабінету й передача йому всієї влади.

„Коаліційний" кабінет це значило одмову від усієї соціально-політичної програми Директорії, „законне", так сказати би, заведення реакції, (бо отаманщина хоч і заводила її, але хаотично, не сістематично, з несподіваними вибриками проти буржуазії).

От цей пункт „таємного договору“ і був першим пунктом у тих умовах, які офіціально виставлялись Директорії союзним командуванням, („ідеологом“ якого був франц. полковник Фрейденберґ, начальник штаба д'Ансельма).

Слідуючими „явними“ пунктами були вимоги контролю над фінансами України, управління всіми залізницями, командування українськими військами, вільне формування добровольців, ще деякі дрібні вимоги й, нарешті, визволення арештованих гетьмансько-німецьких міністрів. (Ці пункти як раз припадають до пунктів „таємних“.)

І це все за... декільки танків і гармат. І цього домагались ті самі „вільнолюбні, демократи, благородні“ французи, які так кричали про німців, коли ті прийшли на Україну й заводили там реакцію. Це робили ті, які в вільсоновських 14 пунктах так по „лицарськи“, так гаряче виступали борцями за „справедливість, демократію, за самоозначення народів, за святі ідеали всієї людськости“.

А тон який? Треба признати, що брутальні німецькі ґенерали в порівнанню з цими „лицарями“ були ідеалом коректности й джентельменства. І це ж ті самі французи, які так розсипались перед нами своїми улесливими компліментами за часів Ґене-

рального Секретаріату, які „однині були в офіціальних відносинах з Україною“, які так ласкавенько, так солоденько заглядали нам в очі, благаючи тримати фронт проти німців.

Тепер французський імперіаліст почував свою силу, тепер він не потребував заглядати в очі, тепер він був переможцем. І як легко зникла вся його чисто французська улесливість, як легко вона замінилась салдафонською брутальностю, нахабством, безсоромностю.

Знаючи, що нещасна українська демократія всякими жертвами готова боронити своє національне істнування й свою державність, знаючи, що ця бідна демократія иншої державности, як визнаної імперіалістами, державности „як у людей“, не розуміє; знаючи, що сій національности й державности загрожує з півночи пятаковщина; ці „лицарі“, ці міжнародні бандити й експропріатори, користуючись розтерянностю, одчаєм і безсиллям української демократії, отверто й цінично хапали її за горло, й кричали: руки вгору! не рухатись! Oддавай усе, що маєш: гроші, одежу, честь, душу й життя.

І то ультимативно: в 24 години. Коли Директорія не дасть відповіді через 24 години, переговори зриваються.

3. „Вигнать, як собак!“

Крім того: Голову Директорії В. Винниченка й Голову Ради Народніх Міністрів В. Чеховського „вигнать, як собак!“ (chasser comme les chiens), бо вони — большевики. С. Петлюру усунути, бо він — бандит. Це — дословні вирази полковника Фрейденберґа, які він тоном п'яного й лютого унтерофіцера кинув у лице українській делеґації: соціальдемократу, члену Трудового Конґресу І. Мазепі, соціалісту-революціонеру, члену Трудового Конґресу С. Бачинському, міністру військових справ Грекову, міністру торгу й промисловости С. Остапенкові.

Вони, розуміється, обурились, плюнули в лице цьому „джентельменові“ й тим кінчились усі переговори?

Ні, українські „соціалісти“ навіть не обізвались, не спинили, боязко й мовчки вислухали, а після перерви, обдумавши, що все ж таки якось воно ніби ніяково, що так говориться про їхню „Верховну Владу“, рішили „дуже коректно“ зробити увагу п. Фрейденберґові. Тоді полковник Фрейденберґ роз'яснив їм, що він не особи мав на увазі, а той ідейний напрям, який вони представляли; він хотів „вигнать, як собак“ усі ті постанови й ідеї, які виносились тими самими партіями, що були представлені оци-

ми делеґатами; він хотів образити й плюнути в лице не особам, а українській революції. От чого він хотів.

Делеґати цим роз'ясненням задовольнились і провадили далі переговори.*)

Бідна хуторянка, вона від отаманщини, пятаковщини, від власної безпорадности й природного трепету перед паном загубила останню крихотку своєї гідности й „революційности“.

І як безпорадно, жалюгідно зашомотілись усі „соціалістичні“ партії, коли ці нахабні вимоги французських офіцерів було передано їм на обговорення. Та ще ж ультимативно: 24 години й годі. Де ділась звичайна ледача повільність, безкрайна балакучість. В один день усі партії прислали Директорії свої постанови.

Розуміється, „революційна“ демократія в цих постановах прінціпіально цілком одкидала пропозіції антантських представників.

Як чудесний зразок цих постанов, я приведу виривок з резолюції (7-го лютого) партії укр. с. р-ів:

„...Центральний Комітет У. П. С. Р. центральної течії, визнаючи неможливим і недопустимим усяке втручання чужоземних сил у внутрішні справи Укр. Республіки й

*) Ці вимоги було виставлено французським командуванням в Бірзулі, 6-го лютого 1919 р.

всілякі союзи Українського Уряду з чужоземними імперіалістами, визнаючи неможливим покликання чужоземних військ на Україну, що веде за собою окупацію України й неминучу реакцію та загрожує знищенням усіх національних і соціально-політичних здобутків української революції, постановив:

(Звичайно, з обуренням одкинути пропозіції „чужоземного імперіалізму“? Ні, инче:)

„Правительство Укр. Нар. Республіки може вести переговори й вступати в згоду лише з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження від своїх урядів.“

А потім уже вступати в згоду на умовах визнання укр. держави, невтручання в внутрішні справи й т. д.

Словом, майже всі партії (за виїмком самостійників) на словах, у резолюціях рішуче одкинули зроблені пропозіції. Ніхто, мовляв, не має права вмішуватись у внутрішні наші справи, а зміни в Директорії цілком недопустимі.

4. Хоч навздогін пацнути копитом.

А треба до цього, для кращої характеристики французських „лицарів“, знати ще таке. Голова Ради Міністрів В. Чеховський, уважаючи для себе неможливим бути в уряді при отаманщині й при всіх тих безчинствах

і дурницях, що робилися нею, ще в Київі заявив Директорії про свою дімісію й настійно, рішуче домагався її приняття. І Директорія ще в Київі приняла цю дімісію й В. Чеховський лишався в Уряді тільки до сформування нового кабінету. Це французикам було добре відомо. Але таке вже „благородство“ цих людей, що вони спішили пацнуть копитом навздогін, „вигнать“, помститись над тим, хто був ворогом імперіалізму й паразітів.

Так само й що-до Голови Директорії. Бачучи, що ніякими індівідуальними усилями й жертвами не можна було змінити ходу подій і становища річей, не маючи більше сил в ім'я отаманської державности жертвувати своїми переконаннями, я твердо рішив, не зважаючи навіть на постанову Трудового Конґресу, з Уряду вийти. Про це антантські джентельмени знали. Коли Директорія посилала Грекова в Одесу купувати зброю в французів (і тільки для цього!), то я сам казав отаману Грекову: коли вони будуть боятися, що **ми** — большевики, то ви їм скажіть, щоб вони приїхали сюди й подивились на наш режим, вони цілком заспокоються. А коли моя персона не викликає довірря в них, то скажіть їм, що я сам давно бачу свою невідповідність до нашого фактичного режиму й давно рішив вийти з Уряду. І вийду неодмінно й як найшвидче.

Отже й це їм було відомо, значить, не було ніякої необхідности так домагатись того, що й без них мало бути, а, значить, їхнє „виганяння“ було теж просто нестерпним бажанням „пацнути копитом“, а крім того бажанням цією вимогою образити все українство, показати над ним свою силу. Так само, як вимога усунення Головного Отамана, члена „Верховної Влади“ С. Петлюри за бандитизм.

І знов треба признатися, що такого пониження, глуму й образи за всю нашу тяжку історію боротьби за національне істнування ніким не було нанесено українству, ні руським Урядом, ні німецькими ґенералами, ні навіть гетьманщиною.

І коли Директорії цими самими її делеґатами було зроблено доклад про вимоги французів і про їхній тон, я рішив у цей момент не виходити з Уряду. Директорія рішуче одкинула всі пропозіції одеських „лицарів“.

Але... большевики наступали зовні, підходили вже до Вінниці, військо розбігалось, самостійники й есефи напірали зсередини, вимагали „щось уступити“, пятаковщина пропонувала капітулювати й обіцяла не „розстріляти безпощадно“, сил не було, дух упав зовсім.

І „революційна, соціалістична“ демократія

(еседеки й есери), забувши про свої такі рішучі резолюції, покірно прийняла першу умову французів: вигнать Голову Директорії й Голову Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки, як собак. А щоб це не так уже самопонижуюче виглядало, то знайдено формулу: передати владу правим партіям, — есефам і самостійникам, — еседеків же й есерів з уряду одкликати. (С. Петлюра, як „теж" еседек, вийшов із партії, щоб мати змогу лишитись в Уряді. На його виступі з Уряду французи дуже не настоювали, їм важно було вигнати „большевиків", а з „бандитом" вони могли примиритися.)

При такій „революційности" партій мені лишалось тільки виконати цю постанову.

А щоб представники Антанти повірили в серйозність цього рішення, а також, щоб моя особа не викликала підозріння в „союзників", мені було зроблено натяк, що для мене було би краще всього виїхати за-кордон, се-б-то, инчими словами, в вигнання. Я й на це в ім'я „нашої державности" згодився, тим паче, що й сам того хотів, бо на Україні я вже не міг у тих умовах, — з одного боку пятаковщини, а з другого отаманщини, — працювати.

З цього приводу я в своїх записках тоді писав так:

„Отже, моя урядова діяльність, слава богу,

кінчається. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але мені приємна ця брутальність сучасних переможців. Я радий іменно такому кінцеві: він очищає мої невільні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної. Я гордий з того, що Капітал зробив мені честь, причисливши мене до тих, з якими він не може вжитись".

5. Цінично-нахабний „акт".

Таким робом перший пункт умов (без виконання якого французи й балакати далі не хотіли) було досягнено.

Цим було викинено, „вигнано" ідейні намагання української демократії до творення своєї суто національної, дійсно народньої, селянсько-робітничої державности.

Знову верталась державність „як у людей", з усіми „людськими" основами її. Правда, вона фактично була вже з самого вступу Директорії в Київ. Знищення буржуазної державности було тільки в декларації Директорії, та в статтях деяких партійних ґазет; в дійсности ж, у реальному життю ота хуторянсько-панська державність, за яку було вигнано народом Ц. Раду з України, й тепер так само „творилась". Тільки тепер „творилась" з тою ріжницею, що за це взялись найгірші елементи національної дрібної буржуазії, що це „творіння" набрало такого хао-

тичного, безглуздого й дикого характеру, що не тільки обиватель одурів, але й самі „творці“ того хаосу й безглуздя. Хуторянсько-панська державність Ц. Ради загубила тепер ту відносну демократичність, яка в неї все ж таки була, й набрала мілітарно-самодержавного характеру.

І через те, власне, так легко й було одмовитись від своїх декларацій, що вони були тільки деклараціями. І постанова Директорії з 11 лютого (після мого виходу) звучить уже так:

„Директорія Української Народньої Республіки ухвалила: висловити свою згоду на приняття в прінціпі тих умов, які було висунено з обох сторін і спільно обмірковано на тих нарадах.

„Для вручення Командуванню Союзних військ відповідної декларації, а також для детального й остаточного складення, написання і підпису умов взаємної згоди вирядити в Одесу відпоручників Директорії У. Н. Р. з належними уповноваженнями.“

І от тут до речи згадати ще про одну подробицю, надзвичайно цікаву для характеристики й антантських джентельменів і української „революційної“ влади.

Ведучи переговори з французами, виробляючи (в Одесі й Бірзулі) умови з ними, українська влада й демократія одною з своїх

умов ставили, щоб союзне командування видало від себе акт, в якому було б зазначено їхнє відношення до Укр. Нар. Республіки, до її державности, й заявлено про невтручання у внутрішні справи України. З свого боку українська влада з'обовязувалась також видати акт, в якому мала прохати Антанту „помогти“ Україні фінансово, економично, мілітарно й навіть адміністративно (дати „інструкторів“ у міністерства!).

Але французи згожувались видати свій акт тільки після того, як буде „вигнано“ Винниченка й Чеховського й принято в прінціпі инчі пункти умов.

Отже „вигнано“ й принято.

Тоді з'являється французський „акт“.

От він у всьому своєму цінизмі й нахабстві:

„Перша ґрупа дівізії — Ставка 7 лютого 1919.
Штаб Ґенеральний
3-є бюро.
№ 6867/3.

Загальний наказ № 28.

Ґенерал д'Ансельм приняв, почипаючи від 15 січня 1919, командування арміями полудневої Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

Франція й союзники не забули змагань, які Росія зробила на початку війни й зараз вони прийшли в Росію, щоб дати всім бла-

гонаційним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни.

Для підтверження:

Полковник Фрейденберґ
Начальник Ґенерального Штабу (Підпис)

Ґенерал д'Ансельм
командуючий силами союзників Полудневої Росії. (Підпис)

Печать: (Східна армія, перша ґрупа дівізій. Ґенерал командуючий.)"

Оце весь „акт".

Більшого глуму, здається, не можна було придумати, ніж цей „акт", який, напевно, писалося в кумпанії всяких Гришиних-Алмазових, з реготом, глумом і лайками.

6. Два моменти.

Але Директорія після зачитання цього „акту" на засіданню 11 лютого все ж таки винесла свою постанову приняти умови, післати в Одесу своїх відпоручників і з свого боку видати теж акт.

І от тут цікаво зрівняти два моменти в відношенню Директорії до антантського імперіалізму.

Перший момент був тоді, коли Директорія стояла в Фастові, коли до неї стікалися маси революційного селянства й робітництва, коли за спиною її стояв зхвильований, готовий до боротьби народ, коли всі рево-

люційні, живі, активні елементи з довіррям і ентузіазмом вітали владу революційної Директорії.

Тоді так само з Одеси й Румунії француз Еміль Ено виставляв нам такі самі домагання, як і д'Ансельм, той панок так само вимагав од нас покірности, визволення гетьмансько-німецьких діячів, так само називав нас „бандитами", так само складав свої заяви від антантських Урядів з Гришиними-Алмазовими.

І тоді Директорія в своїй ноті „до демократій усіх націй світу й до демократій держав Антанти зокрема" 27 листопада 1918 року, коротко виклавши причини революції проти гетьманщини, її характер, її сили, змагання, говорила так:

„Одначе цей справедливий, неминучий рух народній натикається на опір з боку держав Антанти. Устами свого посла Еміля Ено французський Уряд катеґорично заявляє, що збройною силою буде підтримувати гетьмана Скоропадського й усю його урядову сістему необмеженої монархії.

„Пан Еміль Ено обзиває всю українську демократію „бандою бунтарів" і грозиться силою французького баґнета привести український народ до слухняности злочинцеві Скоропадському.

„Од імени всіх соціалістичних і демокра-

тичних партій українського народу Директорія Укр. Нар. Республіки звертається до всіх народів світу, до найкращих частин їхніх демократій з запитанням:

„На підставі якого права французський Уряд втручається у внутрішнє життя Української Держави?

„В ім'я чого уряди держав Антанти тепер одмовляються признати той республіканський Уряд України, який до приходу большевиків а потім німців на Україну держави Антанти признавали законним, щó й зазначили тоді певними актами міжнароднього характеру?

„Через що й в ім'я чого тепер уряди держав Антанти грозяться збройною силою підтримувати буржуазно-поміщицьку реакцію на Україні в особі монарха Гетьмана Скоропадського й його Уряду, заведених на Україні ґерманським імперіалізмом?

. . . „Виступаючи перед усім світом з протестом проти насильства, яке наміряються вчинити знов над українським народом держави Антанти, українська демократія заявляє, що буде боротись до останнього чоловіка в своїх рядах за соціальні й демократичні права трудового українського народу та за ту національно-державну форму свого істнування, яку визначив і визначить сам український народ."

Так говорила Директорія в листопаді

1917 року, так вона реагувала на „акти“ Антанти й її втручання.

І подивімось тепер, як вона говорила в лютому 1919, вигнана з Київа тими самими революційними масами, які давали їй і власну гідність, і гордість, і силу боротись дійсно, проти всіх своїх ворогів.

У відповідь на „акт“ д'Ансельма, прийнявши всі його умови, (що мали на меті те саме, що мав і Ено, се-б-то оборону буржуазно-поміщицької реакції й „єдиної, неділімої“), Директорія видає свою ноту, яка починається так:

„Правительство Української Республіки, (слова „Народньої“ чогось уже нема! Автор.) в особі Директорії, одержавши відозву від Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в особі Верховного Військового командування на Україні (се-б-то отой „Загальний наказ № 28“. Автор.) *щасливо**) тим, що може увійти в порозуміння з представниками Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в справі допомоги Україні усунути навалу руського большевизму й припинити большевизм на Українській території, який виник під впливом російського большевизму та спільної боротьби разом з другими державами проти большевизму до перемоги.“ (Відповідальність за стіль і мо-

*) Підкреслення скрізь у цій ноті моє. Автор.

ву цього акту лежить на авторах його. Автор.)

Далі розповідається історія національного укр. руху, але так недостойно, так угодливо перед союзниками, з такими вибаченнями перед ними й перед Тимчасовим Російським Правительством, так до того брехливо, що, мабуть, самим д'Ансельмам і Гришиним-Алмазовим гидко було читати.

Наприклад:

„Правительство Центральної Ради намагалося всіма силами порозумітися з Тимчасовим Російським Правительством у справі затримання розкладу Держави для спільного відновлення фронту, взявши виключно на себе активну оборону бувшого Румунського та Південно Західного фронту, а також готово було одкласти вирішення своєї долі до скінчення війни."

Яка сервілістична, дурна неправда! До того, мовляв, ми були смирними, слухняними, так дорожили „спільною" неділимою Державою, що готові були самі тримати всі фронти й ждати до кінця війни вирішення своєї долі.

Але нам, мовляв, не дало підождати того „вирішення своєї долі" саме Тимчасове Правительство й особливо большевики.

„Руські большевики з перших днів своєї влади зараз же розпочали свою злочинну

роботу на Україні. Український народ це спостеріг і розпочав рішучу боротьбу з навалою руського большевизму. Але боротьба була нерівна й, знесилившись, ми втратили свою столицю Київ.“

А „цим моментом скористувались віроломні німці“ (точний вираз „акту“!) і посадили нам Гетьмана.

Національний Союз зробив повстання, скинув Гетьмана й тепер, мовляв, „ідеалом наших національних змагань є заховання нашої незалежности“ в таких то й таких межах.

Не сьогодняшньою необхідностю, основною, конкретною задачою сучасного моменту національної політики, а „ідеалом“!

Що ж до соціально-політичної програми, то вся декларація Директорії, Трудовий Конґрес, його постанови, оголошення війни буржуазним пануючим клясам на Вкраїні, все це, розуміється, було в цьому акті „вигнано як собак“.

Всі закони й постанови Директорії та Ради Міністрів, приняті, ухвалені, затвержені й навіть опубліковані касувалися. Навіть касувався земельний закон, так урочисто по затверженню „Верховною Владою“ проголошений Міністром М. Шаповалом і так старанно ним проваджений уже в життя. В „акті“ так про це говорилося:

„Одним з найбільших наших завдань є як

найскорше скликання Парламенту України, який скликається на підставі загального виборчого права“ (навіть з обережности без „п'ятихвостки“! Автор).

Значить, з Трудовим Конґресом і декларацією Директорії покінчено.

.... „а також цим Парламентом мають бути забезпечені соціально-економичні реформи, серед яких на першому місці стоїть негайне переведення аґрарної реформи й охорона труда“ ....

Яка ж це аґрарна реформа, коли вже був земельний закон?!

Отто-ж, значить, покінчено було й з аґрарним законом. А які саме мали би бути ті „реформи“, в якому дусі, то про це треба було б докладніще спитати Гришиних-Алмазових.

Після цих основних, проґрамових „ідеалів“ „Висока Директорія“ висловлювала (як то було наказано її полковником Фрейденберґом і капітаном Ланжероном) свої „побажання“ з приводу виставлених пунктів договору. А саме:

„Ми вручаємо державам Антанти та Сполученим Штатам оборону нашого законного права на всю фльоту Чорного Моря“...

Се-б-то вся фльота віддавалась у руки Гришиних-Алмазових.

Далі:

„..ми певні, що наші Високі Союзники допоможуть нам, як з боку техничного, так і в справі зміцнення нашої валюти на всесвітньому ринку“.

Се-б-то, цим приймався пункт французських умов про контроль над українськими фінансами.

„Українське Правительство нині задоволено тим, що шляхетна Франція, одушевляючись ідеалами свободи, культури й права, вкупі з другими державами Антанти та Сполученими Штатами Північної Америки готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з большевизмом“.

Одушевляючись ідеалами свободи, культури й права!

І нарешті:

„Користуючи з нагоди, звертаємось до французського народу та инчих народів держав Антанти з закликом допомогти нам у справі остаточного визволення нашої української нації й відбудування Української державности та її економично-фінансових і політичних основ.“

Цілком та сама історія, що й у Ц. Ради: заклик до „народу“, тільки тепер уже французського, а тоді було до німецького.

„Свій заклик ми опіраємо на традіційну повагу французського народу до права й

справедливости й непохитно дотримання ним культурно-правних прав."

Пікантно особливо те, що французи вимагали, щоб іменно так було зазначено, що вони мовляв, французи, не так, як німці, прийшли й окупували чужу теріторію, а „спіраючись на традіційну повагу фр. народу до права й справедливости".

Реалізацію цих „ідеалів" і всього договору було доручено новому кабінетові міністрів, на чолі якого було поставлено С. Остапенка, головного й ретельного оборонця цього феноменального серві́лізму.*)

*) Склад цього „славного" кабінету такий: 1) Голова Ради Народніх Міністрів — С. Остапенко (був. укр. с-р., вийшов із партії); 2) Міністр Військових Справ — О. Шаповал (укр. с-с.): 3) Міністр Внутрішніх Справ — Г. Чижевський (був. укр. с-р.); 4) Міністр Фінансів — Д-р. С. Федак (галицький нац-дем.): 5) Міністр Господарства — І. Фещенко-Чопівський (укр. с-ф.); 6) Міністр Земельних Справ — Є. Архипенко (укр. н-р.): 7) Міністр Закордонних Справ — К. Мацієвич (укр. с-ф.): 8) Керуючий Міністерством Юстіції — Д. Маркович (укр. с-ф.): 9) Керуючий Міністерством Шляхів — П. Пилипчук (укр. н-р.); 10) Керуючий Міністерством Освіти — І. Огієнко (укр. с-ф, : 11) Керуючий Міністерством Культів — І. Липа (укр. с-с.); 12) Керуючий Міністерством Народн. Здоровля — О. Корчак-Чепурківський (укр. с-ф. ; 13) Керуючий Міністерством Морських Справ — М. Білінський (укр. с-с.), 14 Керуючий Міністерством Єврейських Справ — А. Ревуцький (жид. с-д. партія „Поалей-Ціон"); 15) Керуючий Управлінням Преси й Інформації —

Отже, коли прирівняти тепер цей договір з договором, який оголошено було київськими комуністами, то не лишається вже ніякого сумніву, що, дійсно, того таємного договора було таки складено й підписано отаманами Грековим і Матвієвим. Тільки тут було трохи в инчих виразах, не так отверто, але суть була та сама.

Другий пункт, наприклад, таємного договору вимагав скасування Директорії й передачи всієї влади коаліційному кабінетові. Тепер кабінет був не тільки коаліційний, а просто правий. І цікаво, що С. Остапенко, („соціаліст-революціонер!“), беручи на себе формування кабінета, ставив катеґоричну умову „повноти влади“ раді міністрів. Инакше не хотів навіть вступати в кабінет. Чи був С. Остапенко знайомий з тим таємним договором, чи французи приватно, не вводячи його в суть того договору, піддали йому цю ідею?

В кожному разі цей панок був слухняним, податливим і згодливим на все апаратом у руках одеської кумпанії. І дійсно,

Др. О. Назарук (галиц. рад.); 16) Державний Контрольор — Д. Симонів (укр. с-с.); 17) Державний Секретарь — М. Корчинський (укр. с-ф.).

Через те, що Д-р. Ст. Федак захоплений був поляками у Львові й попав у полон, на його місце призначено Міністром Фінансів М. Кривецького (укр. с-ф.). Міністерство Праці було скасовано.

мав усю повноту влади (скільки її, розуміється, лишалось від отаманів). Наприклад, у справі арештованих гетьманських міністрів. Директорія два рази рішуче постановила цих людей не випускати, не зважаючи на всі настійні домагання французів*). Вона пояснила, що ці люди наробили злочинств уголовного характеру, за які їх буде суджено. Але С. Остапенко тихенько, без ґвалту й без усяких постанов усіх тих злочинців**) посадив у ваґони й одвіз у Одесу.

І таким способом з одного боку отаманщина, а з другого пятаковщина потягли знову бідну хуторянку, що не вміла шануватись, в „обійми“ чужинецького, бруталь-

*) Цю настійність і „свободолюбність“ для ґермансько-гетьманських чорносотенців і монархістів французських „шляхетних“ республіканців ставилось народньою чуткою в залежність від великої цифри мілліонів рублів, витрачених на визволення арештованих її міністрів руською буржуазією. Ця чутка має підставу в тому факті, що самою Директорією було видано жінці ґен. Матвієва п'ять мілліонів карбованців для полк. Фрейденберґа, від імени якого вона приїжжала до Київа. Ці п'ять мілліонів були хабарем цим „лицарям права й культури“ за їхню згоду продати нам трохи зброї.

**) Призвища їх такі: бувші міністри гетьманського Уряду: Рейнбот, Ржепецький, Гербель, Гаврилов. А з ними ще з півтора десятка протофісовців, що особливо одзначились катуванням, грабіжом і убийствами селян, робітників та осіб української національности.

ного, ворожого й глузливого до неї імперіалізму. Кажуть, що історія не повторюється. Ні, коли повторюються причини, то повторюються й наслідки.

Останню, слабеньку, безнадійну спробу уникнути антантських обіймів, се-б-то, щоб таки помиритися з совітською Росією, було зроблено 9 лютого. В цей час як раз надійшла телеґрама Совітського Рос. Уряду про те, що мирова укр. делеґація підписала договір і що ґрунт для порозуміння знайдено. Після телеґрами Пятаковського Уряду Директорією було послано радіо в Москву С. Мазуренкові з наказом покинуть усякі переговори й вертатися на Вкраїну. Але тепер виявилось, що пятаковщина щось не так переказала. І голові Директорії В. Винниченкові та міністру закордонних справ В. Чеховському удалось добитись згоди Директорії не одкидати цієї пропозіції Рос. Сов. Уряду, а тільки вияснити, як треба розуміти пункт мирового договору про „признання совітської влади", — чи це мають бути трудові ради чи ради типу російських.

І С. Мазуренкові послано було другу телеґраму з наказом лишатись у Москві до виясненння цього пункту.

Це було постановлено 9-го, а 10-го ми обидва вже вийшли з Уряду. С. Мазуренко ждав-ждав нових розпоряджень і не діж-

дався, -- нова влада найменьче думала про мир з Совітською Росією. А коли С. Мазуренкові, нарешті, вдалося пропхнути свого кур'єра до Директорії, то новий голова її С. Петлюра з лайкою прогнав його, не прийнявши навіть докладу голови місії, мандат якому був за підписом і „Головного Отамана“.

От такі були два моменти в зносинах Директорії з антантським імперіалізмом. Один — тоді, як Директорія спіралась на революційні трудові маси, а другий — коли ті маси вигнали її з України.

7. Нічого, крім „Загального Наказу № 28“.

Отже з українського боку було зроблено все, чого вимагали французи. І дескридітовано себе, й ще більше підірвано довірря в революційних елементів, і обпльовано себе, й понижено.

Що ж за це все дістала українська влада?

„Загальний Наказ № 28.“

І більш нічого. Навіть слова „Україна“ не було згадано ні в одному публичному виступі французів. З самого ж початку було глузливо, цінично обманено.

Так само ніякої техничної допомоги дано не було.

Та й не трудно зрозуміти через що саме.

По внутрішньому договору Антанта роз-

ділила всю бувшу Росію на „зони впливу". Так, наприклад, прибалтійський край був у зоні впливу Анґлії: Кавказ, Дон так само Анґлії; Сибір — головним чином зона Америки й Японії. Зона ж впливу Франції була Польща й Україна з включенням Донецького району.

Отже „вплив", — иншими словами, все розпорядження долею України, — було віддано в руки Франції. Франція, будучи державою переважно фінансового, лихварського капіталу, за час франко-російського аліансу вклала в Росії де-кілька десятків мілліардів франків. Ці гроші, натурально, вона хотіла дістати назад і дістати з добрим процентом, бо лихвярь мусить „заробляти". Хто мав вернути їй ці гроші й проценти? Вся Росія чи сама Великоросія? Розуміється, бувші частини всієї Росії охоче взяли б на себе свої частини боргу (що й заявлялось як Україною так і иншими новими державами). Але, само собою, для Великоросії це було би дуже невигідно, — адже на неї лягла би найбільша доля того боргу, а Великоросія сама по собі не є така багата, щоб легко могла винести навіть свою частину виплати, бо головніща частина її державних доходів ішла як раз з „окраїн", а переважно з України.

І, натурально, Великоросія могла заявити Франції, що при поділі Росії вона не може ручатись за виплату боргу.

Це — один бік справи. Другий бік той, що Фрація не мала ніякого матеріального інтересу (цього єдиного мотиву всіх „шляхетних“ капіталістичних держав) в поділі Росії, в обороні самостійности України. Краще мати своїм довжником якусь одну сильну, централізовану, платежоздатну одиницю, вже відому, певну, ніж десяток дрібних, невідомих, непевних. А особливо яка рація лихварській, імперіалістичній Франції обстоювати державність української нації, тої нації, яка не мала буржуазії, того безпосереднього контрагента, з яким треба робити „інтерес“? В ім'я „традиційної любови французів до права й справедливости“? Ну, це байка для отаманів із Директорії.

Третій же бік був той, що велика, сильна Росія була потрібна капіталістичній Франції проти Ґерманії. Не зважаючи на перемогу... Америки над Ґерманією, на те, що німецький імперіалізм було порядно здушено, Франція не могла почувати себе цілком спокійно, маючи такого впертого, життєздатного сусіду, як німецький народ. Знаючи, що німецький імперіалізм оклиґає колись, набере сил, знаючи, що він буде кохати в собі ідею лютого реваншу, а для цього шукатиме собі союзників, стара процентщиця Франція мусіла себе якось забезпечити з цього боку. От через що, наприклад, була така гаряча, „шляхетна“

любов Франції до Польщи. Польща повинна була бути невеликим, але злим кулаком Франції над Ґерманією. З цієї ж причини Франції конче необхідно було мати велику Росію на своєму боці й проти Ґерманії. Отже й з цього погляду Франція не могла бути за поділ Росії. А особливо за самостійність України, тої України, яка заключала берестейський мир з німцями, яку німці „піддержували", яка могла навіть увійти в союз з Німеччиною й стати ворогом Франції.

От у цьому був корінь того „шляхетного" поводження французських представників з українською владою. І, розуміється, було би безглуздям з їхнього боку давати якусь поміч українській державности та її владі.

Цим і поясню́ється те, що як Остапенко ні підлещувався, як ні розстилався рядюжечкою перед одеською кумпанією, нічого крім „Загального Наказу № 28" за те українці не мали.

РОЗДІЛ XI.

Період між Вінницею й Кам'янцем.

РОЗДІЛ XI.

Період між Вінницею й Кам'янцем.

1. Перемоги отаманщини наліво й направо. — 2. Вагонний циганський табор. — 3. Другий простий „національний герой“ проти головного „національного героя“.

1. Перемоги отаманщини наліво й направо.

А тим часом большевики, занявши Київ і укріпившись, стали посуватись далі й через кілька тижнів бідна українська дрібно-буржуазна демократія тікала за отаманщиною з „столиці“ Вінниці.

Отаманщина тепер уже цілковито викреслилась, „определілилась“. Головний Отаман уже був і головою Директорії, „Верховної Влади“, отже вся й військова, й політична влада цілком стала отаманською. „Соціалістичні“ партії було одсунено зовсім на бік і навіть цієї слабенької гальми не було вже для отаманської безпардонної „колесниці.“

Це, натурально, не сприяло побільшенню опорних проти большевиків сил і ті

українські невеличкі військові частини, що ще лишались в отаманщині, мусіли уступати большевикам пункт за пунктом.

З Вінниці „влада“ розбіглась на всі боки, — частина в Кам'янець, частина в Галичину, частина в Рівне, куди малося перенести „столицю“.

В цей момент ліва частина української демократії на чолі з бувшими міністрами В. Чеховським, М. Ткаченком і О. Жуковським, бачучи безлад і безсилля отаманської влади, бачучи всю безплодність і шкодливість союзу з Антантою, зробила спробу направити політику в инчий бік, у бік порозуміння з большевиками й з'єднання з революційними елементами широких мас. З цією метою цією ґрупою в Кам'янці було складено „Комітет спасіння Республіки“, який став на ґрунт радянської влади.

Але цю спробу було зразу ж задушено отаманщиною. З українськими соціалістами отаманщина мала силу битися. „Комітет спасіння Республіки“, виникнувши ad hoc, не підготовивши наперед сил, маючи за собою невеличкий військовий виділ під командою Жуковського, не зміг опіратися переважній силі отаманського війська. Деяких членів Комітета спасіння Республіки було арештовано й трохи-трохи не розстріляно отаманцем Хомадовським. Коли б не втрутились

партії її не поставили вимогу увільнення, то цих відомих політичних діячів України було би вбито.

Так урятувавши себе зліва, отаманщина перебігла до Рівного. Остапенко, виявивши повну нездатність в урядуванню, а головне не досягши нічого в союзників, мусів податися з усім своїм кабінетом до дімісії, що її було зроблено ним в перших числах марта.

Міністерської влади не стало. Отаманщина, розуміючи, що правим курсом вона зовсім себе знесилює й одпихає навіть український демократичний елемент, рішила знову скласти „соціалістичний" кабінет, запропонувавши есдекам і есерам вернутися до „керування" державними справами. Ці партії згодились і було сформовано у Рівному (в початку квітня) новий кабінет міністрів на чолі з с-д. Б. Мартосом.*)

*) Склад його такий був: 1. Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Фінансів — Б. Мартос (укр. с-д.); 2) Заступник Голови Ради Народніх Міністрів і Міністр Юстиції — А. Лівицький (укр. с-д.); 3) Міністр Внутрішніх Справ — І. Мазепа (укр. с-д.); 4) Міністр Земельних Справ — М. Ковалевський (укр. с-р.); 5) В. о. Військового Міністра — Г. Сиротенко (укр. с-д.). Склад цього кабінету поповнився постепенно такими членами: 6) Міністр Закордонних Справ — В. Темницький (гал. укр. с-д.); 7) Міністр Народньої Освіти — А. Крушельницький (гал. радик.); 8) Міністр Шляхів — М. Шадлун (укр. с-д.); 9) Міністр Народнього Господарства — А. Шрамчен-

Партії поставили умову свого вступу в Уряд передачу всієї законодавчої ініціативи з Директорії до кабінета міністрів. Отаманщина на це згодилась, знаючи з досвіду, що закони й усякі декларації одне, а фактична влада — друге. Фактична влада лишалась собі в її руках, а паперові закони міністрів могли тільки служити для заспокоювання невдоволення отаманською реальною „політикою". І що „демократичніщі" будуть ті закони, то краще служитимуть цій цілі.

Крім того цими партіями було поставлено вимогу виступу з Директорії двох її членів П. Андрієвського й Ф. Швеця. Але цей виступ

ко (укр. с-р.); 10) Міністр Праці — О. Безпалко (гал. укр. с-д.); 11) Керуючий Управлінням Преси й Інформацій та В. о. Державного Секретаря — І. Лизанівський (укр. с-р.); 12) Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів — І. Паливода (укр. с-р.); 13) Керуючий Міністерством Народнього Здоровля — М. Білоус (укр. с-д.); 14) Керуючий Державним Контролем — В. Кабачків; 15) Керуючий Міністерством Культів — М. Мирович; 16) Керуючий Міністерством Єврейських Справ — П. Красний (евр. с-д. „Поалей Ціон").

З прибуттям пізніще до Отаманщини з того боку фронту Одрини й Черкаського переведені були в складі кабінету невеликі зміни: Д. Одрина (укр. с-р.) заняв посаду Міністра Народнього Здоровля, а Т. Черкаський (укр. с-р.) місце Міністра Народнього Господарства. З виходом з кабінету А. Крушельницького призначений був до виконування обов'язків Міністра Освіти М. Григоріїв (укр. с-р.).

повинні були перевести самі партії, одкликавши цих членів. П. Андрієвський, „соціаліст-самостійник“, людина цілком правого напряму, занадто вже компромітував „Верховну Владу“. Ф. Швець також, на думку тих партій, не відповідав своїми якостями своїй „високій“ посаді. Але обидва ці члени не схотіли виступити й лишилися в Директорії, не зважаючи на постанову урядових партій.

Крім того П. Андрієвський запротестував проти складання кабінета міністрів меньчістю Директорії, С. Петлюрою й А. Макаренком. („Більшість“ сиділа в Станіславові: П. Андрієвський, Ф. Швець і др. Петрушевич. Др. Петрушевич увійшов у склад Директорії, яко представник Галичини.) Але „меньчість“ викликала до Рівного Ф. Швеця й таким чином стала „більшостю“.

Тоді П. Андрієвський зробив заяву, що він не може погодитись з таким насильством та незаконностю й виступає з Директорії. Цим скористувались і викреслили його з складу „Верховної Влади“, (хоч він потім цю заяву взяв назад і вважав себе членом Директорії).

Невдоволення правих ще збільшилось і вони постановили зробити „переворот“. Для цеї мети було використувано відомого „національного героя“, отамана Оскілка. Це

був собі досить енерґійний і здібший молодий хлопець, який під час повстання визначився деякими успіхами в боротьбі з гетьманцями. З прапорщика чи поручика він став „отаманом". Це закрутило йому голову. Вся ж сістема отаманського режиму, безконтрольність і безвідповідальність, зробила його маленьким сатрапом на своїому участкові. Він не слухався ніяких наказів ні військового міністра, ні „головного отамана", ні Директорії. От самостійники й рішили спертися на цього „героя". Спочатку він тільки „одкрив фронт" большевикам, щоб тим налякати уряд. А коли це не помогло, силою захопив „столицю" Рівне й арештував майже все Правительство (крім Директорії, яка була не в Рівному, а в Здолбунові).

Але успіх був короткий: у „головного отамана" знайшлось трохи більше війська й „просто-отамана" Оскілка було вибито з Рівного. Він з частиною своєї кумпанії втік у Польщу, захопивши з десяток мілліонів рублів. Цим і кінчилась „Оскілковщина" (квітень 1919).

2. Ваґонний циганський табор.

Але незабаром і „головний отаман" з своїм урядом мусів тікати з Рівного, бо большевики, скористувавшись гризнею отаманів, почали займати покинуті пункти й підступати вже до „столиці" (початок мая).

І знов пішло „ваґонне" животіння, блукання по станціях, містечках, без притулку, без ладу, без війська, без теріторії й з ворогами з усіх боків. Бували моменти, коли під владою українського отамансько-„соціалістичного" Уряду було кільки верст залізниці, занятої урядовими ваґонами, в яких жило правительство, партії, урядовці й „військо". Щось подібне до циганського табору.

В цей час я на підставі оповідань „самовидців" так записав у своїх записках цей період отаманщини: „Безладдя, дезорґанізація, розгубленість, деморалізація. Директорія живе в ваґонах, круг яких купи нечистот, сміття, бруду. Міністри сваряться, гризуться, скаржяться, арештовують одне одного. Війська нема, тільки самі штаби та отамани на чолі з „Головним Отаманом" — „балєриною". Цей смішний і шкодливий для всього нашого руху чоловік не зважа ні на що й поки є хоч ступінь теріторії та два-три чоловіки, перед якими він може ґраціозно позувати, він почуває себе в акції. Прочитав я в завезеній ґазетці одну його телеґраму-„рескріпт", — і взяв мене й сміх, і огида. Тон телеґрами самодержавний, набундючений, зовсім гетьманський: „моє й усіх вірних синів України серце сповнилось радостю..."

„Крім хаосу, безпорадности та безсудности й безконтрольности великих і малих

сатрапів нема ніякого ні політичного, ні економичного, ні взагалі ніякого орґанізованого життя.

„Та й нема де йому бути, бо вся ж Україна під совітською владою, під Директорією тільки два-три повіти вбогої Волині, по якій соваються оті нещасні купки козаків. А балєрина кощунственно вихиляється перед тілом вимученої України, робить ручкою до нещасних, обідраних оборонців-недобитків, прибірає фельдмаршальські пози перед винищеними, перетомленими людьми й самомилується...

„Дійсно, хочеться лютого, безжалісного, пекучого большевизму, щоб розшпурляти й випалити ці купки засмерділих людей, це сміття, тупе самовдоволення, самодурство, все те, що зветься отаманською владою...

„Вони (деякі партії) тепер проповідують „трудові ради", ті ради, проти яких так уперто, тупо зі мною змагались увесь час. Пізно. Нікому тепер це непотрібно. Та й нема де їх заводити. Не в ваґонах же, цій єдиній теріторії „Верховної Влади"."

3. Другий простий „національний герой" проти головного „національного героя".

Становище було вже майже безнадійне.

Але тут несподівано з'явилася підмога. З Румунії почав надходити ешалон за еша-

лоном „запорожський корпус“, що під час повстання був одтиснений на румунську теріторію й інтернований там румунським Урядом. Після багатьох заходів українського посольства в Румунії удалося вирвати в румунів дозвіл на виїзд цього корпусу. Румуни, розуміється, обірали його до ниточки й без зброї, майже голих випускали з своїх „дружих“ обіймів.

Але в Галичині, кудою вони верталися, „запорожців“ так-сяк озброювали й вони переправлялись до свого Уряду. Уряд же, діставши цю підмогу, зібрав рештки старого війська й став пробиватись на Кам'янець-Подільський з метою заняти той куток і звідти розгортати свою теріторію. Це йому вдалося й місяця через півтора по виступі з Рівного в руках української влади була нова „столиця“ Кам'янець (20 червня).

Але тут варто згадати ще про один замах на „переворот“. Претендентом на владу виступив, розуміється, також отаман. Та й не аби який, а „майже головний національний герой“, знаменитий Балбачан. Випроваджений під почесним караулом головним отаманом у Галичину, цей злочинець знайшов собі теплий і сердечний притулок у галицького уряду, Державного Секретаріату. Реакційність Балбачана цілком відповідала напряму галицьких керуючих політиків і вони

доручили цьому „герою“ формувати військо з українців-наддніпрянців. Балбачан цим скористувався й почав вести відповідну до своїх поглядів і намірів аґітацію серед ешалонів „запорожського корпусу“, що в цей час прибували з Румунії. Йому ретельно допомагала друга частина оскілковців-самостійників на чолі з П. Андрієвським, яка сховалась під покровом Державного Секретаріату в Галичині.

Але цікаве відношення отаманської влади до цього індівіда. С. Петлюра знаючи, що це за суб'єкт, знаючи, яку страшенну шкоду зробив цей „отаман“ для української революції й державности, замісць того, щоб судити й покарати його, бере його знов до себе на службу й призначає його головою місії по переправці полонених.

Балбачан, розуміється, такою мізерною посадою не задовольнився, але для конспірації згодився приняти її.

Коли-ж, на його думку, настав слушний момент, він рішуче виступив з ширшими планами, а саме: захопити всю владу, арештувати „головного отамана“ з його урядом, самого себе проголосити „найголовнішим“ отаманом і утворити собі свій уряд усе з тих же самостійників і нещасних есефів, якими кожна українська влада латає свої „задні“, невидні місця.

І от 9 червня цей „герой“ учинив „переворот“, се-б-то явився в штаб запорожського корпусу, що стояв тоді в Проскурові, й заявив начальнику того корпуса, що його, Балбачана, призначено Головним Отаманом за отамана корпуса. Коли начальник корпусу не повірив і став домагатись письменого посвідчення, Балбачан прогнав його (з ним був невеличкий відділ його прихильників). Начальник корпусу втік і доніс „Головному Отаманові“ С. Петлюрі в Чорний Острів, де стояла „Верховна Влада“, про „переворот“.

Тоді вночи в Проскурів було вислано аґентів отаманської контррозвідки, які тихенько арештували Балбачана й привезли в Чорний Острів. Аж тоді його дали під суд і 24 червня розстріляли.

Розстріляли тоді, коли цей просто-„національний герой“ зробив замах на владу головного „національного героя“. Коли ж він робив замахи й злочинства супроти революції, коли зробив державну зраду, коли пором різками українських селян, тоді головний „національний герой“ не тільки не розстрілював його, а дав йому в Київі, а потім і в Галичині повну волю ходити й робити все, що тому злочинцеві хотілось.

РОЗДІЛ XII.

Політика російських комуністів на Вкраїні

(від лютого 1919 р.).

РОЗДІЛ XII.

Політика російських комуністів на Вкраїні
(від лютого 1919 р.).

1. Шлях до хліба й вугілля пробито. — 2. Надзвичайна аналогія „або“ заповіт цариці Катерини. — 3. „Наклепи“ Директорії. — 4. Наївність мадьярських комуністів. — 5. Хліб, цукор, вугіль і пятаковщина. — 6. Відповідні наслідки пятаковської „соціалістичности“.

1. Шлях до хліба й вугілля пробито.

Діставши силою обуреного балбачанівщиною та петлюрівщиною українського селянства та робітництва владу майже на всій українській теріторії, російські комуністи тим самим дістали повну волю й змогу розвивати революцію на Вкраїні й творити основи нового ладу.

Можливости вони мали величезні. За них була вся сільська голота, весь міський пролетаріат, за них були українські військові частини, що перейшли на їх бік через політику отаманщини (таращанська дівізія, повстанські частини Григор'єва й т. п.), за них були навіть дрібноміщанські елементи міст,

як хвалився голова радянського Уряду Х. Раковський. Отже лишалось тільки використати цей настрій, зрозуміти складові чинники революції, згармонізувати їх, збити в одноліту силу й розвивати в відповідному напрямі далі.

Але російським націоналістам-комуністам як раз забракло найголовніщого: розуміння української революції. Так само, як і в перший свій прихід на Україну, вони й тепер з'іґнорували місцеві умови життя, підвели весь рух під руську мірку й відповідно до того стали впихати життя в свої рямці. Пхали до того, що рямці луснули й довелося тікати від хвиль життя, що полилося через ті вузькі й калікуваті рямці.

Основною хибою й помилкою руських комуністів була їхня націоналістична, імперіалістична політика, — пятаковщина.

Все, чого боялася Директорія й про що була полеміка між нею й Радою Народніх Комісарів по радіо, все те здійснювалось з захопленням влади руськими комуністами до літери.

Насамперед, Директорія казала, що Російський Совітський Уряд у своїх економичних, матеріальних інтересах хоче знищити українську державність, хоче зробити з України свою колонію, хоче безконтрольно й без компенсації користуватись її добром. Через

це він хоче всю владу віддати одній частині робітництва й то переважно складеній з зайшлих елементів.

Н. Комісар закордонних справ Чічерін, пригадаймо собі, дуже тими закидами обурювався й казав, що ніяких замахів на укр. державність у них немає, що совітська влада є влада революційного пролетаріата й незаможного селянства, що взагалі російський совітський уряд ніякої участи в боротьбі проти Директорії не бере й ніяких своїх військ не посилає на українську теріторію, що вся справа боротьби є справою українського селянства й робітництва.

Що до участи російських совітських військ, то я вже вище показав, що заперечення комісара Чічеріна цілковито розходилося з дійсностю. „Правда“ ж, орґан Центр. Комітету Російської комуністичної Партії, такими недвозначними словами це підтверджувала: „В тяжкій і крівавій боротьбі вона (червона армія) пробила шлях до хліба, бо вона взяла Україну. Вона проклала шлях до вугіллю, бо вернула робітничій клясі три четвертини Донецького басейну.“

Як раз слово в слово те, що казала Директорія, а саме: „Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих „большевицьких совітів“ захопити багату хлібом, вугіллям та

инчими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських імперіалістів.“

Отже участь російського совітського Уряду в завойованню України не підлягає сумніву. Мета також ясна: хліб і вугіль.

2. Надзвичайна аналогія „або“ заповіт цариці Катерини.

Але щоб мати вільну руку в користуванню цим хлібом і вугіллям, треба мати на Україні свою владу. Та не тільки соціально свою, але й національно. Треба весь державний і господарський механізм України зробити своїм.

І цілком натурально, що Український Совітський Уряд наставляється свій, з своїх аґентів. Головою Уряду призначається Х. Раковський, член російського уряду, бувший голова мирової російської комісії на Україні під час гетьманщини. Инчими членами українського уряду призначаються також у переважній більшости члени російського уряду або руської комуністичної партії. Таким чином урядова державна машина забезпечена — вона буде цілком своєю, слухняною й безконтрольною. Шлях до хліба й вулліля не тільки пробито але й умощено.

А щоб уже не було ніяких навіть фор-

мальних перешкод, то цим урядом, ніким не вибраним, призначеним Москвою, без згоди й санкції українського робітництва й селянства касується державна суверенність і незалежність України й декларується федерація з Росією.

Таким чином перший пункт наміченої Директорією діяльности російського Уряду на Вкраїні було блискуче й точно виконано. „Все це вирішає наперед об'єднання української республіки з Совітською Росією на засадах соціалістичної федерації, форми якої буде встановлено повноважним 3 всеукраїнським з'їздом рад". (Декларація Тимчасового Робітниче-Селянського Правительства України 14 лютого 1919 року).

Се-б-то Російський Соціалістичний Уряд почав тим, чим кінчив російський гетьмансько-чорносотенний: „федерацією".

Мало того: вся картина національної політики руських націоналістів-соціалістів у всіх своїх методах і навіть арґументах до того подібна до бувшої політики руської буржуазії й чорносотенства на Україні, що навіть сміх бере, коли зрівнюєш.

Почнемо це цікаве порівнання згори до низу.

Руська буржуазія, захопивши владу за допомогою чужої сили, (німецького війська), не сміючи виступити проти неї, спочатку

урочисто признав самостійність, суверенність української держави, „вплоть до отдѣленія“. Потім, коли обставини міняються, коли являється змога що суверенність розтоптати й одшпурнути ногою, руська буржуазія моментально це робить і проголошує „федерацію“.

Руські соціалісти, не маючи змоги побороти ту саму ворожу силу, що підтримувала суверенність України, признають її незалежність і самостійність, (після того, як за першого свого наступу були скасували її). Обставини міняються, суверенність стає на перешкоді й одкидається ногою: з'являється так само „федерація“.

Як же принаймні розумілася руською реакцією й руським комунізмом та „федерація“? Які норми й засади було вироблено тими, хто проголошував федерацію? В якому відношенню мала стояти Україна до Росії? Чим забезпечувались федеративні права одного й другого орґанізму?

Про це нічого не було сказано ні реакцією, ні комунізмом. І тою й другим було тільки декларовано прінціп федерації, в дійсности ж провадився прінціп „єдиной-неделимой“, провадився собі без усяких норм і засад, як за добрих старих часів царизму.

Отже в прінціпі їхної „федерації“ також ніякої ріжниці не було.

Підемо далі.

Є „федерація“. Чудесно. Припускається, значить, що одне державне тіло (Україна) через якісь причини й умови не може цілковито злитися з другим державним тілом (Росією) і повинно мати якусь свою окрему конструкцію. Ця окремішність виявляється в формі окремого Уряду й усього державно-урядового апарату.

Що ж мало бути основою цієї хоча би „федеративної“ окремішности?

І руська реакційна буржуазія, й руський комунізм, проголошуючи суверенність України, в основу цього проголошення клали „право самоозначення націй“ „вплоть до отдѣленія“. Се-б-то, носієм української суверенної державности признавалася українська нація. І суверенність та була з погляду тих і других необхідна в інтересах цієї нації.

Добре. Суверенність міняється на „федерацію“. Хай так. Але треба думати, що й ця форма державности визнається через те, що українська нація є окремий орґанізм, одмінний від Росії якимись своїми якостями, з яких найпершою має бути одмінна національність цього орґанізму.

Здається, теоретично, це так. І заяви як руського чорносотенства, так і руського комунізма немов би це підтвержували.

Але коли приходило до життя, то й у того й у другого виходило „якесь“ чудне змішування в одну купу двох національностей і та купа „через щось“ і в реакції й у комунізма прибірала один кольор: руський.

І мимоволі згадується тут один наказ Катерини II, який став немов заповітом усіх руських урядів.

Ось він:

„Секретна інструкція Катерини II до князя А. М. Вяземського, президента сенату, міністра юстіції й т. п. 1764 рік.

„(Треба [документ цей. Автор] знищити.

„Думка, що вони (малороси) є нація абсолютно відмінна від нашої, є аморальна... Боріться з їхніми фальшивими, непристойними республіканськими ідеями.

„Малоросія, Лівонія й Фінляндія суть провінції, які управляються своїми власними законами, що були їм забезпечені: було б дуже нетактовним скасувати їх усі відразу; було б більш ніж помилкою, я сказала б справжньою глупотою, називати їх чужинцями й поводитись з ними як з такими... треба примусити їх самим делікатним способом зрусіфікуватись“.

(„Архів Сенату“ т. 102 ст. 406.)

І от цей заповіт ретельно, в подробицях зовсім не „делікатно“ переводився в життя. Але підемо далі в порівняння цих „делікат-

них способів“ двох соціально — протилежних урядів.

Буржуазна реакція, захопивши владу, складає Уряд української напівмонархичної держави й якимсь дивом цей Уряд виходить не українським, а руським.

Захопивши владу, руські соціалісти складають Уряд української соціалістичної Республіки й знов так само „через щось“ він виходить не українським, а руським.

Склавши руський уряд, реакційна буржуазія, розуміється, не може провадити державної роботи на українській мові. Через те українська мова, як мова української держави, касується і заводиться „рівноправність“ двох мов — руської й української. Фактично ж заводиться мова руська, нею провадиться все діловодство, нею говорить увесь уряд, українська ж висміюється й називається „собачою“.

Те саме робить руський совітський Уряд української Республіки. Точнісенько те саме. Ось декільки прикладів.

Комісар головної військової санітарної Управи пише листа (№ 3453, 10 лютого) до Комісара Головного Інтендантського Управління. Пише на мові української держави, се-б-то по українськи. Ад'ютант Начальника ґарнізона м. Київа кладе на цьому листі таку резолюцію:

„Комисару. Въ совѣтской Россіи пишутъ только русскимъ языкомъ, расходовать народныя деньги не разрѣшается для найма переводчиковъ. Прошу писать по русски. Адъютантъ (Підпис).“

А от також досить недвозначний зразок „рівноправности“:

„Изъ Харькова № 1077, 30, 18, 17, 24.

Циркулярно.

Завгубпочтель Харьковъ, Кіевъ, Екатеринославъ, Полтава, Черниговъ и Испот Харьковъ, Кіевъ.

Предлагаю дать распоряженія соотвѣтствующимъ учрежденіямъ, чтоби все дѣлопроизводство и служебныя сношенія велись исключительно на русскомъ языкѣ.

№ 1362. Завпотель Украины Кролевецкій.“

Наводити всі приклади це значить скласти цілий том подібних розпоряджень.

Та чого треба кращого: голова українського Совітського Уряду робить свою декларацію в Раді робітничих депутатів (13 лютого) і заявляє: „Декретування української мови яко мови державної є реакційним заходом. Кому це потрібно? Тій імпровізованій інтеліґенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною?“

І тут же приводить лист якогось українця селянина, в якому селянин признає себе руським. На підставі цього неперемож-

ного арґументу заведення української мови яко державної вважається реакційним учинком, або, як казала імператриця Катерина, „аморальним“.

А в додаток пренаївно й прецінично заявляється: от же я, мовляв, голова українського уряду, а по українськи ні слова не вмію й сам є румунський інтернаціоналіст.

Але, очевидно, не покладаючи багато надій на добровільне признання з боку українців такої „рівноправности“, „українським“ урядом видається наказ, на підставі якого отим ад'ютантам і завпотелям дається право винних у веденню національної аґітації арештовувати й карати 5 роками тюрми, а за аґітацію в військах і на фронтах — розстрілом.

Треба признатись, що руська реакційна буржуазія при гетьманщині ще не встигла так виразно поставить питання мови й так поважно „обґрунтувать“ його, як це зробили руські соціалісти.

В питанню про школу, натурально, теж ніякої ріжниці в Уряду Раковського з Урядом Лизогуба та Гербеля не було: „рівноправність“ мов, або як скаже саме населення, — українська чи руська.

А конкретно такий знаменний і характерний факт.

Проголосивши „федерацію“ й „рівноправ-

ність" школи, гетьмансько-руська добровольча офіцерня виганяє Український Державний Універсітет з його помешкання й робить собі з його казарми.

Теж саме робить червона армія. В початку березня 24-а авіаційна рота забірає будинок Українського Універсітету для своїх потреб, не зважаючи ні на які протести й прохання студентів і адміністрації Універсітету.

Це в справі вищої школи, в центрі, в столиці. А що ж то за „рівноправність" на провінції була, можна собі уявити.

Отже аналоґія між червоною й чорною „рівноправностями" — повнісенька.

Але ж чекайте: здається, з цього приводу Російський Совітський Уряд устами Нар. Комісара Чічеріна говорив колись щось дуже катеґоричне й рішуче. Здається, в радіотелеґрафичній полеміці з Директорією він так казав:

„Нам далі відомо, що в цих закликах (Директорії) Совітська Росія обвинувачується в бажанню подавити самостійність українського народу, як національности. Це обвинувачення є брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки не зазіхає ані трішки на самостійність України й що ще весною цього року ним

було послано найгарячійше привітання самостійному Українському Совітському Уряду, який тоді сформувався.“

Більше того, я скажу, — на мировій берестейській конференції Російський Совітський Уряд признав самостійність не тільки Совітської України, але й буржуазної.

Та що з того?

Директорія в деклараціях також заявляла боротьбу з буржуазним ладом. Та, очевидно, заяви й дійсність часом не сходяться одне з одним.

І чом же Уряд Рос. Сов. Фед. Соц. Республіки так само страшенно не обурився на своїх аґентів, — Пятакова, Раковського й инчих, — коли вони так рішуче підтвердили „брутальний наклеп“ Директорії, коли так недвозначно „подавили самостійність українського народу, як національности“?

Я вгадую відповідь, яку придумала б Рада Народніх Комісарів, коли б захотіла відповісти: Уряд Раковського висловлював тільки волю українського пролетаріата й трудового селянства. Коли б ці кляси були зацікавлені в самостійности України, то вони, очевидно, запротестували б проти самовольної заяви пятаковщини й скасували б її. Коли б український пролетаріат і трудове селянство були зацікавлені розвитком своєї національности й забезпеченням усіх форм його, то вони,

наперве, не згодились би з заявою голови свого Уряду, що признання їхньої мови в їхній державі є реакційність. Але як вони не протестували, мовчали, значить, вони згоджувались. А це знов значить, що Російський Совітський Уряд ні сном, ні духом тут не винен, — це воля самого українського народу. Адже в другій радіоноті Рос. Сов. Уряду ясно було сказано: „Тільки совітська форма влади, яка широко одчиняє дорогу самостійности робітництву та селянству, в стані забезпечити справжнє національне самоозначення трудового люду на Україні“.

А совітську форму влади заведено, отже, значить, сам трудовий люд України от-так себе самоозначив. І знов таки й Рос. Сов. Уряд і його аґенти, Пятаков і Раковський, тут ні при чому, а Директорія все брехала.

Це пояснення було би досить гладеньке, коли б не було тут одного маленького ґанжу, а саме: як раз отої совітської форми влади й не було на Україні.

3. „Наклепи“ Директорії.

Дійсно, радянська (совітська) форма влади як найкраще може забезпечити й соціальні й національні форми визволення трудового люду. Але вся суть як раз у тому, що знов справдився ще один „наклеп“ Директорії, з

приводу якого Рада Нар. Комісарів з великим обуренням писала:

„Ми одночасно повинні протестувати проти вашого намагання представити совітську владу на Україні, як диктатуру незначної кількости міського пролетаріата, бо совітська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство.“

І от ця „брехня“ справдилась до літери. Ніякої радянської (совітської) влади на Україні не було заведено. Ніякої диктатури пролетаріату й трудового селянства не було встановлено.

Владу всю захопила незначна купка навіть не промислового робітництва, а купка людей з Російської Комуністичної Партії. Ця влада спіралась на військову збройну силу навезених з Росії руських полків червоної армії.

Рада Народніх Комісарів у радіополеміці писала нам: „...український повстанський рух, який боровся за совітську владу на Україні, відбувався переважно по селах, у той час, як по містах мав місце страйковий рух“.

Цілком справедливо. А тим часом цих селян од влади було цілком одсунено. Коли їхньою силою було здобуто владу, зараз же було навезено з Росії червоні війська, які головним чином зробились опорою тих людей,

що стали при владі, а революційні маси села було одіпхнуто від творчої, активної участи в будуванню робітниче-селянської держави.

Єдиним представницьким орґаном влади на Україні була Київська Рада Робітничих депутатів. Перед цією Радою Уряд виступав, перед нею складав свої декларації, до її настроїв прислухався. В цьому орґані було представлено тільки київське робітництво *без усякої участи селянства.* І то переважно те робітництво, яке зголошувалось до Руської Комуністичної Партії, а не те, яке стояло за совітську владу, не належачи до цеї Партії. Всім инчим партіям, що стояли за форму совітської влади, було уділено незначний, мізерний процент участи в цьому орґані, особливо в Виконавчому Комітеті.

На місцях ніяких селянських рад не було. По селах і в повітах царювали комісари Російської Комуністичної Партії. Всі важніщі орґани урядування й посади в них було занято членами російської ком. партії, що масою наїхали з Росії. (Так само, як гетьманські „фаховці".)

Всі инчі соціалістичні партії весь час домагались орґанізації радянської влади на місцях, протестували проти одволікання, кричали, нетерпеливились, загрожували. Нічого не помагало.

От, наприклад, одна з виписок з укр. ґа-

зети, яка стояла на ґрунті совітської влади й яка переслідувалася отаманщиною за свій напрям („Червоний Прапор“, ч. 21):

„Селяне, які приїхали на ґуберніяльний з'їзд, розповідають, що в селах і в багатьох повітах зараз немає ніякої влади й, не маючи ґазет і відомостей про те, що робиться й що робити, вони сидять собі й ждуть поради.

„Але час зараз такий, що в безвластю довго не всидиш. Бо всякий, що має якусь зброю, зараз же себе проголошує владою й, не зважаючи на те, чи довго йому приходиться панувати, він так переколотить селян своїми вчинками, що останні нових заступників влади зустрічають уже з лопатами, вилами й иншою селянською зброєю. Самочинних владаторів тепер так розвелося, що вони прямо терорізували вже цілі села, грабуючи й нищучи реквізіціями й контрібуціями все добро й господарство трудових селян.

„Звичайно, такий стан назвати нормальним і корисним для радянської влади ні в якім разі не можна, але й виходу з нього не може бути до того часу, поки не будуть орґанізовані ради на місцях, доки ці ради не візьмуть твердо владу в свої руки.

„Поруч з цим негайно мусить бути переведено й об'єднання рад у повітові й ґуберніяльні центри, які вже візьмуться за охорону

ладу й спокою на теріторії своєї влади за допомогою центрального уряду й головних сил.

„Отже найневідкладнішим зараз є з усіх завдань утворення сільських, волосних, повітових і ґуберніяльних рад, які тільки й у силі щось зробити з тим бандитизмом, самочинством і грабіжництвом, які розвиваються в цей переходовий мент. І чим швидче переведено буде орґанізацію рад на місцях, чим швидче місцеві адміністратори, коменданти й комісари перейдуть під відчотність рад — чим швидче радами на місцях орґанізовано буде одряди доброї охорони, тим більше впливу матиме в цілому радянська влада й тим твердіща й роботоздатна вона буде в усіх галузях будівництва нового соціялістичного ладу.

„Але з цією роботою не в силі справитися одна комуністична партія, а для цієї орґанізаційної будівничої роботи мусить стати само робітництво села."

Цих рад не було утворено. Російська комуністична партія уперто уникала цього. Вона знала, що заведення справжньої радянської влади зразу спинить панування руської нації. Пятаковщина ж цього допустити не могла.

І надзвичайно цікаве з цього погляду таке явище. Коли пятаковщина була змушена одступити трохи з своєї диктатури й

злегка хоч для форми наблизитись до справжньої диктатури пролетаріата й трудового селянства, як відразу дістала доброго ляпаса по своїй націоналістичній фізіономії.

В початку марта 1918 р. (в Харькові, а не в Київі) було скликано 3-й з'їзд рад робітничих і селянських депутатів. Пятаковщина зробила все, що могла, щоб цей з'їзд був як найслухняніщий. А могла вона зробити багато, маючи в своїх руках усі урядові апарати й засоби.

Насамперед, це був з'їзд не рад, бо ніяких рад на місцях, особливо по селах, як сказано, не було. Просто робітництво, селянство й військо вибірали своїх представників на з'їзд. (Так само, як і на Трудовий Конґрес.) При чому цікаво те, що від волости, (яка б кількість людности ні була у волости), вибірався *один* представник, від 10.000 робітників також один і від 1000 червоноармейців теж один. А до цього треба зауважити, що червона армія складалася в більшости з руських полків, привезених з Росії. Нарешті, треба взяти на увагу, що з усієї України могли вибори одбутися більш-меньч нормально в трьох-чотирьох ґуберніях, та й то не скрізь.

Все це може дати уяву, який то мав бути з'їзд, на якому долю України мали рішати також курські й рязанські червоноармейці.

І не зважаючи на це, не зважаючи на

всі заходи урядової руської ком. партії й усієї пятаковщини, 3-й з'їзд рад не тільки не ухвалив проголошеної Раковським „федерації“, але настрій його був на диво пятаковців такий „реакційний“, самостійницький, що можновладці не насмілились навіть поставити питання про федерацію. І з приводу міжнародніх відносин України з'їздом було винесено цілком справедливу постанову про необхідність світового союзу всіх соціалістичних республік.*)

Але ця постанова, розуміється, ані трішки не перешкажала диктатурі пятаковщини й на далі. (Як не завадила вона Виконавчому Комітетові цього з'їзда, складеному, розуміється, з руських комуністів, декларовану федерацію перевести в договір з Російською Сов. Республікою [18 березня]). Так само на місцях самочинничали комісари, так само невеличка частина робітництва користувалася довіррям влади й так само всі инчі трудові кляси даремно домагалися тої обіцяної Чичеріним форми совітської влади, яка, як він сам казав, „тільки й є в стані забезпечити справжнє національне самоозначення трудового люду на Україні“.

---

*) На жаль, я не маю більш докладних матеріалів про роботи цього з'їзду й про детальний хід того засідання, де виносилась така убийча для пятаковського націоналізму постанова.

4. Наївність мадьярських комуністів.

І як наївно повинен виглядати такий епізод для того, хто був знайомий з національними відносинами на Вкраїні.

По вибуху революції в Австрії й розпаді габсбурґської монархії влада на Угорщині перейшла до рук буржуазної, „коаліційної“ демократії. Але доведена до одчаю утисками й шматуванням переможниці Антанти, рятуючи свою теріторію від хапання сусідів, уряд Каролі добровільно й мирно передав владу комуністам. Це був акт самогубства для буржуазії, яким думалось загубити й антантську буржуазію.

Але Радянська Угорщина, не зважаючи на мирне здобуття влади, не могла почувати себе твердо й міцно, будучи оточена з усіх боків ворогами. Всі її надії були звернені до Радянської Росії й України. Але між нею й цими рідними їй державами була перегородка з Галичини. Коли б цю перегородку можна було пробити й з'єднатись з Росією, становище Угорщини зразу значно зміцнилося б.

В цей час (кінець марта) у Галичині велися жорстокі бої між поляками й українцями. Поляки, підпоможені Антантою, починали перемогати. В краю серед українського робітництва й селянства росло невдоволення своїм урядом і його політикою.

Неудачі на фронті побільшували це невдоволення навіть до деяких революційних виступів то тут, то там.

Все це дало мадьярській совітській владі ідею спробувати пробитись до Росії. Але для цього треба було насамперед вступити в переговори з українцями.

І от мадьярський Уряд звернувся до мене з пропозіцією взяти участь у справі реорґанізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажання бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями й Російським Совітським Урядом у справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського Правительства. Це Правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат, притягти на свій бік усі соціалістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія.

Я пропозіцію мадьяр приняв і виставив в основу переговорів такі головніщі умови: визнання самостійности й незалежности Української Радянської Республіки; український національний совітський Уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економичний союз; наступ на Галичину.

Але, згожуючись на переговори, я попередив мадьяр, що не вірю в успіх їх, що, знаючи ті кола, які тепер мають владу на Україні, я був глибоко певний у тому, що вони ні за які мадьярські сльози не уступляться з неї. Мадьяре ж були глибоко переконані, що успіх цілком забезпечений. Бо чому б не бути йому? Адже умови цілком справедливі й нічим не шкодять справі соціалістичної революції, навпаки, тільки поможуть. Знаючи Леніна особисто, будучи його учнями, члени мадьярського совітського Уряду Беля Куна не припускали навіть думки, щоб він міг бути проти цих умов.

Але вони не знали пятаковщини й усіх умов, які були на Україні й які мені добре були відомі. І через те ми різно дивились на майбутній результат переговорів.

І вийшло, справді, не так, як думали мадьяре, що „орієнтувались" тільки на Леніна. З переговорів нічого не вийшло. Перегородку не було пробито. Угорщина не з'єдналась з Росією й через кілька місяців її було задушено контрреволюційним антантським кільцем.

Хто саме й через що не згодився на пропозіції мадьяр, вияснити точно не удалось, але що опір з боку Раковського-Пятакова був великий, то це мені відомо.

І коли тепер пригадати, який надзвичайно важний був тоді момент не тільки для угор-

ської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси.

А момент був, дійсно, надзвичайно важний, критичний і дуже сприятливий для соціалістичної революції в цілій Европі.

Німеччина була обхоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріат захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювались і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитись за руку Совітської Росії й підкріпитись, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінові. Тоді Німеччина, розуміється, миру з Антантою не підписала би й Европа розбилась би на два табори: буржуазний і соціалістичний. А хто кого переміг би, то це не підлягає великому сумніву: пролетаріат Франції й Анґлії не пішов би так сліпо за своїми імперіалістами проти робітниче-селянських соціалістичних держав, як то він робив проти монархичних. Та хто знає, чи не було б утягнуто й ці держави в ґрандіозний біг революції й у союз соціалістичних держав?

І все це (як це на перший погляд ні здається трохи „сміливим“) залежало від приняття виставлених мною умов. Коли б пятаковщина згодилась добровільно віддати

владу українським соціалістам, що стояли на ґрунті радянської влади, коли б було сформовано національний совітський уряд і оголошено повну незалежність української радянської республіки, коли б, значить, цим самим було цілком забезпечено й ґарантовано національне визволення українського народу, то цим зразу було б вирвано ґрунт з під ніг української контрреволюційної течії й отаманщини; їм уже не було б ніякого сенсу істнування, бо вони ж тільки тим і держались, що немов би *тільки* за державність та національність свою боролись. Державність і національність було б забезпечено визнанням незалежности держави й створенням національного соціалістичного Уряду.

Отже складайте зброю, віддавайте її соціалістичному, радянському, чисто-українському Урядові, або отверто заявляйте, що ви боретесь не тільки за державність, але й за контрреволюцію.

І, розуміється, отаманщина й уся та жалюгідна директорська влада відразу була би вбита й зникла б без усякого бою, бо вся чесна й активна демократія перейшла би з більшостю тої рештки військ Директорії на бік радянського Уряду, а отаманія просто розбіглась би.

В Галичині ж була така військова сітуація, що Галицький Уряд готов був з ким-хоч

піти в угоду, щоб не допустити перемоги поляків і вдержати Галичину в українських руках. І досить йому було ввійти в порозуміння з українським радянським Урядом хоча би тільки що до пропуску українських і російських червоних військ на Угорщину, досить було галицьким військам увійти в мирні безпосередні стосунки з радянською владою, як, можна ручитися, що вся Галичина стала би через пару тижнів без особливої боротьби на ґрунт радянської влади. І Галер з своїми дівізіями був би розбитий, і Галичину тепер не шматувала б так чорнореакційна польська шляхта, й українська нещасна дрібнобуржуазна демократія не служила би так довго контрреволюційним антантським тином, і, як писав я тоді в своїх записках, „може, справді, цей момент був би рішаючим у боротьбі соціалізму з капіталізмом по всьому світі“. А на Угорщині не лютував би так скажено, розпоясано й криваво реакційний терор переможниці буржуазії, як він то виробляє тепер.

Цього не сталося.

Розуміється, на цей докір російські комуністи можуть з повним правом відповісти так: як ми могли вступати в переговори з тим чоловіком, який ще так недавно боровся з нами, який виголошував на Трудових Конґресах такі ворожі до нас промови, який

був головою тої Директорії, яка, посилаючи мирову делеґацію до нас, тут же оповіщала війну нам, яка посилала до Антанти своїх отаманів для переговорів, влада якої розстрілювала робітників, порола селян і т. д. і т. д. Тепер він ніби приймав совітську форму влади, але чи це було щиро, чи не була це тільки тактична підробленість? І яка ґарантія, що цей чоловік, (розуміється, не як особа, а як представник тих течій, які входили в переговори) не зрадить у любий момент, що в скрутну хвилину він не продасть Антанті за визнання державности й за танки справу революції? Ті українські течії, які на ділі показали себе соціалістами й ворогами буржуазної контрреволюції, ті в наших рядах, з тими ми працюємо разом. З якої ж речи ми будемо давати владу в руки тих непевних течій, які можуть загубити нас?

Повторяю, вони мали й мають повне право так відповісти.

Але річ ішла не про якусь особу чи навіть ту чи инчу партію. Справа йшла про той чи инчий національний характер соціалістичної влади на Вкраїні. Український характер влади давав можливість зламати перегородку між Угорщиною й Росією, давав можливість втягти в процес соціальної революції Галичину, Польщу, Чехію, він ламав стіну між Сходом і Заходом Европи й під

той критичний момент являвся рішаючим чинником у боротьбі соціалізма з капіталізмом у всій Европі.

І в ім'я цих переспектив російські комуністи могли відмовитись від своєї „рівноправности“ націй, се-б-то, инчими словами, від пригнічення української нації. Вони могли створити й дійсно соціалістичний, совітський і дійсно-український Уряд. Вони не потребували творити його з непевних осіб і партій, для цього знайшлись би й певні особи, і певні партії; крім того вони мали змогу тримати всю фізичну силу в своїх руках, мали змогу контролювати національний укр. уряд.

Вони ж на крик мадьярських комуністів не зробили навіть спроби таким способом проламати перегородку.

І на цей докір вони ніколи не знайдуть задовольняючої відповіді.

5. Хліб, цукор, вугіль і пятаковщина.

Не може бути ніякого сумніву, що виразна, викреслена соціальна політика російських комуністів на Україні привернула до себе всі сімпатії робітничих кляс. І коли Х. Раковський казав, що населення з радостю зустрічало совітську владу після отаманщини, то в цьому не було перебільшення.

Розуміється, кляси паразітарні, не зва-

жаючи на „українізацію“ їх, воліли би все таки режим отаманський. Але весь працюючий, експлуатований люд, вимучений гетьманщиною й розшарпаний отаманщиною, з щирим задоволенням, а в деяких ґрупах з ентузіазмом, зустрів совітську владу.

Тут усе було ясно й недвозначно: вся влада працюючим: усі апарати, інституції, всі установи, закони й тенденції кляс експлуататорських мусять бути зруйновані й знищені: знищені негайно, рішуче, без усяких вагань; на зруйнованому творчими силами працюючих зараз же має творитися нове, мають творитися орґани їхньої влади.

Але цю ясність незабаром стала затуманювати національна й економична політика тих людей, що мали в руках урядову владу.

Ця політика Російського Сов. Уряду головним чином базувалась на матеріальних, економичних інтересах самої Совітської Росії, а не на якихсь там абстрактних, загальних прінціпах самоозначення націй.

Це найкраще можна побачити, коли послухати самих руських комуністів під час обговорення оцих економичних реальних інтересів. В кінці мая (26 мая—4 июня) 1918 року в Москві відбувався з'їзд Совітів Народнього Хазяйства. Це було як раз по заключенню Берестейського миру. Як відомо, Рос. Сов. Правительство й під час Центр Ради, й на

Берестейській конференції визнавало незалежність України й те визнання обґрунтовувало правом самоозначення кожної нації „вплоть до отдѣленія“. Отже руськими большевиками немов визнавалось, що український народ сам відділився, сам себе самоозначив як незалежне державне тіло.

Але треба перечитати стенографичні промови цього з'їзду Совнархозів, щоб переконатися, що ті заяви про право самоозначення й визнання України незалежною були, що-найменьче, тільки тактичними заявами. В дійсности більшість промовців на цьому з'їзді вважала, що Україна як була так і лишилась частиною Росії, „насильственно отторгнутой“ німцями від „єдиної, нєдєлімої“.

І дуже рідко можна зустріти таке, здавалось би, просте, лоґічне міркування: товариші, ми не повинні ні жаліти за Україною, ні брати її в розрахунок як частину Росії в нашій економичній сітуації, бо вона сама по своїй волі на підставі права самоозначення відійшла від нас; ми можемо рахувати на неї в такій же мірі, як на всяку сусідню державу, з якою ми можемо ввійти в ближчі чи дальші економичні відносини; розглядаймо наш стан незалежно від України й памятаймо, що ми не маємо права вважати її неподільною частиною Росії; отже краще рахуймо на свої сили.

Переважно розглядалось Україну, як „югъ Росії“, який давав: 92% всього цукрового виробу в Росії; 65% чугуну; 77% вугіллю; і головну частину хлібних лишків.*)

І цілком натурально, що на підставі таких невблаганих арґументів вивід робився такий:

„Я знаю тільки одне: що, як цілком справедливо казав товариш докладчик (Радек, про умови берестейського договору), вза-

*) От характерний вирівок з одної промови (делеґата Ломова): „Насамперед звернімося до аналізу наших хлібо-торговик відносин з Україною, як певного хлібного центру. Ви побачите, товариші, що Україна являлася тим резервуаром, з якого Великоросія черпала свої хлібні запаси. Ви побачите, що якраз тут у нас скупчувалась найголовніща частина лишків, які ми в той же час викидали на ринки західної Европи, чим підтримували й одержували необхідні машини, яких нам головним чином бракувало. От коли ви візьмете, наприклад, райони, — три райони, — що одпадають від нас, — це райони задніпровський, південно-степовий і дніпровсько-донський, ви побачите, що по трьох районах, що відпадають, ми мали біля 55% врожаю пшениці, біля 28% жита, біля 20% вівса, й біля 26% ячміню, себ-то ви бачите, що на ці райони припадає дуже значна частина тих наших запасів хліба, які мала до розпорядження Росія щорічно. Крім того ви побачите, що саме на цю область припадали найважніщі, найвигідніщі в економичному сенсі для Росії хліба, а саме пшениця й ячмінь. Ці хліба, крім того, суть експортні хліба, себ-то такі, які переважно вивозились Росією. Експорт ячміню головним чином ішов якраз з цього району.

ємне тяжіння України й Великоросії на стільки велике, що ці два райони будуть з неминучостю прагнути до від'єднання“ ... (Промова Ломова).

І далі цей самий промовець говорив так:

„Через це в значній мірі пояснюється той переворот (гетьманський. Авт.), що стався недавно на Україні, в результаті якого ставку на націоналізм побито й Ґерманія поставила ставку на цілком певний ґрунт,

---

„Як що ви товариші звернете вашу увагу не тільки на хліб, як що ви згадаєте, крім того, про потерю наших буряково-цукрових плантацій на півдні, які давали приблизно 92% валового виробу цукру й потім, коли ви подивитесь на наші потері в области металурґії, в области здобичи вугіля й т. п., для вас стане виразною вся картина, бо на Донецький басейн припадало по цифрах, які я беру, звичайно, до війни, — я беру 1912 рік, як найбільш нормальний, — припадало коло 77% здобичи всього кам'яного вугля. На Домбровський басейн, який також одпадає од нас, до 22%, усього, таким чином, майже 90% здобичи кам'яного вугля. Коли ви візьмете до того виплавку чугуну, вироб півпродукту й готового продукту, то ви побачите що на південь Росії в 1912 році припадало біля 67% всієї виплавки чугуну, біля 55% виробу півпродукту й біля 56% виробу готового продукту.

„Таким чином ці цифри дають певне право зробити той висновок, що ми звідти одержували найголовніщі запаси сприівцю. Великоросія годувалась не тільки хлібом півдня, вона в буквальному значінню годувалась також південним паливом, годувалась також чугуном, що здобувався таксамо на півдні“.

на ґрунт клясової боротьби, на ґрунт великодержавности, утворивши замісць чисто-національних вимог самостійности українське міністерство, яке аж ніяк не є міністерством самостійности, а міністерством по суті великодержавности, прагнучи до з'єднання з Великоросією... Спроба ґерманського імперіалізму не зупиниться на півдорозі й зрештою спробує з'єднати в одне ці два економичні райони, що тяжать один до одного. Питання полягає в тому, як саме одбудеться це об'єднання: чи воно станеться під прапором міністерства Скоропадського, чи кінець-кінцем під прапором нашої совітської влади, під прапором совітської федеративної Республіки"*).

Треба признати, що прогноз поставлено цілком вірно, а також, що ті спроби ґерманського імперіалізму проходили й під прапором Споронадського й під прапором Рос. Сов. Республіки.

От такі мотиви й міркування лежали в ґрунті політики Рос. Сов. Уряду на Україні.

Одначе треба відзначити, що була й на цьому з'їзді друга течія, яка вважала, що будувати все своє економичне істнування на Україні не годиться, що засоби поживи, сирівець, вугіль і т. п. може дати в потрібній

*) „Труды Всероссійскаго Съѣзда Совѣтовъ Народнаго Хозяйства". Стор. 25—26.

мірі сама Великоросія, коли енерґічно, орґанізовано взятись за те. Яскравим виразником сеї течії був В. Мілютін, який у своєму докладі на сьому з'їзді заступав іменно цей погляд, доводячи з цифрами в руках, що Совітська Росія при відповідній постановці орґанізації господарства могла би обійтися своїми силами.

Але, розуміється, погляд В. Мілютіна Російський Уряд був змушений приняти тільки на той час, поки на Україні були німці. Коли ж українськими працюючими клясами було зроблено революцію й вигнано німців, тоді запанував погляд инчої течії, яка стояла на ґрунті Ломова й других. 2-й тезіс резолюції співдокладчика Мілютіна Обаленського цілком виразно говорив:

„2. Розчленіння Великоросії й України довело до найбільшої гостроти розклад громадського обміну й зробило майже безвихідним економичне становище півночи, района оброблюючої промисловости. Тільки відновлення громадського зв'язку між цими двома частинами історично складеного господарського орґанізма дасть їм можливість правильно жити й функціонувати“.

І цілком зрозуміло, що як настала хоч маленька можливість „возсоединенія“, так цю програму було без вагання принято.

Всі ж заяви Чічеріна були собі просто

необхідними для ширшого загалу, тактичними деклараціями.

Дійсно, Совітська Соціалістична Росія, здушена антантською блокадою, перетомлена безперестанною війною з контрреволюцією, терпіла великі страждання від недостачи хліба, вугілля й инчих продуктів поживи й продукції. Революція, так тяжко й трудно проваджена, могла бути задушена в самій Росії залізною рукою голоду. Дійсно, поміч була дуже необхідна. Але поки там налагодилась би орґанізація своїх сил, а тут уже було все готово, була Україна з готовим хлібом, цукром, вугіллям, металом. Тільки бери та вези до себе.

Отже, натурально, що, діставшись до України, так багатої тими необхідними продуктами, керуючі кола російської революції зараз же стали без огляду на якусь там незалежність черпати з цього джерела все, що можна було почерпнути. І цілком також зрозуміло, що вони хотіли це робити безборонно, безконтрольно, в такій мірі, як самі вважали потрібним і без думки про те, що треба чимсь компенсувати за взяте з України. Компенсувати вони нічим не могли, бо те, що виробляла в тих тяжких умовах совітська промисловість, не вистарчало для самого населення Росії.

Звідси ясно, що російському совітському

Урядові дуже невигідно було передати владу на Україні такому урядові, який хоча би й був цілком соціалістичним, але почував би свою національно-теріторіальну відмінність од Росії, який хоча би з усією щирістю й охотою готов був помагати своїй соціально-рідній сусідці, але який і для свого з'убоженого краю намагався б щось дістати.

Через це для них краще було, щоб на Україні вся влада була в руках своїх людей, позбавлених усякого українського патріотизму, не зв'язаних з українським народом ніякими традиціями й емоціями.

А через це всяке національне почуття, як шкодливе й загрозливе для економічного стану революційної Росії, мусіло трактуватися ними неґативно, вони мусіли з ним боротися.

От тут є корінь і „федерації", так поспішно, так самовільно проголошеної; й нехіть до введення дійсно радянської влади; й висміювання головою Уряду питання мови („лінґвістична музика"); й трактування національного питання як „дрібно-буржуазного", „реакційного", „контрреволюційного" й навіть „зоологічного". Тут є корінь того, що українським партіям, які щиро стали на ґрунт совітської влади (й стали це до приходу російських комуністів), одмовлялося в признанню навіть їхної соціалістичности, бо вони,

мовляв, ще не позбавились цих „дрібно-буржуазних забобонів“ самостійности, національности й т. п... І на цій ніби підставі всяко одсувалося їх від участи в Уряді.

А такою сітуацією, звичайно, користувалася пятаковщина, оте застаріле, мстливе, націоналістичне почуття пануючої нації, й під виглядом рятування революції, інтернаціоналізму й тому подібних хороших і справедливих ідей провадила стару, царську й чорносотенно-протофісовську русіфікацію та нищення української національности. Вона роздувала національну ворожнечу, загострювала відносини між соціалістами двох націй, вона лякала Москву українським „шовінізмом“ і „дрібнобуржуазностю“, вона запевняла й настоювала на тому, що не треба звертати уваги на „націоналістичний ґвалт“ „гетьманської інтеліґенції“, яка, мовляв, підфарбувалась під комуністів, щоб захопити владу, а потім зрадити революцію й убити її. Вона цупко трималася за ту владу й доводила, що тільки таким способом можна найкраще діставати з України необхідну поміч для російського пролетаріату.

І пятаковщину слухали.

Але тут же треба твердо відзначити, що як серед руських комуністів, так і серед Рос. Сов. Уряду, а також серед Київського Уряду була й друга течія, яка боролася з

пятаковщиною. Ця „українофільська“, об'єктивно-соціалістична течія бачила її розуміла всю шкоду, яку вчиняла націоналістична течія не тільки справі революції на Україні, але й у самій Росії.

І через те, наприклад, навіть в урядовому орґані („Вістнику народнього комісаріату справ національних Російської Сов. Республіки“) можна було натрапити такі рядки:

„Треба розглянути тенденцію українського руху, придивитися, до чого йшов український народ та тільки загруз по дорозі. А історія показує, що він, почавши від малесенької автономії, шляхом подій, а не тих чи инчих мудрувань, дійшов до самостійної Республіки. Це відомі історичні факти, це відомий історичний процес, який видно всякому, хто не стає спиною до його.

„І чи будете ви стояти на ґрунті „самоозначення націй“, як то стояло в старій програмі, чи на погляді „права працюючих кляс кожної нації на повне відокремлення“, як то пропонує Бухарін, — усі повинні прийти тільки до одного висновку: Україна повинна бути самостійною іменно в сучасних умовах світового хазяйства й у період нищення цього хазяйства.

„Бо, в противному разі, національне питання разураз битиме вас по спині, коли ви не станете до його лицем.“

І, дійсно, воно було та й боляче було. Але, на жаль, ця течія була слабша. На жаль, пятаковщина мала за собою такого дужого спільника, як голод. Голод і націоналістичне чуття забивали голос розуму й дійсної соціалістичности. Старий буржуазний світ ще жив у душах, у псіхіці навіть справжніх революціонерів. Підпоможений голодом, він перемогав усі теорії, усі „права самоозначення“.

6. Відповідні наслідки пятаковської „соціалістичности“.

Наслідком усього цього почалося безглузде, дике, шкодливе як для російської так і для української революції обдирання України.

Ось як малює „Червоний Прапор“ (28-II-19) усю „хлібну“ політику руських комуністів і відношення українських соціалістів до цих питань.

„Перше заперечення, яке нам виставляють зараз проти суверенности Української Соціалістичної Республіки, так це те, що радянська Росія зараз голодає, а ви тут „незалежність“ свою лаштуєте, та всякі кордони муруєте. Це зовсім є зайве й контр-революційне.

„Ні, ніяких кордонів не треба, а, значить, і ніяких рахунків і товарообмінів нема чого розводить. А все робиться просто. Є хліб на Вкраїні, значить треба його дати й росій-

ському голодаючому робітнику й дати стільки, скільки йому треба. А позаяк ця справа невідкладна, то й товарообміни розводити нема коли, а просто бери в кого можно, особливо в селянських буржуїв і вивозь.

„І от з усіх інформацій, які надходять до нас з місць, видко, що на селах у де-яких місцях зараз робиться щось неймовірне. Приходять купки озброєних людей, з мішками й беруть не тільки хліб, а все, що тільки можна взяти й вивозять.

„Селяне, не розуміючи в чім річ, обурюються так цими одвідувачами, що в деяких селах, як передають самі ж селяне, вже й окопи приготовані самими селянами проти таких претендентів. Річ у тім, що береться хліб без усякого плану, самочинно й без грошей у більшости. Береться хліб і мішочниками, береться й урядовими аґентами, але береться все захватом, неорґанізовано й так впливає на селян, що навряд чи довго такі хлібні операції будуть можливі. Та й взагалі треба сказати, що насильством, примусовими мірами з нашого селянина багато не візьмеш.

„Отже хліб то хліб, але як його взяти краще й більше, це вже залежить од тих способів, од тієї сістеми, по яким переводиться ця хлібна операція. І от, звичайно, всіми засобами дбаючи про негайну допомогу російській соціалістичній республіці хлібом

і иншими продовольчими предметами, ми все ж таки в першу чергу мусимо звернути увагу на хибність тих методів, які для цього вживаються. Бо хоч робітниче-селянський радянський тимчасовий уряд України й є наче б то по заявам т. Затонського й Скрипника, суверенним, але в роботі біжучій цього й не видко. Бо в першу ж чергу уряд мусів і мусить зараз звернути увагу на налагодження правильного товарообміну з Росією й у першу чергу наділення Росії хлібом.

„Але для цього необхідно зкласти умови, ці умови розяснити українському робочому селянському люду, щоб видно було, що це не грабіжництво, як де-які вороги радянської влади на Україні з'ясовують, а що це необхідна, неминуча, добровільна допомога одної незалежної й суверенної соціалістичної радянської республіки другій—такій же. Треба, щоб хліб і инші продукти, які необхідні в дану хвилю для радянської Росії, були дані добровільно українським революційним робітництвом міста й села, а це можливо тільки в тому разі, коли наше, особливо селянське робітництво бачитиме ясно, куди цей хліб іде, кому його дадуть, скільки його треба й що за цей хліб, чи за инший продукт вони, робітники й селяне Української Республіки, матимуть від робітників і селян Російської Республіки. А це можливе тільки тоді, коли

Україна не на словах, а на ділі буде суверенною. Коли самі робітники України будуть господарями в своїй соціалістичній республіці, а не сторонні претенденти.

„Отже питання суверенности, а в зв'язку з ним і ясність умов товарообміну між соціалістичними Республіками є головною передумовою в справі наділення хлібом і иншими продуктами Росії.

„Нам зараз же закинуть: а, так ви за таможні, кордони хочете будувати між республіками в той час, коли це треба зробити негайно, бо инакше там вимре людність, вимруть найкращі революціонери й соціалісти. На це ми мусимо відповісти, що від того, що буде учот і реґістрація вивозу, ще не значить, що будуть таможні, яким немає місця в соціалістичній республіці, а що до кордонів, то звичайно, коли ми маємо діло з суверенним правительством, то зрозуміло, що й держава, значить, суверенна, а коли це є, то, звичайно, мусять бути й кордони в державі. Далі нам кажуть: ви, значить, стоїте за те, щоб вам за хліб, та зараз і матерія була з Росії, чи инші товари, й взагалі ви за кожну зернину чи паляницю хочете зараз же в такій кількости й одержати якийсь товар з Москви, а це не тільки буржуазна формальність, а навіть і контр-революція, бо цим ви проволікаєте час і морите голодом

людей Росії й губите всю пролетарську справу.

„На це наша відповідь така, що мати правильний товарообмін і учот вивозу це не значить, що треба зараз же й одержувати за кожну паляницю чи зернину.

„Ні, це значить, що можна негайно вивезти 50 міліонів пудів хліба й знати, що його вивезено й здано робітникам Росії, а за це не тепер, так згодом, а робітники Української Республіки одержуть і ліс, і мануфактуру й усе, що тільки зможе дати робітник Росії. Коли ж він ні тепер, ні згодом не зможе повернути продуктами за все, що взяв, то значить немає й не може бути правильного соціалістичного товарообміну.

„Тоді може йти питання про одноразову чи постійну допомогу робітників одної соціалістичної держави другій. Так це теж треба ставити ясно й отверто. Допомога, так допомога, й коли вона необхідна, то наш селянський український робітник мусить її дати, але знов таки тільки організованим порядком і учотом, а не самочинними реквізиціями й мішочними операціями. Отже чим швидче й чим ясніше буде поставлена політика Уряду України, як незалежної соціалістичної республіки, чим швидче буде проведено політику правильного товарообміну, тим швидче й успішніше піде справа з на-

діленням хлібом і всім необхідним робітників російської соціалістичної республіки.“

Розуміється, „суверенна“ пятаковщина не хотіла (та з природи своєї й не могла) прислухатись до голосу українських соціалістів.

Мало того, економична політика цих шкодливих людей дійшла до того, що не тільки в селян почало одбіратися їхнє майно, але й у промислових робітників. Все нібп рятуючи революцію, пятаковщина стала вивозити в Росію машини з фабрик, засоби транспорту, вугіль, сирівець і готові вироби індустрії.

Як ні ставилось прихильно робітництво до совітської влади, як ні хотіло помогти своїм братам у Росії, але й воно не могло байдуже дивитись на те, що його так безцеремонно, так самодержавно, без його згоди й без усякої компенсації одбиралось, кидалося в злидні й безробіття.

І от знов можна запитати:

Чи був наклеп Директорії, коли вона, знаючи пятаковщину, боялася, що й трудове селянство й частину робітництва буде одіпхнуто, що ніякої диктатури пролетаріату й селянства не буде, а буде собі проста військова окупація України для викачування продуктів з неї й перетворення її в колонію?

Дійсно, вся політика „українського“ Со-

вітського Уряду тільки до того й зводилась. І справедливо писав той самий орґан укр. незалежників „Червоний Прапор“:

„З Курську присилаються до Київа війська для несення охорони тут. Відтіля ж присилають наказ про одіслання до Курську залізничого рухомого складу.

„У Москві ж пишуть про те, що з України має поплисти до Москви й харч і сирівець.

„Звичайно, ми розуміємо трудне становище Московщини й допомогти їй необхідно.

„Але ж коли вся українська революція є лише продовольчою справою для Москви, то для чого тоді говорити про комунізм, робітниче-селянську Україну і т. д.

„Необхідна ясна відповідь уряду, чи щиро він хоче будувати соціалістичну Україну, чи він розглядає її лише, як російську колонію.“

Але відповідь пятаковщини була вже в самій її політиці.

І як неминучий наслідок її почало все більше й більше розвиватися невдоволення як селянства, так навіть і робітництва. Українські соціалістичні партії, особливо ж незалежники, почали ставати в усе гострійшу та гострійшу опозіцію до Уряду. Уряд на це почав одповідати репресіями, а на невдоволення селян карними експедиціями. Селянство в відповідь узялось за зброю. Почав розгора-

тися вогонь повстанського руху, керовниками й переважно ініціаторами якого були національно свідомі елементи.

На це пятаковщина відповіла ще дужчими репресіями й терором „чрезвичайок“. Істнування українських соціалістичних партій стало неможливим. (Крім лівих укр. есерів „боротьбистів“, які трималися більш угодової політики.)

Так, наприклад, українські незалежники мусіли тікати в підполля, а частина кинулась у повстання, щоб з зброєю в руках боротися проти пятаковщини.

Характерним документом ідейного повстанського руху може служити „Ультіматум“ укр. незалежника Юрія Мазуренка, „отамана Головного Штабу повстанських військ України“.

Цей документ починався так:

„Ультіматум

Голові, так званого, Українського Робітниче-Селянського Уряду Раковському.

1919 р. Червня 25 дня м. Сквира.

„Від імени повставшого українського працюючого народу заявляю вам, що робітники й селяне України повстали проти вас, як влади російських завойовників, котра, прикрившись святими для нас гаслами:

„1) Влади рад Робітників і Селян.

„2) Самовизначення народів, аж до відокремлення.

„3) Боротьби проти імперіалістів-завойовників і грабителів працюючих мас, — псує не тільки всі святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незаможних селян сусідньої держави, а ще й використовує їх у метах далеких від усякого соціалістичного устрою.“

А далі йшов цілий ряд пунктів обвинувачення Уряду Раковського в усьому тому, що предбачала Директорія й чим одзначалася вся політика пятаковців на Україні. Вкінці повстанцями пропонувалось Правительству Раковського перестати іменуватись Урядом Укр. Сов. Республіки, передати владу Повстанським Революційним Комітетам, вивести всі свої війська з України і т. п.

Але на це пятаковщина знов одповіла ще дужчим терором і війною. І ця внутрішня, братоубийча війна ще більш руйнувала край, підривала саму ідею революції й комунізму, скріпляла контрреволюційні сили й знесилювала ще більше саму Росію, бо тепер влада пятаковщини, вигнана з сел, тримаючись тільки по лініях залізниць та в більших містах, не могла вже майже нічого добути з України для голодаючої Росії.

Повстання, як неестетично признався член Уряду Раковського Д. Мануїльський, роз'їло пятаковщину, „як сіфіліс“.

А найкраще скористувалась цим контрреволюція в особі Денікіна. Цьому ґенераловї не трудно було „роз'їдену сіфілісом" повстання пятаковщину подужати. І він подужав і її, й тих, кого вона сама роз'їдала та нищила.

Історія знову, ще раз давала свою жорстоку, сувору лекцію.

РОЗДІЛ XIII.

Розвиток реакційности режиму отаманщини.

РОЗДІЛ XIII.

Розвиток реакційности режиму отаманщини.

1. Між двох стін і „орієнтація на власні сили“. — 2. Гарцювання отаманії й голосіння хуторянки. — 3. Отаманщина при ґранті погромного резервуару. — 4. Отамансько-ідейні підоснови погромів.

1. Між двох стін і „орієнтація на власні сили“.

Взяття Кам'янця й утворення з його нової „столиці“ не принесло отаманській владі особливих, ґрунтовних змін в її тяжкому становищі. Це становище було з одного боку обумовлено внутрішніми органічними якостями самої природи сеї влади, а з другого факторами міжнародного характеру. І ці сили робили те, що час „кам'янецького сидіння“ був кількамісячним, важким, але неминучим, лоґічним процесом розкладу й конання отаманщини.

В біді, в нещастю неґативні риси нещасного завсігди виступають опукліще, виразніще. Це спостереження цілком підтвер-

жується на отаманщині й на тій українській демократії, яка тинялася за отаманщиною по закутках України, жалюгідно силкуючись не загубити єдиного, що в неї лишилось, — національного кольору тих клаптиків української державности, на яких гарцювала реакційна отаманія.

Безконтрольність, безвідповідальність, самовладність, нездатність до орґанізації, безпрінціпність, малоросіянський патріотизм і безглуздий шовінізм, словом, усі ті риси, якими одзначалась отаманщина з самого початку, але які в кращих умовах зтримувались сторонніми факторами, тепер випнулись, оголились, як смердючі рани, й отрували круг себе все оточення.

Отаманом міг стати всякий, хто хотів. Головним отаманом видавалось посвідчення, що такий то має формувати „загін“, йому давалось кільки міліонів карбованців і новий отаман починав свою діяльність. Ніякого, розуміється, ні відчиту, ні контролю, ні відповідальности за гроші й за свою „діяльність“ ці „національні герої“ за прикладом „головного національного героя“ не визнавали. Формально вони немов підлягали „Головному Отаманові“, але, по суті, ця славолюбна „балєрина“ боялась цих отаманців, запобігала їхньої ласки й не сміла ні за які злочинства покарати цих „героїв“,

щоб не загубити серед них своєї популярности.

І через це отамани й отаманці вільно розкрадали гроші, піячили, бешкетували й робили єврейські погроми.

Так само характерні риси демократії, що була при отаманщині й творила „урядову владу“, теж виступали тепер ще помітніще. Загнана в куток між двох стін, — Антантою й пятаковщиною, — бідна хуторянка безпорадно кидалась від одної стіни до другої, боячись і тої й другої, й бажаючи знайти поміч у одної проти другої. Розігнавшись з кабінетом Остапенка в обійми Фрейденберґів, одкинувши всякі „трудові прінціпи“ й причепурившись під паняночку з парламентаризмом і зрадою аґрарною, хуторянка, як відомо, дуже набила собі лоба об стіну Гришина-Алмазова. Тоді, розсердившись, вона викинула кабінет Остапенка, поскидала з себе панські браслетики й знову одяглася в свитку трудового прінціпу, утворивши „соціалістичний“ кабінет Мартоса. Навіть більше: кинулась до пятаковської стіни, чи не можна якось з нею порозумітися. Але там заводилась „федерація“ й давались розпорядження порядкувати „исключительно на русскомъ языкѣ“.

Отже що робить? Лишалось тупцятись у своєму куточку, або як говорилось у партійних сферах, „орієнтуватись на власні сили“.

І що то за безпомічна, безладна „орієнтація“ була весь час!

Здавалось би, що на тих кількох десятках верст теріторії, що малося під отаманщиною, при тих матеріальних і фізичних засобах, які були в Уряду, можна було завести просто ідеальний порядок і лад. І в той же час ніколи ще, здається, й ніґде не було такого безладдя, безправности, незабезпечености спокою й життя, як на цій клаптиковій теріторії. Розбої, грабіжи й убийства серед білого дня відбувались у самій „столиці“ отаманщини. Самі „міністри“, — бували й такі часи — боялися ночувати дома й ховались по конспіративних кватирах. На „провінції“ (се-б-то в околиці „столиці“) безчинствували по містечках комісари, коменданти й отаманці. На селах же ніякої влади не було, а селяне часто окопувались ровами, обставлялись кулеметами й гарматами й не пускали до себе „народньої“ влади.

А тим часом „прінціпіально“ - партійно немов би визнавався прінціп „трудових рад“. Урядово-„прінціпіально“ признавався прінціп „демократичних самоврядувань“. І тут же все покривалось фактичним інститутом отих самих старих, безконтрольних, безграмотних, безпрінціпних і часто просто контрреволюційних комісарів.

І як смішно читати партійну пресу тих

часів, яка з пресерйозною, замурзаною всіма тими безчинствами й своїми тиканнями в ріжні стіни пикою важно міркувала, що краще: трудові ради, ради робітничих і селянських депутатів, чи самоврядування? (Наприклад, „Визволення“ орґан у. с-д. ч. 11.)

А вся діяльність „соціалістичного“ „правительства“? Якась злісна, глузлива каріка-тура на Правительство.

Наприклад, „міністр“ шляхів пренаївно заявляє, що найголовнішим завданням міністерства шляхів є боротьба з... безбілетними пасажирами. Та й справді: маючи кільки десятків верст залізниць, що можна робити на них? — тільки ловити бідних „зайців“.

Так само діяльність усіх инчих „міністерств“ зводилась до дрібнесеньких, технічних функцій звичайних урядовців у справжніх міністерствах. Наприклад, діяльність „міністерства“ фінансів обмежувалась тільки доставкою з Берліну надрукованих там гривень та почасти друкуванням їх у Кам'янцю. Правда, „міністр“ фінансів Б. Мартос робив замахи на діяльність у державному масштабі й навіть виробляв закони в тому напрямі. Але ті закони викликали навіть у безграмотних отаманців глум і сміх. Так, наприклад, знаменитий закон цього „міністра“ про налог на предмети роскошів, яким так хвалився в

своїй декларації сам „міністр“. Налог на предмети роскошів на цьому клаптику теріторії, де крім кількох задрипаних, убогих містечок і нещасної, облупленої „столиці“ ні одного порядного міста не було, де не тільки предметів роскошів, але найнеобхідніщих предметів не було де купити.

А тим часом у кожному „міністерстві“ були величезні штати урядовців, які купчились у тому нещасному Кам'янцю й шамотілися, як юрба безпотрібних і невмілих обивателів на пожарі. Всі вони за свою безпотрібну шамотню діставали платню, всі вони бюрократично гризлися між собою, спихали, арештовували одне одного й вносили ще більше деморалізації й розкладу в загальне життя.

2. Гарцювання отаманії й голосіння хуторянки.

А партійна, так звана, „соціалістична“ демократія? Ця була в найтрагічнійшому становищі. Вона мусіла йти за отаманщиною, мусіла бути свідком усіх її гидот і злочинств, мусіла навіть покривати ці злочинства, бо так вимагала „наша державність“.

Одкинувши ще під час повстання диктатуру пролетаріата й незаможного селянства, хуторянка мусіла приняти диктатуру отаманщини.

І все, що було в Києві під цією диктатурою, всі насильства, всі утиски над демократичними й робітничими установами, тепер розуміється, тяглися далі, тільки ще отвертіще, ще цінічніще. І так само, як і в початках цієї реакційної диктатури, так і тепер, нещасна партійна „соціалістична" хуторянка благала свого отаманського унтера, хапала його за „геройські", безпардонні руки й з усіх сил намагалася вдержати від безчинств і діскредітації „нашої державности". І часом, безпомічно, безпорадно сплеснувши руками, вона так голосила:

„Чи в нас устрій демократичний чи реакція? — таке повстає питання в нас на місцях під цю хвилю.

„І на превеликий жаль не лише повстає, а вже й вирішається ясно: реакція".

Так писала „Робітнича Газета", (№ 513), орґан урядової партії, майже офіціоз. А що як то повинні були як не писати (бо писати було небезпечно та й заборонено), то думати й почувати инчі, не урядові, а особливо не українські, а ще особливіще соціалістичні партії?

І далі, щоб ілюструвати своє запитання, ґазета наводить таку цікаву картину „демократичного" режиму:

„І тому ми бачимо з одного боку в колах робітництва й соціалістичних партій поширення

у великих розмірах аґітації большевизму й зріст недовірря до нашого правительства, з другого боку, в колах „обивательських“ росте певність, що нема ріжниці між нашим урядом, нашою сістемою управління, а між денікінською. Так чому не чекати їм Денікіна, який несе в старих, добре знайомих формах той „порядок“, ту міщанську мрію о „кінці свободи“, що так давно вже чекають заможні ґрупи нашого сільського й мійського населення.

„Звернімся до фактів. Візьмім таке центральне місто як Вінниця, нашу бувшу, а може скоро й будучу тимчасову столицю.

„Одного дня раптом арештовують цілий фах кравців (ігольний цех), усіх членів професійного союзу. Їх потім звільняють, але на призначене пізніще зібрання проф. союзу друкарів уже не являється ніхто: не хочуть бути заарештованими. Наслідки ясні: — проф. союзи починають працювати нелеґально, в підпіллі, й, зрозуміло, повинні знову підпасти під вплив большевиків, які вже почали відповідну аґітацію.

„На зборах жидівських соціальдемократів „Поалей-Ціон“, партії, яка має свойого представника в складі правительства, від імени „політичного відділу“ забороняється промовляти по жидівськи, при чому представник цього славного „відділу“ заявляє, що він не знає нічого про істнування закону

про національно-персональну автономію ані про міністерство єврейських справ і жидівських громад і що він певен, що таких явищ і нема, бо „ми живемо на Україні, а не в Палестині“.

„Збори, звичайно, не відбулися, а другі соціалістичні партії вже й не мріють про леґальні збори при сучасних порядках.

„Шостого вересня мали наші міністри в Вінницькій міській думі нараду з діячами самоврядування про спільну працю з правительством, про порозуміння з демократією „меншостів“ — і досягла ця нарада бажаних наслідків.

„А. 25-го вересня робить пан сотник Юрченко, Начальник Вінницької філії „Аґітаційно-просвітного бюро“ при Командатурі тилу Штадарм трус у тому самому самоврядуванні, в Голови, членів Управи (лише неукраїнців), секретарів і др. А коли Дума виносить протест против цього обшукування помешкання Управи, столів, кишень і приватних помешкань, тоді п. Юрченко пише „листа до редакції“, в котрому він заявляє, що „Дума, висловлюючи протеста в печаті, зовсім забуває про те, що тим самим діскредітує престіж військової влади й розриває живий зв'язок армії з народом“...

„Що робить представник влади Міністерства Вн. Справ, запитає читач? Що йому

робити, коли в нього самого, в повітового Комісара, в його відсутности робиться трус! В той же час без кінця, а головне без жадного порядку, їде реквізіція помешкань, ліжок і др., що робить кожний старшина сам для себе, при тому обов'язкове грубе поводження, яке так добре знайоме населенню по старому російському поводженню „душек военных“.

„А боротьба з „большевизмом“, яку переводять кілька інституцій одночасно, при чому арешти відбуваються по звичайному доносу першого ліпшого провокатора. А на чолі слідчої комісії, при обуренні всіх демократичних кол, продовжує свою працю реакціонер замішаний у процесі Бейліса, прокурор Харбовський.

„Між иншим він притягнув до відповідальности лідерів усіх соціалістичних партій, які зараз клопочуться, щоби цю справу перевести в Кам'янець, бо бояться, щоби в нещасливому випадкові не попали в руки денікінської контр-розвідки.

„А між тим міністри в своїх гарних, дуже прихильних промовах, три тижні тому обіцяли Вінницькій демократії зміну в порядках слідчої комісії.

„А безглузда, паперова сістема „перепусток“ на залізницях, перевірка яких викликає кожний раз масу анекдотичних інцедентів?

„Чи можна цією сістемою що небудь від злочинної небезпеки зберегти, коли злочинці всі мають завше першорядні документи й перепустки?

„А певність кожного аґента численних контр-розвідок у повній безкарности, його найбезосновніщих розпоряджень? Що можна числити більш безглуздим, як арешт товариша міністра праці в потязі по підозрінню в денікінській аґітації аґентом, який уважає можливим вести під вартою товариша міністра до коменданта?

„А після того незадоволений скорим визволенням товариша міністра пише донесення про це в відповідну контр-розвідку...

„І та демократія, яка лише спочуває українському національному рухові, але по своїому національному походженню чи поглядам до нього не належить — запитує: чи за демократію ми боремося, чи за ту реакцію, яка панує зараз?“

Для пікантности, повноти й опуклости цього малюнку мушу додати, що в Кам'янці отаманським міністерством освіти не дозволено було до вистави всі п'єси В. Винниченка, навіть ті з них, які за всяких руських режимів, — і за царського, й за керенщини, й за большевизму, — дозволялись до вистави. Українська, „рідна“, „демократична“ влада перша виключила з репер-

туару українського театру всі п'єси цього автора.

Словом, та самісенька картина, що й у Київі, тільки ще в яскравіщих, отвертіщих рисах. Та сама реакційна, безладна, лубочно-патріотична диктатура отаманщини, петлюрівщини, „народніх героїв“.

До цього треба додати, що на поміч петлюрівським „героям“ тепер ще в більшій мірі, ніж у Київі, спішили з усіх боків денікінські „герої“. Їх повно було й в урядових інституціях, і особливо в війську. По соціально-політичній своїй цінности вони мало чим відріжнялись від петлюрівців; єдине, що робило їх неприємними отаманщині, це те, що вони стояли за „єдіную, неделімую“. Але до того весь режим був прихильний до всякого роду реакції й контрреволюції, що ця гидь цілком отверто аґітувала за ту „неделімую“. Ґазети хуторянки що дня вміщали факти такої аґітації, що дня плаксиво жалілись на нахабство „фаховців“. Але петлюрівщина, розуміється, не чіпала цих своїх соціально-політичних родичів.

3. Отаманщина при ґранті погромного резервуару.

Але що ставило бідну дрібно-буржуазну демократію й її нещасне „Правительство“ в найтяжче становище, так це — єврейські погроми.

Основні причини цього жахного, ганебного явища полягають насамперед у віковій темноті, забитости й намучености народніх, (з них же особливо селянських) мас. Цею темнотою завсігди користувались соціальні злочинці ще за царських часів. Це був (та є ще й досі, нажаль!) постійний, страшний резервуар темної муки, гніву й обурення мас на ті соціальні кривди, які віками збіралися в душі народа. І не раз царські „політики“ одкручували ґрант того страшного резервуару й випускали чорну, люту течію на невинних людей, яка топила їх у крови, яка нищила, громила, палила й калічила все навкруги себе.

Єврейство було найкращим об'єктом, на який легче всього було направити темну течію. Силою історичних обставин і насильництва пануючих кляс Росії позбавлене вільного вибору місця життя, єврейство головним чином мусіло купчитись на Вкраїні. Позбавлене вільного вибору праці, позбавлене ріжних прав російського громадянина, єврейство мусіло в боротьбі за істнування брати те, що лишалось йому: працю дрібного ремісника, деякі інтелігентні професії: а також, розуміється, загальна клясова діференціація сучасного громадянства виділяла й з єврейського населення клясу соціальних паразітів, буржуазію промислову, фінансову, торговельну.

З торговельними посередниками, — крамарями, торговцями, — які на селі являлися майже єдиними репрезентантами єврейства — найчастіш доводилось зустрічатись селянству. Будучи по соціально-економичній природі своїй роллю паразітарною, але необхідною в клясово-буржуазному громадянстві, ця професія викликала разураз у працюючих елементів гнів і огиду. Коли ж до цього додати расову відмінність, яка в темних людей завсігди викликає прімітивні, спадкові емоції ворожнечи, то легко зрозуміти, що все єврейство, як таке, серед українського темного селянства мало неприхильну й покалічену оцінку.

До цього треба додати ще релігійну відмінність, а також злісну й злочинну аґітацію християнських (переважно чорносотенських) релігійних фаховців (попів), їхню духову зашкарублість, фанатизм і бузувірство. Також треба мати на увазі ненависть економично-соціальних конкурентів по професії, не-єврейської дрібної торговельної буржуазії, — всяких сільських та містечкових крамарів, процентщиків, кулаків, які частіш усього являються „національними героями“ в погромній справі.

От ці головні сили завсігди утворювали, утворюють тепер і, коли революція не змете злочинного капіталістичного ладу, цього ґрунту, на якому ростуть такі отруйні квіти,

ще довго будуть утворювать цей резервуар сліпої, дикої ворожнечи.

Скористувалась цим резервуаром і отаманщина.

Я не буду приводити тут опису всіх тих страхіть, які жахним кошмаром стояли над Україною впродовж кількох довгих місяців. Досить сказати, що рідко було якесь містечко або місто на теріторії отаманщини, де жили євреї, щоб там не погуляла отаманська рука, де б не було грабіжу, мордування, катування й убийства беззбройних людей, починаючи з старих дідів і кінчаючи малими дітьми.

Про це колись буде написано цілі томи з цього чорного, ганебного періоду нашої історії.

Але тепер же треба твердо, отверто й виразно сказати, що головним винуватцем цієї ганьби й злочинства була отаманщина. (Коли я говорю про отаманщину, то маю на увазі сістему, характер, природу режиму, а також головних виразників і представників цього режиму — отаманію, велику й меньчу, безконтрольну, безвідповідальну, дрібно-міщанську й еґоїстичну. І не маю на увазі тих трудівників українських офіцерів [старшин], які, як уміли й розуміли, виконували на фронтах свої військові обов'язки.)

І було два сорти отаманії, що одкручували погромний ґрант. Один сорт — це чор-

носотенна, явно контрреволюційна й провокаторська руська офіцерня, яка складала значний відсоток старшин українського війська. Ця отаманія являлась у певній мірі ініціатором і орґанізатором погромів. Їй було корисно й необхідно діскредітувати українську владу. (Це той самий метод, що прикладався цією самою офіцерньою під час гетьманщини.) Крім того в погромах вони тішили свою темну, недалеко від селянської одбіглу псіхіку, а також набивали кишені грабованим погромленим добром.

Другий сорт отаманії — щиро український. Тут головним чином виступав національний момент. Синки крамарів, куркулів, попів і простого селянства, вони з дитинства були вже затруєні духом антісемітизму. Загострення національних конфліктів, прихильність єврейського робітництва до большевизму розв язали руки цим темним душам і дали немов право дати волю своїм гнійним емоціям. І розуміється, такі людці також при сій зручній оказії грабували, крали й шантажували на цих погромах як хотіли.

4. Отамансько-ідейні підоснови погромів.

Але головна вина падала, розуміється, на весь режим і на тих людей, які той режим утворили, які його боронили й представляли. І коли большевицька, есерівська й дені-

кінська преса називала С. Петлюру погромщиком, то треба отверто, не ховаючи правди, безжалісно признати, що цей чоловік, дійсно, заслужив цю сумну славу.

Цим я не хочу сказати, що С. Петлюра мав якусь особливу ненависть до еврейства. Ні, це був звичайний собі дрібний міщанин з легкою плівкою „ліберального“ обивательського антісемітизму, „демократичний“ обиватель, який готов був „прінціпіально“ признати евреїв такими ж людьми, як і всі, готов був навіть дати їм „майже всі“ права, але в якому з дитинства сиділа антіпатія до сеї раси. Загострення національної боротьби й прихильність еврейського пролетаріата до большевизму в душі цього „героя“ також викликали певну свободу тої антіпатії. Його обивательська псіхіка й дрібноміщанський світогляд також, як і в його отаманців, не могли дати йому ні стримуючих стимулів, ні розумного аналізу національних явищ, ні бажання боротись з дикими ексцесами. Навпаки, він сам уважав усе еврейство винним за те, що серед його були большевики.

Цей політично-малоосвічений міщанин гадав, що, коли гарненько прижучити еврейство, то в йому зразу зникне клясова діференціація, що еврейська буржуазія й еврейський пролетаріат забудуть свої клясові противен-

ства й буржуазія зможе вплинути на пролетаріат, щоб він покинув свої змагання до соціального визволення й перестав бути „большевиком“, се-б-то ворогом цієї самої буржуазії. І коли 17 липня до цього міщанина, Головного Отамана, явилась делеґація від вимученого, катованого єврейства й просила його „вплинути“ на погромщиків, то він з свого боку, обіцяючи їм це, запропонував, — як каже офіціоз, „Вістник У. Н. Республіки“, — також „вплинути на єврейські кола по той бік фронту, щоб вони допомагали нашій армії, що бореться проти большевиків“.

Це ж саме, тільки в отвертій і цінічній формі він сказав ще в початках погромів, ще в Київі, Голові Директорії:

„А чого ж вони (євреї) не помагали нам битись з гетьманщиною!“

Та от документальне, офіціальне підтвердження цих слів і оправдання погромів.

Той самий офіціоз „Вістник У. Н. Республіки“ в ч. 26-му оповіщає:

„Головний Отаман Петлюра видав 20 липня 1919 року під ч. 69 наказ, котрим наказує всім командирам частин, а також представникам державного інспекторіату за їх особистою відповідальностю неуклінно стежити за тим, щоб на місцях їх розтапування не провадилось жадної погромної аґітації...

Головний Отаман наказує широко оповістити населення й козацтво про те, що єврейське населення стало на шлях активної допомоги нам у боротьбі з ворогом і в будуванню української незалежної республіки, тому всякі насильства принесуть нам лише шкоду, внесуть розбрат у наші ряди й погублять усю справу".

Перш усього цей цікавий документ свідчить про те, що до 20 липня ніяких, значить, подібних наказів не видавалось, ніяких рішучих заходів спинить злочинства не робилось, що агітація погромна провадилась вільно.*)

---

*) Підтверження цього можна знайти в статті члена Особливої Слідчої Комісії („Визволення" No 25, 20 липня). В цій статті член комісії інформує читачів газети про те, що 27 травня було затвержено закон про „Особливу Слідчу Комісію", яка мала своїм завданням: „а) всестороннє розслідування протиєврейських погромів на теріторії України й злочинної агітації проти єврейського населення, і б) виявлення винних та притягнення їх до карної відповідальности." І член комісії вкінці своєї статті погрозливо каже: „Ті, хто раніш робив своє ганебне діло в свідомости повної безкарности (підкреслення моє. Автор.) в цей час, коли вони будуть знати про кару, яка їм загрожує, примушені будуть опустити руки, що піднялись для удару й закрити вуста, що розкриті були для погромного заклику. Коли Феміда раніш німувала, то в цей час вона буде говорити всією змогою свойого грізного голосу."

А потім характерне пояснення цього наказу: „євреї стали на шлях активної допомоги нам“, (це після того, як єврейська делеґація присяглась С. Петлюрі, що все єврейство готово всіма силами битись за самостійність, аби тільки його не били) а „тому“ не треба більше допускати „насильств“, бо вони тепер уже не потрібні, не корисні нам, або, як говорить наказ, „принесуть нам шкоду“.

Другими словами: коли ж єврейство не „стане на шлях активної допомоги“, то його треба громити, тоді „насильства“ не принесуть нам шкоди. І, значить, до цього часу, поки не явилась делеґація й не заявила, що єврейство „стало на шлях допомоги“, всі погроми були цілком виправдані й дозволені: „Так їм і треба, чого не ставали на шлях активної допомоги“.

Це — одна причина такої шкодливої й

Отже член цієї грізної комісії цим наївно заявляє, що до сього часу (до 20 липня) „Феміда німувала“, що погромщики „робили своє ганебне діло в свідомости повної безкарности“ й що тепер, від 20 липня, Феміда буде грізно говорити.

І цікаво, що Феміда устами цього члена комісії заговорила тільки 20 липня, коли заговорив і Головний Отаман, після того, як євреї присяглись „стати на активний шлях допомоги“, що до 27 травня ніяких навіть комісій не призначалось, а з 27 травня до 20 липня ця Феміда „через щось“ німувала.

злочинної позиції, яку цей чоловік займав у цих тяжких подіях.

Друга причина полягала в його хоробливій, маніакальній славолюбности. Здобувши цілком випадковим, незаслуженим, а почасти й шарлатанським способом широку популярність, почуваючи, що така популярність річ дуже нетривка, цей маленький, нічим не видатний чоловік усіма способами старався вдержати її й не підірвати ні в кого. Головною, фізичною й наочною силою було військо. В війську ж керуючою силою було начальство, — отамани. Отже ясно, що насамперед треба було підтримувати сімпатії й популярність серед отаманів, не викликати їхнього невдоволення проти своєї особи, догожати їм, заплющувати очі на їхні шкодливі вчинки. (А також „підняти козацький дух“, „дати хлопцям погуляти“.)*)

Ця ж хоробліва згага популярности в цього маленького обивателя, що випадково попав на „високу“ посаду, вічний страх за неї грали велику ролю й у його відношенню до погромщиків-отаманів.

Не зважаючи на настійні домагання Ди-

*) І це було також причиною того, що С. Петлюра ні за що не хотів чіпнути Балбачана, коли той виробляв свої соціальні й державні злочинства на Харьківщині, і так рішуче убив його, коли той зробив замах на його особисту владу.

ректорії, (це за моєї бутности в ній), арештувати й суворо покарати перших отаманів погромщиків. С. Петлюра нікого не арештував, нікого не покарав. Я йому доводив, що це ж для „нашої державности" є надзвичайна шкода, що це настроює проти нас Европу, де серед буржуазії еврейство має велику силу, що, коли не в ім'я гуманности, справедливости й простої порядности, то хоч в ім'я державних наших інтересів конче треба вжити всіх заходів, щоб спинити ці дикі явища. А найпершим заходом для цього конче треба було немилосерно й рішуче покарати перших „героїв". Це б спинило дальших, це б показало, що українська влада рішила люто боротись з злочинствами і що вона ніяким способом не є причасна до них.

Ні, й державні інтереси, (які справді дуже були зашкоджені на европейському ринкові погромами), не могли посунути цього чоловіка на таку рішучість, — адже він зразу загубив би прихильність у цих отаманців.

І коли потім ці отамани й отаманці робили погроми, посилаючись на Головного Отамана Петлюру, ніби він так наказав, коли від його імени випускались навіть погромні відозви, в яких закликалось „хлопців погуляти", то хіба не було тут „ідейних" підстав для таких „провокацій"?

І хіба на протязі кількох місяців не тяглося це злочинне, крігаве страхіття? І хіба було кого небудь покарано з тих отаманів, які отверто видавали офіціальні накази про погроми? На настійне домагання партій і єврейської демократії було тільки арештовано знаменитого погромщика Симосенка, саме ім'я якого наводило жах не тільки на євреїв, але й на українців. Розстріляти ж цього отамана отаманщина не посміла.

Або ж такий цікавий факт.

В м. вересні, в козятинському районі було розповсюжено погромну відозву. Ті, що роздавали її, казали, що її прислав головний отаман С. Петлюра. „Робітнича Газета", урядовий орґан, що розповідає цей факт, (вересень, № 494), каже, що зміст цеї відозви цілком був той самий, що в відозві, яка поширювалась у Рівному в квітні. І ґазета запитує: „Чи не криється вся ця справа в тій установі при дієвій армії, де тепер знову служить знаменитий прислужник Оскілка Шапула, відомий садист, у якого в Рівному був електричний стілець для допитів? Тільки Шапули та їм подібні, усунуті тоді з посад, а тепер знову приняті якимсь невідомим способом на службу, можуть піти на таку гнусну й ганебну провокацію, випускаючи погромні відозви."

І ґазета справедливо, але безпомічно й безсило додає.

„Або народнє, демократичне й соціялістичне правительство, або погромщики Шапули.“

Одного тільки ґазета не спитала й не сказала: а хто знову приняв на службу Шапулу? Хто той Головний Шапула, який ріжних відомих садистів, катів і погромщиків знову повертав „невідомим способом“ до їхньої „діяльности“?

І та ж сама ґазета в другому місці казала: „Отаманодержавіє підносить свою реакційну голову“. Але знов таки вона не сказала, не сміла сказати чесно, отверто, мужньо, хто ж той головний отаманодержавець, який боронив, підтримував і давав „погулять“ реакції.

Вся українська й неукраїнська преса весь час жалілась на силу погромної літератури, що ширилась серед населення. А де ж вона, можна спитатися, друкувалася? Де брався папер, коли весь папер урядовою владою реквізувався й розпреділявся видавництвам?

Та для чого шукати далеко, коли неофіціальний орґан Головного Отамана „Україна“ містила такі погромні статті, що на домагання партій її було потягнено до суду за погромну аґітацію, а конкретно за статтю вміщену в 34 ч. сеї ґазети.

І яка разом з тим паскудненька, лицемірна „лібералвність“: час від часу „Головний Отаман“ випускав од свого імени накази, відозви, в яких сентіментально розповідав про те, що він сам, своїми отаманськими очима бачив, як еврейські жінки й діти ходили за раненими укр. козаками, які вони, значить, були патріотки й як то підло й мерзенно з боку .... большевиків (!) робити в нас погроми. Такий, приблизно, був зміст цих отаманських відозв.*) Не чорносотенна офіцерня, не отамани, не Симосенки, Ангели й Шапули, робили погроми, а комуністи, большевики.

5. Замісць державности — петлюрівщина.

А що ж робила українська влада, „міністри“, українська партійна демократія?

А що вона могла робити, як не те, що й увесь час свого нещасного заручення з своїм

От маленький виривок з таких отаманських „творів“. Укр. Тел. Аґенство оповіщає (4-VII) людність про те, що Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр Міністрові й инчим властям телеґраму, в якій, мовляв, говориться, що „Головний Отаман знає факти, коли представників еврейського населення, яке допомогало нашому війську й лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави комуністи большевики(!) розстрілювали, насилували жінок і дітей, чинили погроми еврейського населення й забірали останні матеріальні засоби до життя“...

„героєм“ отаманом: бідкалась, жахалась, обурювалась, благала, виносила резолюції, постанови, знову благала-молила й усякими способами силкувалась як небудь доказати еврейству, Европі й усьому світові, що то не „соціалістичний“ уряд український винен, не українська „соціалістична“ демократія, а ... стихія, темнота й провокатори.

І коли руські чорносотенці, кадети, праві есери, коли деякі еврейські демократичні течії, коли руська й навіть українська соціалістична й комуністична преса, вірячи не цим заявам і словам українського уряду й кам'янецької демократії, а фактам і подіям, скрізь — за кордоном, у Росії й на Україні, навіть на Соціалістичному II Інтернаціоналі — доводили, що винна українська демократія й її „погромщицький“ Уряд, то, признаючи всі инчі хиби й того Уряду й тої демократії, треба як перед усім світом, так і перед своїм народом і нашою історією скинути з них цю тяжку пляму й отверто, виразно сказати, *хто саме* з українського громадянства винен за ті факти й події.

Ні український Уряд, ні українська урядова демократія, коли хто з них і хотів це сказати, то не міг того тоді зробити, не роблячи одночасно шкоди своїй нац.-державній справі, як вони її розуміли.

Навпаки, така як раз зла іронія долі, що

як раз того чоловіка, який був найбільше винний за ці злочинства, бідна хуторянка, що так жалілась на реакційне отаманодержавіє, мусіла найбільше вихваляти, мусіла виставляти його цілковиту непричастність до цих явищ, його демократичність, його гуманність, його геройство і т. п. Бо силою незалежних ні від хуторянки, ні від цього чоловіка обставин, він опинився на чолі „верховної влади“, він ніби сімволізував українську міщанську державність, він ніби являвся олицетворінням боротьби українства за своє національно-державне істнування.

І такий глум нашої історії, що цьому випадковому, незначному й шкодливому чоловікові навіть ті, які добре знали його, які навіть не поважали його, мусіли утворювати популярність як на Вкраїні, так і в Европі. Всі удари всіх ворогів українства насамперед зверталися проти тої особи, що стояла на чолі влади, се-б-то проти особи Петлюри. І чорносотенці, й кадети, й так звані руські „праві соціалісти“, й навіть большевики, всі старались представити перед своїми течіями Петлюру таким або таким. А цим самим, розуміється, представлялась у цьому ж світлі й уся українська справа. Отже кожний „урядовий“ хуторянський українець уважав за свій патріотичний обов'язок одбивати всі удари ворогів українства, а тим самим, у

свою чергу, (правда чи не правда, вірив сам чи не вірив) представляти Петлюру в протилежному, хорошому світлі. І натуральна річ, фарб для цього не шкодувалось ні з одного, ні з другого боку.

Так, наприклад, чорносотенці й денікінці старались скрізь, а особливо за кордоном виставити Петлюру авантюристом, бандитом, пройдисвітом. Вигадували йому ріжні, в очах цих людей „низькі" професії, називаючи то банщиком, то конторщиком. (В дійсности останніми часами до війни С. Петлюра служив бухгалтером в одному з московських банків.)

Українці ж (усі закордонні посольства, місії, комісії й т. п. інституції) витрачали величезні гроші на вміщення в европейських ґазетах статей, телеґрам і заміток, в яких Петлюру виставлялося, як „ґенералісімуса укр. респ. військ", як „національного героя", як „непохитного борця за волю України". І називали його й „українським Ґарібальді", і „українським Леонідом при Фермопілах" і, здається, навіть „українським Наполеоном". Щоб побити „наклепи" руських і польських ворогів, що доводили Антанті, ніби Петлюра большевик і ґерманофіл, українці з запалом доказували, що Петлюра — найвірніщий слуга Антанти й найкращий оборонець Европи від революції, що тільки він здержує своїми

грудьми большевизм і не пускає його до антантських країв.

А щоб наочніще представити, який то є „український національний герой“, сімвол нашої нації й державности, українські закордонні видавництва видають портрети С. Петлюри, в ґенеральському мундирі, в рямці з гармат і гетьманських ознак: булави, бунчука і т. п. аксесуарів „отаманодержавія“.

На Україні ж, побиваючи аґітацію большевиків і денікінців, так само й партійна й не-партійна, але патріотична українська дрібно-буржуазна демократія всякими способами старалась розписувати як найкраще Головного Отамана, свого „лицаря“, „вождя“, „непохитного борця“, „героя“, „батька“ і т. п.

Розуміється, серед цих славословців були люди, які й щиро це робили, які не знали С. Петлюри, які вірили по обивательськи в чутки, на яких популярність впливає гіпнотизуюче. Їхня безкритична, вузенька псіхіка потребувала якогось фетіша, перед яким вона могла би преклонятися. То инча річ, що той самий обиватель, як дикун, незадоволений на свого фетіша, вистругапого ним самим з дерева, буде потім бити й обпльовувати його. Тепер він уклонявся йому, бо така є потреба слабих душ.

А крім того, С. Петлюра був яскравим, виразним втіленням обивательського, міщан-

ського світогляду, отої дрібно-буржуазної безпрінціпности, закоріненого консерватизму, що легко переходить в активну реакційність, тої міщанської побожности перед великою буржуазією, перед показним, парадним блиском паразітарних кляс. Вони, ці щирі обивателі-славословці вихваляли його не за страх, а за совість, як сімвол власної їхньої міщанської істоти, як виразний, свій власний тип.

Були, натурально, й славословці-підлизи, які за те славословіє діставали від Головного Отамана й гроші, й посади, й усякі инчі „лакомства нещасні". Деякі славословили просто від страху, бо не славословити Петлюру, це значило, бути проти „нашої державности", а хто був проти „нашої державности", той підлягав карі спеціального наказу, виданого Головним Отаманом.

І таким чином, з усіх цих причин, глибших, поважніщих і дрібніщих, щиро й нещиро, але без усяких заслуг з боку цього „лубочного героя", як його називали, йому роздували, як пузирь, популярність, роздували, не клопочучись про те, що пузирі, звичайно, лускаються й від них потім лишається невеличкий, зморщений, поганенький клаптик чогось невиразного.

І не диво, що серед того селянства, яке було невдоволене большевиками чи Денікі-

ним, роздуте такими способами ім'я „батька Петлюри“ було сімволом визволення від усякого лиха. „От коли б прийшов Петлюра“.

А така популярність серед „народа“ знов таки надавала С. Петлюрі ще більш „отаманодержавія“, безвідповідальности, манії ґрандіоза, а з другого боку ще більш страху за свою популярність і бажання за всяку ціну не настроїти проти себе нікого, а особливо отаманців, усіх отих Шапул, Симосенків, Ангелів. І фатально, неминуче одно за одно зачіпалось і тягло за собою свої наслідки.

А нещасна національно-міщанська партійна, „керуюча“ демократія, зв'язана з одного боку цією популярностю, а з другого скута „нашою державностю“, хоч і бачила, хоч і розуміла всю нікчемність, шкодливість і злочинність цього чоловіка, нічого не в силі була зробити.

Він же, знаючи любов бідної хуторянки до своєї національности, знаючи, що з цієї любови вона може все витерпіти, шантажував і спекулював на цій любови ще більше, ніж у Києві. До того ж він знав і ту скруту, в якій була хуторянка: куди вона могла подітися? До большевиків не піде, до Денікіна тим паче, отже хоч-не-хоч мусить бути тут, мусить усе зносити. Більше того: вона мусіла, як сказано, навіть вихваляти його, славословити його, підносити його ім'я яко

мога вище, бо петлюрівщина й „наша державність“ були вже неподільні.

От-така буває злісна, глузлива гра історії. Неначе за кару бідній хуторянці: на́, маєш собі Петлюру, коли не хотіла мати дійсно-народньої, дійсно-національної, своєї державности. На́, кривись од огиди, кричи від обурення, плач від сорому, а не смій одкидати від себе цей ганебний хрест свій, цілуй його, шануй, падай на коліна перед ним, бо це тобі вся твоя державність.

РОЗДІЛ XIV.

Боротьба за державність Галицької України.

РОЗДІЛ XIV.

Боротьба за державність Галицької України.

1. Не складна історія. — 2. Антантський пес між Сходом і Заходом Европи. — 3. Кулуарно-нафтяні „патріоти-вожді“.

1. Не складна історія.

„Орієнтація на власні сили“, — це була тільки горда поза, вимушена „хороша міна в поганій грі“. Коли б ця орієнтація дійсно переводилась, коли б отаманщина поклалась тільки на свої сили, то, знаючи ці сили, з певностю можна сказати, що, здобувши притулок у Кам'янцю, українська влада не протрималась би там і ці п'ять місяців.

Коли говорити по правді, то фактична орієнтація була на все, що хоч трохи могло помогти й піддержати істнування отаманщини й хуторянки.

І через те орієнтація була: 1) на галицько-українську армію, 2) на Антанту й її аґентів на сході (Румунію, Польщу, Чехію) і 3) на повстанців.

Фактичною ж силою, яка тримала на світі отаманську владу, була галицька армія, що була витиснена поляками з своєї теріторії на той куточок, де притулилась отаманщина.

Не пощастило й Галичині утримати свою державність. І тут, головним чином, причина була в ненормальних тяжких історичних умовах, в яких доводилось жити українському народові в габсбурґській монархії під безпосереднім визиском і утиском польської шляхти. І тут формацію українського народу цими умовами було покалічено, наслідком чого й тут українська нація складалась переважно з селянства й тої інтеліґенції, яка виходила з цього селянства. Буржуазія ж і пролетаріат, ці дві керуючі й ворожі між собою кляси, представлялись польським і єврейським елементом.

Коли габсбурґський трон, струснутий війною, захитався, й кігті, що цупко тримали за чуба всі нації Австрії в одній купі, ослабли, цісар Карл спробував удержатись на цій купі, виголосивши її „федерацією" — (маніфест 17 жовтня 1918 року). Але народи Австрії, почувши чуби свої вільними, не мали ніякої охоти добровільно віддавати себе на дальший визиск, хоч би й у формі „федерації".

І кожний народ поспішив самоозначити себе, як самостійне, незалежне ні від яких кігтів, державне тіло.

Тільки не українці. Така воля здалася галицько-українським політикам небезпечною й вони рішили, сконструювавшись у державне тіло, чуба свого з габсбурґських кігтів усе таки не видирати, а лишатись у „федерації“. Єдиними противниками цього були соціальдемократи, які гостро протестували проти такої постанови національ-демократів, що вирішували ту справу. І тільки після того, як Карл через два тижні після свого маніфесту мусів тікати з Австрії й сама Австрія, як така, перестала істнувати, тільки тоді, хоч-не-хоч, українці мусіли ставати на свої власні ноги, коли не хотіли, щоб їхній чуб перейшов у польські руки.

А поляки, розуміється, дуже й дуже того хотіли й поспішно гострили свої деґенеративно-шляхетські кігті. Це було українцям відомо й це примусило їх тріпнути своїм загроженим чубом і взятись до зброї.

І от, вночи з 30 жовтня на 1 листопада Національна Рада видає наказ Ґенеральному Військовому Комісаріатові, (що істнував до цього як таємна військова орґанізація), обеззброїти польські війська, що були в Львівському ґарнізоні. Це вдалося зробити без проливу крови й майже вся Східна Галичина після того без боротьби перейшла під владу українців.

Національна Рада сформувала Правитель-

ство, Державний Секретаріат, і передала йому все управління країом.*)

Взявши владу, Нац. Рада, розуміється, зараз же (3 листопаду) видала Маніфест, в якому обіцяла народові всякі блага: і конституанту по „п'ятихвостці", й національно-персональну автономію для „меньчостей" (поляків, євреїв, румунів) і аґрарну реформу на підставі скасування великої земельної власности й наділення малоземельних і безземельних селян панською землью.

Демократично, справедливо, мирно й гуманно.

Але одна „меньчість", поляки, не захотіли помиритися з пануванням влади тих, над якими вони так довго, так паразітарно

*) Склад першого Секретаріату, зложеного остаточно 2 листопада 1918 року, був такий: 1) Президент Секретаріату й Секретарь Фінансів — др. Кость Левицький; 2) Секретарь Внутрішніх Справ — д-р Льонгин Цегельський; 3) Секретарь Торгу й Промисловости — Ярослав Литвинович; 4) Секретарь Освіти Олександер Барвінський; 5) Секретарь Шляхів — Іван Мирон; 6) Секретарь Закордонних Справ — д-р Василь Панейко; 7) Секретарь Судових Справ — д-р Ізидор Голубович; 8) Секретарь Пошт і Телеґрафів — Олександер Пісецький; 9) Секретарь Народнього Здоровля — д-р Іван Курівець; 10) Секретарь Військових Справ — Дмитро Вітовський; 11) Секретар Суспільної Опіки — Іван Чарнецький; 12) Секретарь Земельних Справ — д-р Степан Баран.

панували. Обдуривши українців своєю покірностю, вони зібрали свої сили, підготовились і напали на українців (4 листопаду) в самому Львові. І виявилось, що в поляків було більше сил. А більше було хоча би тим, що переважна більшість населення Львова була польська, а вона не мало допомагала своєму військові (головним чином так званими „боювками"). Три тижні тяглась боротьба за Львів і його околиці, але українці мусіли уступитися й Уряд український, як і Уряд наддніпрянський, мусів перебратись у закуток української землі, до Тарнополю, а трохи згодом до Станіславова, де й пробув біля шости місяців, поки не був витиснений польським наступом і не перейшов у наддніпрянський закуток, Кам'янець, общипаний і обсмиканий, у формі „диктатури" Є. Петрушевича.

Не складна історія боротьби дрібнобуржуазної галицько-української демократії за свою державність. І не щасливіще вона кінчилася, як боротьба наддніпрянської сестри її.

2. Антантський пес між Сходом і Заходом Европи.

Дві сили загубили Західну Область Укр. Нар. Республіки, (так вона офіціально стала називатися після з'єднання з Великою Укра-

Через те, натурально, вона її не могла використувати ту велику силу духу, завзяття, яка часто буває більшою за силу гармат і танків. Навпаки, колі, наприклад, галерські дівізії почали бити українське військо, колі український уряд, упавши духом, почав одступати й колі українське залізниче робітництво, запалившись вогнем отого завзяття, сформувало власними силами свій робітничий полк і попрохало від уряду затверження його, то хіба ці кулуарні душі не злякались цього завзяття, хіба вони не заборонили формування таких „партійних", як вони казали, полків?

А хіба ця „демократична" влада не арештувала деяких політичних діячів (М. Шаповала, Ф. Євшана, В. Пачовського), коли ці хотіли надати орґанізовані, революційні форми тому бурхливому невдоволенню мас, яке й Національній Раді було відоме?

І хіба в селянстві й робітництві не було загальної думки: нехай управимось тільки з польськими панами, ми візьмемось і за своїх підпанків?

Ці худосочні, паперові політікани не тільки не вміли використати сил народа, але всією своєю політикою убивали революційний дух, глушили піднесення душі народньої, викликали зневірря, недовірря, нерішучість, непевність. І тільки сила вікової ненависти

місць того, щоб на дані йому гроші робити брудне панське доручення, краде їх і робить спекуляції, так антантський східній хам і жандарм, замісць того, щоб по рабськи битися з совітською Росією, як то йому було наказано, украв у пана свого всю військову зброю, дану для цього доручення, й кинувся з нею спекулювати на нещастю українського народа.

Польські дівізії Галера, сформовані, обучені, озброєні в Франції французами, обсажені французськими офіцерами, ці дівізії, в яких польського було тільки „гарматне м'ясо“, які мали йти на большевистський фронт, злочинно битися проти російських робітників і селян, — польською шляхтою та її прислужниками „соціалістами“, вроді Пілсудського, Дашинського й т. п., було повернено на вигіднішe для себе злодійство, — проти українців для загарбання української землі, на якій павуками сиділи оті „лицарі з великого шляху“, ота „свободолюбна страдниця“, польська шляхта, ця найогиднішa галузь соціальних паразітів.

Розуміється, озброєні по останньому слову „науки орґанізованого убийства“ ці дівізії мали багато переваги над неодягненими, зле взутими, скупо й бідно озброєними військами Національної Ради. Але той факт, що ці війська, без техніки, без допомоги, без амуніції впродовж кількох місяців не тільки

зтримували наскоки антантського злодійкуватого хама, а ще й не раз били його, показує, яка велика сила духу була в тих, дійсно, героях, що босі й голі бились проти жандарма реакції.

І цей факт показує, що замісць того, щоб кидатись до Пані-Антанти й жалітись їй на її хама, українським невдалим, недостойним проводирям цих героїв, треба було кинутись до тої єдиної сили, яка була до їхнього розпорядження, яка тримала українську владу й могла ще довго тримати, (а при певному напрямі зовнішньої й внутрішньої політики, й до сього часу мати в українських народніх руках), — до свого трудового народу.

Галицькі ж „проводирі“ замісць того писали ноти, протести, тинялись і плакались по антантських передпокоях і з усіх сил старались довести, що вони не большевики, як то брехали поляки, що вони — ніякі революціонери, що вони собі тихі, цілком благонадійні рутенці, яким також треба признати право на вільне самоозначення, яке так великодушно й солодко розписав Вільсон.

Натурально, благонадійних рутенців не дуже то слухали. На льокая свого пані, правда, трохи розсердилась і навіть один раз вилаяла. Але він роз'яснив їй, що українці також дуже небезпечний (для. шляхетської

Польщи, звичайно) елемент, що з ними також треба боротися. Отже для чого дівізії Галера гнати десь далеко, коли ворог є ближче. Але головний арґумент був той, що шляхетська Польща для своєї тяжкої функції антантського пса мусить мати яко мога більше сил і нагороди. Без Галичини ж, без бориславської нафти, без загарбаних земель в українських селян, без цих модернізованих рабів польської шляхти, яка ж могла бути в неї сила?

І Антанта покрутила носом, потім добродушно похльоскала спритного й ловкого хама по плечі й сказала: ну, що з тобою робити, займай поки що Галичину по Збруч та гляди, щоб свої жандармські обов'язки справно виконував. А там побачимо, кому цей шматок достанеться, тобі чи кому иншому.

А благонадійним рутенцям сказала слухатись хама, не сваритись з ним і не надокучати їй з своїми нудними жалями. Хаї поляки займуть Галичину, дадуть їй лад і порядок, а там видно буде, кому вона достанеться, — полякам чи кому иншому.

Але той „хтось инчий" у кожному разі був не рутенці. Це був труп „єдіной, неделімой", коло якого ретельно бідкались і вовтузились ґальванізатори: Колчак, Краснов, Денікін та инчі дрібʼязки розбитого

монархізму. Пані Антанта, хоч і не дуже вірила в успіх ґальванізації цих молодців, а все ж таки побоювалась: а що, як оживе й почне вимагати й собі шматок з добичи, чим йому загатити пельку? А сердити небезпечно, цей велетень образиться й з'єднається з недобитою Німеччиною, а тоді Антанті, особливо ж недокровній хирлявій Франції прийдеться скрутно. От через те Франція й тримала на поготові ту Галичину: оживе велетень, — йому достанеться; не вдасться оживити, — хай льокаєві в подарунок за службу йде.

А рутенцям і в тому й у другому випадкові строго рекомендувалось не вигадувати ніяких дурниць, — усяких там самостійностей та самоозначень, — не робить ніяких безчинств і непорядків, а „порозумітися" або з поляками або з руськими контрреволюціонерами.

І рутенці, схлипнувши кількома нотамипротестами, пішли порозумісатися з ґальванізаторами „єдиного" трупа.

До чого це „порозуміння" привело, побачимо далі.

3. Кулуарно-нафтяні „патріоти-вожді".

Такі зовнішні сили брали участь у загибелі Західно-Української Республіки.

Внутрішніми ж силами, що допомагали

цьому самому були: абсолютна невідповідність керманичів руху до моменту, їхня ота сервілістична благонадійність, їхня вузесенька, худосочна дрібно-буржуазність, їхня псіхіка кулуарних політиків і цілковита відсутність якої будь революційности, піднесености до того духу боротьби, який був у масах галицько-українського народу.

Більшість Національної Ради складалась з представників дрібно-буржуазних партій, з парламентських і соймових послів, у більшости своїй національ-демократів. Сини сільської буржуазії, або священиків, чи маленьких урядовців, сини бідної, маленької, забитої польськими панами й ксьондзами країни, виховані на деґенеративно-шляхетській польській культурі, заражені духом польського льокайства, з обмеженим, обсмоктаним псевдоевропейською цівілізацією світоглядом, — де їм було зрозуміти й відчути революційний, земляний, з самої глибини народньої природи вибухлий дух боротьби? Вони знали паперову, дрібненьку, кулуарну боротьбу свого парламенту. Там випрохати посаду для українця, земляка з свого повіту: там по довгих інтриґах, підступах, біганині по канцеляріях і конференціях по кавярнях — вистаратись двохклясову українську школку в малесенькому містечку. Оце була сфера їхньої політичної діяльности. Ну, та це, розуміється, промови

на виборах, у парламенті й за чашкою кави. Чемпіони парламентської пустопорожньої балаканини, вони, здається, колись побили світовий рекорд на довготу.

Отже, виховані на цих дрібненьких інтересах, висушені, як мумії, в парламентських кулуарах, навчені й призвичаєні тільки випрохувати, виінтріґовувати й підхоплювати крихточки з столу австрійських панів, — як могли ці політікани й парламентські „чиновники“ зразу змінити всю свою суть, усю природу свою й стати проводирями революційних мас народу?

Абсолютно була це неприродна річ. І через це цілком зрозуміло, через що ці люди так боязко, на шпиньочках, уклоняючись і „цілуючи руці“, підходили до того маніфесту, який видав пан-Карл і не сміли переступити ні через одну літеру цього найсвятійшого для них закону. Зрозуміло, через що майбутній „диктатор“ Є. Петрушевич так сервілістично (під час уже революції!) вигинався перед австрійськими панами й запевняв, що українці разураз були самим вірним, самим відданим народом Австрії, сеї злої, глузливої до них визискувачихи-мачухи.

А так само зрозуміло, через що ці „керовники“ так неохоче, так уперто ухилялись від поєднання з Наддніпрянською Україною, — вони боялися її революційности, бо як-

ні-як, а наддніпрянська демократія, не зважаючи на свої всі хиби й помилки, була під той час (як раз повстання проти Гетьмана й „майже-большевицька“ декларація Директорії!) в порпві своеї революційности, з широкими переспективами соціальних і політичних реформ та перебудов. Це мусіло лякати парламентські, кулуарно-канцелярські душі галицьких рутенців-проводирів. Вони зовсім не мали на увазі ніяких соціальних чи навіть глибоких політичних революцій. Їм ходило переважно о те, щоб вирвати з під польського національного панування Галичину, зробити з неї маленьку українську державу, забезпечити національні права українського народу й „шлюс“. Самим же мати змогу не тільки не випрохувати урядових посад, а ще й роздавати їх „своїм людям“; та до того, щоб можна було вмочити урядовий пиріг у нафту й смачненько уминати його все життя. Такий собі тихий та мирний ідеал жив у цих кулуарних, европейських душах і до його зовсім не пасувала ота наддніпрянська, „азіатська“, „майже-большевицька“ „нестриманість“, „недержавність“.

Але що робити: маси тяглися до тої „азіатщини“, галицький забитий селянин почував пробуджену соціальну й національну рідність з наддніпрянським братом своїм, галицький робітник клясовим інстінктом своїм тягнувся

туди, де йшла велика, народня, дійсно визвольна з під усякого ярма боротьба.

І через те Національна Рада мусіла піти на уступки й згодитись на з'єднання. Але це було тільки формальне поєднання. Ні історичні умови попереднього життя двох країн, ні ріжниця в самій природі керуючих елементів не сприяли тіснішому злиттю двох галузів єдиного народу.

І розуміється, ця сама природа галицьких кулуарно-нафтяних політиків була причиною того, що не було використано як слід силу галицького селянства. Знаючи цю природу, смішно навіть уявити, щоб ці люди могли стати на ґрунт дійсно-народньої, селянсько-робітничої влади й державности. Але вони не тільки на це не були здатні, а навіть на буржуазний революціонізм, на те, щоб хоч на мент пронятись визвольним ентузіазмом, щоб одважитись на зламання тих соціальних і політичних відносин, які робили з Галичини якесь феодальне князівство польської шляхти.

Національна Рада вже цілком свідомо не хотіла порушити ні одної основи шляхетсько-буржуазного ладу. Вона з повною свідомостю не чіпала польських поміщиків пауків і їхніх кодл. І так само, з страху перед революційним настроєм мас, вона не допускала ніяких ширших проявів його.

Через те, натурально, вона й не могла використувати ту велику силу духу, завзяття, яка часто буває більшою за силу гармат і танків. Навпаки, коли, наприклад, галерські дівізії почали бити українське військо, коли український уряд, упавши духом, почав одступати й коли українське залізниче робітництво, запалившись вогнем отого завзяття, сформувало власними силами свій робітничий полк і попрохало від уряду затвердження його, то хіба ці кулуарні души не злякались цього завзяття, хіба вони не заборонили формування таких „партійних", як вони казали, полків?

А хіба ця „демократична" влада не арештувала деяких політичних діячів (М. Шаповала, Ф. Євшана, В. Пачовського), коли ці хотіли надати орґанізовані, революційні форми тому бурхливому невдоволенню мас, яке й Національній Раді було відоме?

І хіба в селянстві й робітництві не було загальної думки: нехай управимось тільки з польськими панами, ми візьмемось і за своїх підпанків?

Ці худосочні, паперові політікани не тільки не вміли використати сил народа, але всією своєю політикою убивали революційний дух, глушили піднесення души народньої, викликали зневірря, недовірря, нерішучість, непевність. І тільки сила вікової ненависти

до польського пана та природна слухняність галицького селянина й звичка коритись начальству тримали в дісціпліні й послуху оті босі й голі селянські війська.

Ці галицькі „патріоти“, не допускаючи „партійних“ полків і глушачи революційні пориви свого народу, все виставляли свою любов до держави, — тільки, мовляв, у ім'я державних інтересів вони вели свою акцію.

Добре. Чом же вони не врятували тої державности, коли це можна було зробити? Коли поляки били й випірали українську наддністрянську армію з Галичини й коли для кожного ясно було, що надій на рятунок власними силами немає, коли ясно було, що Антанта віддавала український народ своєму хамові на пожирання, то чому ці великі патріоти не згодились урятувати українську, національну державність тими засобами, які їм пропонувались? Адже большевики (в червні 1919 р.) пропонували цим „патріотам“: ми вам дамо зброї, одежу, всієї амуніції, навіть свого війська, коли треба, — вступайте з нами в союз, давайте разом бити поляків, вам потрібна ваша країна, а нам треба пробитись до Угорщини. Тільки одна умова: ліквідуйте Петлюрівщину.

Кулуарні „патріоти“ від цього відмовились. Де ж бо то можливо: зрадити Петлюру, зрадити своїх.

Для них ніби петлюрівщина була вся українська державність.

Але діло, розуміється, не в петлюрівщині, — коли їм було потрібно, вони дуже легко згодились її „ліквідувати“.

Коли б вони були справжніми патріотами, коли б для них, дійсно, національні, народньо-державні інтереси були вище за все, вони повинні були б виразно заявити, що петлюрівщина не є українська державність, що рятувати петлюрівщину є річ безпотрібна, безнадійна й навіть шкодлива для дійсно-українських народньо-державних інтересів. Коли б вони не були, дійсно, тільки партійними патріотами, то повинні були б не одкидати пропозицій большевиків, а вступити з ними в дальші переговори, повинні були поставити контрпропозіцію: ми ліквідуємо петлюрівщину, а ви ліквідуйте пятаковщину. І нехай буде на всій соборній Україні, й у вас і в нас, один спільний совітський, соціалістичний, але національно-українськкий Уряд і нехай він робить у соціально-політичному напрямі все, що хоче й що вважає корисним для народу. Нам же важно, щоб була забезпечена національно-державна сторона цієї влади.

Ми знаємо, що угода з вами приведе й Галичину до совітської форми влади, але ми не партійні патріоти, ми готові в імя

нашої національности одійти від влади, аби цю національність було врятовано й ґарантовано.

От-так повинні були б міркувати ці „патріоти“, коли б вони були, дійсно, патріотами, коли б вони, справді, були, як кажуть, заінтересовані тільки справою нашої національної державности. І коли б вони так поставили справу переговорів, то є багато шансів думати, що національна справа й у Галичині й на Великій Україні від того значно виграла би.

Але „патріоти“ пропозіції большевиків одкинули. Бо, перш усього, — як вони кажуть, — вони не могли орієнтуватись на „труп“, се-б-то Совітську Росію. А друге, вони не могли зрадити наддніпрянців, особливо тоді, як приїхав Петлюра з сьома міністрами й „десять годин виплакував помочи“ проти большевиків і благав не вступати з ними в союз, не ліквідувати його.

І чого ж варті ці виправдання й арґументи, коли поставити їх поруч з тим фактом, що ці самі „патріоти“ через чотирі місяці з'орієнтувались на справжній труп, на Денікіна, коли зрадили того самого Петлюру й коли віддали найбільшому ворогові української нації, найлютіщому реакціонерові своє військо й віддали майже без усяких контрпропозіцій?

І чи не ясно з цього, що цей „патріотизм“ був дійсно-партійний патріотизм, ворожий до соціального визволення поневолених кляс українського народа, прихильний до реакції, патріотизм партії прислужників буржуазії, патріотизм урядового пирога, кулуарно-нафтяний і зрадницький патріотизм.

От-то ж ні трішки не дивно, що ці люди не змогли довго боротись і були вибиті з Галичини. Вони покладали всі надії тільки на мілітарну силу свою, инчих сил свого народу й міжнародньої сітуації вони не розуміли й не хотіли розуміти.

І кінчилось тим, чим і повинно було в таких умовах кінчитись: дужча мілітарна сила перемогла слабшу. Національна Рада й Державний Секретаріат мусіли кидати нафту й тікати за Збруч. Тікаючи, в дорозі (на мості в Заліщиках) вони в безпорадности й у паніці передали всю повновласть одному чоловікові Є. Петрушевичу, назвавши його „диктатором“. Купка втікачів, кулуарних борців узурпувала владу й передала її одному кулуарному герою. Він мав тепер „право“ розпоряджатись долею й життям тої нещасної сотні тисяч людей, яка сліпо слухалась своїх недостойних проводирів і пішла за ними.

Але зате було врятовано петлюрівщину,

отаманщину. Коли большевики вже підходили до самого Кам'янця й от-от мали взяти цей останній закуток, диктатор Петрушевич, здавшись на сльози Головного Отамана Петлюри, вислав проти большевиків кілька бригад свого війська й врятував на кілька місяців владу отаманщини.

РОЗДІЛ XV.

Орієнтації Отаманщини.

РОЗДІЛ XV.

Орієнтації Отаманщини.

1. Безглузде завдання. — 2. Гергепа за-кордоном. — 3. Даремне підскакування. — 4. Страшний сприятливий момент.

1. Безглузде завдання.

З цього моменту галицька армія стала головною опорою й піддержкою цієї влади.

І цікаво, між инчим, таке явище. Коли було встановлено диктатуру адвоката Петрушевича, партійна наддніпрянська „соціалістична" преса дуже тим обурювалась і майже кожного дня містила гарячі, прінціпіальні, „соціалістичні" статті з цього приводу. І раптом... уся вона дивним чином замовкла, неначе подавилась цим питанням. Що сталось? А те, що диктатор Петрушевич дав свої бриґади. І очевидно поставив на увагу урядові, що так же не годиться: так мене лаєте, такі ви демократи й соціалісти, а я такий реакціонер і самі тут же їдете до цього реакціонера, плачете переді мною, кланяєтесь, благаєте, щоб урятував вас.

І „соціалістична“ хуторянська преса смирненько підібрала губки й затихла. А „диктатор“ і „Головний Отаман“, одбивши й пропозиції й наступ большевиків, дружо (до певного моменту) поєднались.

Але галицька армія, хоч і мала боєздатного війська тисяч до 50-60, все ж таки не ґарантувала перемоги української отаманської влади над військами російського й українського совітських урядів. Крім того, ця армія була погано одягнена, озброєна. А поза тим усім не мала великого бажання битись з большевиками, коли всі її бажання були битись з поляками.

Через те треба було шукати ще десь помочи.

І от тут виявляється в найбільшій красі й опуклости вся державна мудрість, далекозорість і дотепність хуторянки. Вона стала шукати помочи проти Антанти у . . . Антанти.

Коли б не було відомо, що це випливало тільки з хуторянської простодушности її, з наївности та з безпорадности становища, то можна було би подивитись на таку політику, як на нахабну хитрість, яка іменно хоче отим нахабством ошелешити й збити з панталику.

Бо де ж таки: Польща є та сама Антанта; Польща-Антанта б'є й наддністрянську й наддніпрянську хуторянку; Польща-Антанта є виразний ворог української державности.

Крім того Антанта цілком ясно й недвозначно показала наддніпрянській хуторянці в Одесі, що крім „загального наказу 28“ для полудневої Росії хуторянці нема чого сподіватися від неї: що Гришини-Алмазови й Денікіни, які являються лютими ворогами українства, є та сама Антанта.

Отже для всякого, навіть для дрібноміщанського та навіть для самого отаманського розуму повинно було б бути ясним, що це ж абсурд, безглуздя, божевілля сподіватись і домагатись, щоб Антанта сама проти себе пішла, щоб дала визнання державности, зброї, амуніції, товарів і всього иньчого тим, кого її власні аґенти, з її власної згоди б'ють і нищать.

А тим часом таке безглузде, надлюдське завдання було покладено на нещасливу хуторянську „діпломатію“, на всі оті місії, комісії, посольства і т. п.

Властиво, на неї було покладено два завдання: 1) добиватись визнання й допомоги і 2) представити як найкраще українську державність за кордоном, в Европі.

І треба признати, що й перше, й друге завдання було виконано „блискуче“.

Не звертаючи уваги на те, що Антанта з самого початку приняла відому одеську програму, яку було виразно скріплено й підтверджено „Загальним наказом № 28“, не витер-

шись навіть од тих плювків і ляпасів, які дістала від д'Ансельмів і Гришиних-Алмазових, хуторянка вирядилась і веселенько, бадьоренько, з простодушностю й вірою в справедливість 14 пунктів Вільсона почимчикувала в Европу.

Ці знамениті 14 пунктів, властиво, були її єдиним арґументом і засобом. А особливо ті з них, які співали про право самоозначення нації, народів. Треба було, на думку хуторянки, тільки роз'яснити в Европі, що ми—окрема нація, народ, як нам моментально дадуть всі права, які „полагаються“ всім націям і народам.

І от, для цього пишуться брошури, книги, меморандуми, ноти, статті; випускаються ґеоґрафичні мапи: читаються доклади, реферати; з цифрами, з непереможними арґументами доводиться, що ми—окрема собі, цілком розвинена, хороша, розсудлива, смирна нація. Отже . . .

Але, на диво хуторянки, Антанта, признаючи, що, справді, нація й окрема, й хороша, і сімпатична, визнати її державність і право самоозначення все ж таки не хапалась.

Більш реальні українські діпломати розуміли, що цього для товарних джентельменів не досить, що крім „справедливости“, „правди“, „права самоозначення“ й тому подібних сімпатичних слів, треба було представити їм ще щось, більш реальне.

І вони почали спокушати джентельменів українським хлібом, цукром, вугіллям, словом усім тим, за що з давніх давень роздирається й шматується з усіх боків Україну. Ці арґументи, дійсно, більше подобались лицарям „правди й справедливости", деяким з них аж очі й зуби розгорілись від передсмаку цих переконуючих доказів.

Але . . . так-то воно так, та де ж той хліб, цукор і вугіль, у чиїх вони руках?

От-тут хуторянські „діпломати" й почули, що їм бракує ще одного, найголовніщого арґумента—сили. Дійсно, все те є, та в чиїх же воно руках.

Право дістається силою й боротьбою, а не переконуванням і випрохуванням. Економічні й міжнародні інтереси ріжних держав робили їх противниками й ворогами нашої державности. Отже треба було мати відповідну силу, щоб побороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, се-б-то визнати наше право на самоозначення.

А як тої сили не було, як під отаманщиною було теріторії на два-три повіти, то це й вирішувало всю справу. І ніяка діпломатія, коли б її провадили найґеніальніщі люди, не могла би нічого вдіяти.

І даремно всі ці місії старались представити весь український народ, як контрреволюційний, даремно запевняли, що він нена-

видить большевизм, се-б-то своє власне повне соціальне й політичне визволення. Не помогало нічого й вихваляння дійсної контрреволюції в лиці отаманщини й її характерного виразника С. Петлюри, слуги західної імперіалістичної реакції проти східної революції. Даремно хуторянські діпломати намагались довести буржуазній Европі, що українська держава також може бути самою розбуржуазною державою. І зовсім наївно було для цього посилати капіталіста Марголіна як представника української буржуазії або зміняти голову парижської місії Г. Сидоренка на ґрафа Тишкевича, щоб доказати Европі, що й у нас є свої капіталісти й ґрафи.

Антанта пречудесно знала, що Марголіни й Тишкевичі в українській нації — білі ворони, що ніякої буржуазії й арістократії, національно-свідомої, подібної хоч би до польської або руської, такої, яка б з національного патріотизму хотіла своєї державности, — у нас не було. Антанті добре було відомо, що більшість української нації, дійсно, була большевицька, бо ця більшість була робітнича (селянська голота й частина міського пролетаріату). Було їй також відомо й те, хто такий в дійсности був отой „національний герой“, „український Ґарібальді“, хто саме з ним ішов і хто разом з ним обороняв імперіалістичну Европу від най-

страшніщого її ворога, большевизма. Знала Антанта й дійсну ціну цієї оборони, всю вагу її. Все вона знала, ця крівава, стара, лицемірна процентщиця.

І даремно витрачались колосальні гроші на ці місії, на інформацію розумної лихвярки, на наївні спроби обманути її. Вона знала, що такої української державности, яка б соціально-рідна їй була, в цьому стані української нації утворити не можна. Вона вірила щирости місій, вірила, що вони хотять іменно такої державности, вірила, що всі українські петлюри готові продати свій народ у вікове соціальне й економічне рабство европейському капіталові за таку державність, але що з того: нема тих кляс, на яких можна таку державність збудувати, нема панів, а на самих льокаях їх не виїдеш. Антанта цілком справедливо міркувала, що піддержка, оборона національної української державности в тій національно-соціальній структурі української нації, яка була в даний момент, була би піддержкою її соціального ворога. Антанта добре знала, що українські петлюри — не большевики й вірні слуги її, але більшість української нації — большевики; і ці большевики, підтримані національно й державно Антантою, укріпляться, повиганяють своїх петлюр і виженуть з ними й саму Антанту. Бо соціальна

природа сеї нації була іменно така. (А що це так неодмінно було би, то на це Антанта мала докази: два рази вже українські селяне й робітники виганяли своїх „національних героїв“.)

От оці міркування, а також оті інтереси Росії, Польщи й Франції, про які вище говорилося, були причиною повної неудачи хуторянсько-отаманської діпломатії в Парижі.

І зовсім не те, що були там ті або ті особи, що так, а не инакше балакали чи поводились, — як це пояснюють деякі наївні самі оті хуторянські діпломати.

А також не „большевизм“ українського отаманського Уряду, як то пояснялп не менш наївні праві українські діячі. Коли руські представники „єдіної, нєдєлімої“ лякали Антанту українським большевизмом і називали навіть отаманщину большевизмом, і коли навіть де-хто з Антанти удавав, що вірив у те, то це ще не значить, що й самі руські й Антанта не вміли розріжнити, де саме є український большевизм і яка різниця між отаманщиною й большевизмом. Вони говорили й удавали в своїх цілях і інтересах.

А дрібнобуржуазні політики страшенно від того хвилювались, турбувались, оглядали себе з усіх боків, старанно зчищали з себе всяку порошинку, яка могла б здатися большевицькою й, де тільки можна було, гаряче запев-

няли й присягалися, що українська влада, їй-богу, не большевики, що С. Петлюра, голова Директорії, голова Верховної Влади, самий запеклий, давній, відомий контрреволюціонер, що він ще й тоді й тоді був найвірніщим другом Антанти, що вся українська влада до останнього „іздиханія“ буде орієнтуватись тільки на Антанту й до повного загину битись з її ворогами, большевиками*).

Мало того: українські „діпломати“ за кордоном, посли по ріжних державах, занепокоєні упертим неґативним відношенням Антанти до української державности й по міщанській своїй простодушности вірячи, що головна причина лежить у „революційности“, в „большевизмі“ української отаманської влади, з'їжжаються на „державну нараду“ (в серпні, в Карлсбаді) і вирішують, що єдиним рятунком для української державности є зчищення з себе всяких підозрілих і шкодливих „революційностей“ і сформування приличної влади, коаліційної.

Головним оборонцем, ініціатором і референтом цієї ідеї був... соціаль-демократ

---

*) Я не привожу ні одної цітати з цих статей, заяв, нот, бо вся урядова інформаційна література українських місій і посольств в Европі повна таким змістом і кожний може переконатись у цьому, взявши першу-ліпшу брошуру чи статтю на політичну українську тему.

М. Порш, отой самий, що під час Ц. Ради так гаряче виступав проти коаліції, який стояв за владу „робітників, селян і салдатів“, який складав такі революційні резолюції, в яких грозився імперіалістичній Европі соціальною революцією.

Міщансько-отаманська влада в Кам'янцю, дставши цю постанову наради послів, а також донесення своїх діпломатів з Парижу, теж захвилювалась і почала чиститись. „Трудовий прінціп“, яким бавились есери, як діти бавляться старою пощербленою, нікому не страшною шаблькою, було в них вирвано й викинено. Замісць того всім слухняним антантським діткам було витягнено з скрині української революції стареньке, панське убраннячко й пристойненько начеплено на них — парламентаризм, демократизм, загальне виборче право, самоврядування, все так, „як у людей“, як у самої пані-Антанти.

Але... і це убраннячко не помогло. Як порші та всі инчі поршивці не обчищалися, не прибіралися, Антанта не міняла свого відношення. Єдине, що вдалося в неї „добитися“, це — „федерації“, того самого, що ми вже й при Гетьмані мали, коли українська державність стала цілком буржуазною. От цю саму „федерацію“ Антанта пропонувала з Колчаком, Денікіним, Маклаковим, Сазоновим і всіма инчими руськими „національними героями“.

Наддністрянських же політиків вона одсилала до польської шляхти порозумітися в справі Галичини, для якої вироблявся „Статут“. П'ятеро старих реакціонерів, представників злочинного імперіалістичного ладу, ладу насильств, грабіжництва, експлуатації й убийств міліонів людей, так звана Вища Рада, ці перші кандітати на лаві підсудних народнього суду, віддавали цілий народ на катування, на умисне, планомірне винищування його найбільш свідомих, активних елементів своїм вірним слугам. Статут Управління Східною Галичиною віддавав українську націю в повне володіння польської шляхти. Спочатку на 15 літ. Це з тим розрахунком, що, як оживе російський велетень, щоб йому можна було заткнути пельку цією нещасною Галичиною. Коли ж виявилося, що на оживлення не дуже багато надій, Франції удалося схилити Вищу Раду розтягти строк на 25 літ. І, нарешті, коли надії на воскресення мерця зовсім упали, Галичину було віддано Польщі в цілковите й необмежене часом розпорядження.

Розуміється, для Антанти важно було берегти всяку силу, яка боронила її від большевизму. Українська отаманщина й хуторянщина були вірними й безплатними слугами. Дійсно, вони своїми грудьми стримували натиск східної революції. Отже не корисно

було ослабляти цих слуг, однімати в них охоту далі стримувати той натиск.

І через те Антанта хитро, дійсно-діпломатично водила за ніс хуторянських „діпломатів“, не одштовхувала їх рішуче, допускала їх у свої передпокої, дозволяла їм балакати, доказувати, удавала, що хитається, вагається, посилала їх до Маклакових, Сазонових, словом, усякими способами підтримувала в них маленьку надію. Так у деяких країнах роблять з ослами: щоб вони охоче бігли й везли вагу, їм перед носом (але так, щоб вони не могли дістати!) вішають клапоть запашного, смачного сіна; осли тягнуться з усіх сил до цього сіна й, самі того не помічаючи, везуть хазяйську вагу.

Таким антантським ослом була весь час українська кам'янецько-демократична влада, а клаптем сіна служила політика Антанти.

Через те Антанта й у сварці отаманщини з денікінщиною займала немов би таку примиряючу позіцію. І та й друга робили корисну для неї службу, обидві з соціального погляду були однакові, отже треба було якось помирити їх з національно-державного боку, принаймні, якось обдурити українського осла, щоб, не вважаючи на те, що Денікін вирвав і той клапоть сіна з під носу, осел і далі не губив охоти везти тяж-

ку вагу контрреволюції. І осел таки віз, поки не впав без сил, без дихання.

От таких „блискучих“ результатів „добилась“ хуторянка в Европі від „лицарської“ Антанти. Так вона справилась з одним своїм завданням.

2. Гергепа за-кордоном.

Друге завдання, — представити в Европі українську націю й українську державу, — було виконано не гірше.

Тут хуторянка вже показала себе в усій своїй красі. Селянську свитку, очіпок і тому подібні прикраси, які вона одягала там, на хуторі в себе, щоб подобатись парубкові, все це вона покинула дома. Адже вона тепер мала діло з справжніми „людьми“, з високими панами, вона повинна була показати, що й вона, „як люди“, що й вона справжня пані.

А що ж найбільше личить високим панам?

Насамперед, мати багато-багато грошей. Потім, нічого не робити й спати до-обід, після-обід і коли тільки захочеться. А їсти все тільки солодке й найдорогше. І, розуміється, пудриться, бо пани тільки те й роблять, що пудряться.

І от, на европейському обрію з'явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебела, репана, мужицька пика вся обсипана

найдорогчою пудрою: щоки розмальовано самою буржуазною фарбою: вся, незграбна, обмотана шовками, обвішана шкляним намистом: і з величезною торбою грошей у руках.

Ця чудна гергепа почала з'являтись то в одному европейському місті, то в другому, викликаючи в европейців здивовання, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилась і що мали значити її вчинки: куди б вона ні повернулась, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Европейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, по пански обмахувалась віялом, кокетливо збірала губки, виставляла свої золоті перстні, шовки, шкляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об'їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагиджених місцях.

Нарешті, европейці почали через досвідчених людей дізнаватись, що то була українська „діпломатична“ місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Евро-

пою українську націю, щоб Европа не думала, що українці — якась собі недоросла, мужицька, демократична, або, не дай Бог, ще большевицька нація.

І сором, і сміх, і ганьба з цих місій, посольств, комісій, з усього цього „представництва" отаманською-хуторянської державности! Мужикуваті, незграбні, часом малоосвічені люди, які часто далі своєї Сквирі не їздили, які здебільшого ні одної мови (навіть української) добре не знали, які майже все життя носили вишивані сорочки з стьожками або „косоворотки", які про „діпломатію" знали з бульварних романів, ці люди, забувши всякий сором, повдягавшись у смокінги й не знаючи навіть, коли й як ті смокінги одягаються, полізли в буржуазні та діпломатичні салони, в міністерські передпокої представляти нашу робочу, вимучену, неграмотну націю.

Розуміється, вони навіть уважали своїм обов'язком жити яко мого пишніще, розкидати яко мога щедріще гроші, бо це виплівало з їхнього завдання: представити нашу державність „як у людей", се-б-то буржуазну. І всі ці комісії, місії, посольства, одержуючи нечувані в Европі, колосальні платні, жили тільки в перших отелях, їздили тільки на автомобілях, їли тільки в найдорогших ресторанах. Недоучки-студенти, які в скривлених

черевиках до революції бігали по лекціях і годувались чайом з ковбасою, тепер инакше не могли жити як тільки так, як можуть жити великі капіталісти, насмоктані паразітимілліонери.

І що ж вони робили? За що український народ мусів платити такі величезні гроші цим людям? За які їхні заслуги, в минулому чи сучасному, за яку таку надзвичайно цінну для цього народа роботу, що вимагала такої надзвичайної оцінки?

Вони нічого не робили. Вони тинялись по ресторанах, отелях, шинках, притонах і так проводили своє життя. Та й що вони могли робити? Єдине, що могли робити й що совісніщі з них робили, це час від часу поміщати в ґазетах статті про Україну, вихваляти Петлюру й подекуди, зустріваючись з европейськими діпломатами чи політичними діячами, говорити з ними про українську державу й доводити, що її треба визнати.

І що ще цікаво, що значна частина цих членів місій і комісій складалась із „соціалістів“, а головним чином із соціаль-демократів. Деякі з цих соціальдемократів, навіть з тих, що були представниками соціальдемократичної української партії на II соціалістичному Інтернаціоналі, так старанно працювали, що могли скласти собі трошки

грошенят, на які купували акції в нафтяних галицьких капіталістичних підприємствах. Другі „соціалісти“ провадили в державних інституціях на державні гроші операції з валютою й на цих операціях теж не погано заробляли. Деякі члени соціальдемократичної партії навіть отаманським урядом за свої вчинки були віддані під розслідування спеціальних ревізійних комісій.

А отаманські закупочні комісії? Це щось анекдотичне. Являлись отаманці з мілліонами, щось ніби купували для „держави“ і ні мілліонів, ні купленого, ні самих отаманів і отаманців уже не бачили.

Крадіж грошей, розпуста, деморалізація, якась вакханалія моральної гидоти, ледарства, ліні, тупого мізерного життя, все це що далі, то все більше ставало нормальним станом „представництва“ отамансько-українського уряду за кордоном.

Але це було неминучим явищем, необхідним і навіть „природним“ для того всього режиму, яким одзначалася отаманщина. Як там, на Вкраїні, панувала повна безвідповідальність випадкових людей, повна безконтрольність їх, так і сюди цю основну рису цього режиму було в усій повноті перенесено. Ніхто ні перед ким ніякої відповідальности не ніс, ніхто ніякого контролю над собою не знав і не признавав. І що

дивного, що це людей деморалізувало, що спокушало їх? Маючи в руках величезні гроші й знаючи, що ніякого контролю над ним немає й ніякої відповідальности ні перед ким він не нестиме, а з другого боку бачучи, як той або той нікчемний отаманець брав собі мілліони, — та як міг який небудь фінансовий, закупочний чи який инчий аґент бути таким надзвичайно моральним, щоб устояти проти всіх спокус і не „забезпечіти себе“ якоюсь там нещасною парою мілліонів франків чи долярів — (серйозніща, поважніща валюта)?

І що дивного, що, коли почало не ставати грошей для самої отаманщини й коли вона кинулась перевіряти, скільки ж у неї є грошей, то міністри її не могли навіть сказати, що й де мала кам'янецька українська влада.

Що дивного, що, коли ця сама урядова влада виявляла бажання зробити над яким небудь своїм дуже вже зажерливим і нахабним аґентом ревізію або мати від його відчит у його діяльности, то той аґент просто не слухався її? Так, наприклад, отой самий берлінський посол Укр. Нар. Республіки, соціаль-демократ М. Порш, не зважаючи на неодноразові накази свого Уряду явитись у Кам'янець, отверто не слухався його й спокійно сидів собі в Берліні: так, що навіть

такий уже нерозбірливий і вибачливий на всякі паскудства хуторянсько-отаманський уряд мусів скинути цього „діяча“ з посади (за його корисну, очевидно, „державну“ й „соціалістичну“ діяльність).

І не можу тут же не згадати про такий факт. Ще за доби Директорії з Києва було вислано за кордон українську художню Капеллу під орудою Кошиця для демонстрації перед Европою української пісні й музики. Дійсно, Капелла з честю, з великою любоввю й надзвичайним хистом виконала це трудне й чисте завдання. І тепер можна без перебільшення сказати, що її робота була безмірно цінніща й корисніща для української національної справи в Европі, ніж десяток отих місій і посольств. Вона скрізь, де виступала, давала европейському громадянству наочну лекцію високої художньої культури українського народу, вона аґітувала й переконувала в сто раз краще, ніж усі ті плаксиві, сервілістичні хуторянські ноти, брошури й статті, поміщені за великі гроші в продажних буржуазних ґазетах Европи.

І от яке ж відношення отамансько-міщанської влади до цього корисного, сильного пропаґандиста наших національно-культурних цінностей? Її кільки місяців ця влада тримала в Відні без грошей, позбавляючи можливости їхати далі. Міністр закордонних

справ, соціаль-демократ, „соціаліст“ В. Темницький, роздаючи гроші сотнями тисяч і міллїонами ріжним брудним людям і навіть ворогам українства, реакціонерам і руським чорносотенцям*), не зважаючи на прохання й благання Капелли, не хотів видати їй тих грошей, які вже було асіґновано й Директорією, й вона змогла виїхати далі тільки дякуючи допомозі українських кооперативних товариств.

І що дивного в тому, що вся сістема, весь характер влади, з усією його безладностю, брудом, деморалізацією й реакційностю одбивався й на цих аґентах її за кордоном? Що дивного, що як там на тих півтора повітах населення ставилось з огидою до сеї влади, що вона там діскредітувала саму ідею української нації й держави, так і тут ці недостойні, маленькі людці ганьбили українську націю, виставляли її на публичний глум, сміховище й зневагу?

Я знаю, вороги українства зараз же вхопляться за мої слова й почнуть вигукувати: ага, бачите, самі признаєте, які ви!

На це я скажу цим „високоморальним“

*) Так, наприклад, цим „соціалістом“ було видано кільки сот тисяч корон відомому реакціонерові, бувшому гетьманському міністрові Бутенкові. Цей Бутенко на ці гроші поїхав у Берлін і провадив там контрреволюційну й контрукраїнську роботу.

добродіям: ні, ці люди, не всі „ми“; отаманщина — ще не є українська державність: міщансько-отаманська демократія ще не є вся українська демократія; та навіть з цієї хуторянської демократії не всі ті, що представляли її за кордоном, піддались розпусті й деморалізації; були й серед закордонних місій і поза місіями люди чесні, трудящі.

Та більше того: більшість „місіонерів“, що вели лайдацьке, недостойне свого трудового народу життя, були просто нещасні, слабодухі люди, яких здеморалізувала сістема отаманщини, яких вона заразила своїм духом надутої честолюбности, дармоїдства, безвідповідальности, неповаги до праці, до соціалістичних змагань усіх працюючих, яка навчила їх буржуазним парадуванням, киданню грошей по притонах і шинках, яка втоптала в свій отаманський бруд і їхні слабі, хуторянські душі, (яким крім того за кордоном після хутору запаморочилась голова від буржуазної, поверхової, галасливої „цівілізації“). Більшість цих „діпломатів“, коли пройде чад отаманщини, коли не стане змоги шпурляти грішми, я певен, вернуться до роботи й з соромом згадуватимуть оцю свою сумну „діяльність“.

І тільки меньчість з цих „діячів“, оті більші, буйніщі акули, які мали змогу вчиняти по притонах афинські оргії, які стояли

на чолі деяких посольств та всяких валютових, „державних“ операцій, та оті отамани, які без ліку й числа їхали за кордон з торбами міліонів, ті, розуміється, ще довго з приємностю будуть згадувати отаманщину й дякувати їй.

Але таких акул і політичних діячів, таких самих „соціалістів“ і „соціальдемократів“ є досить у кожній нації, а насамперед у тих націй, які мають свою буржуазію, бо такі люди як раз є найкращими виразниками паразітарних, лодарських, буржуазних кляс і їхньої подлої моралі.

І це само тут же можна сказати отим галицьким нафтяним патріотам, які в оправдання своєї орієнтації на Денікіна й передачи своєї армії йому кажуть, що українська демократія „не дозріла, не доросла до своєї державности“, отже, мовляв, не було чого й держатися за неї. Так, до буржуазної, до паразітарної, до гнобительської державности, отої, яку випрохували собі кам'янецька демократія, отаманщина та нафтяні патріоти, до такої, дійсно, українська нація „не доросла“ й така державність, дійсно, робить наших мужицьких дітей нікчемниками, калічить їх, розкладає й нищить.

Одначе є, й може бути, й буде та українська державність, яка лежить в природі нашої нації, шлях до якої вказує наука,

історія й практика соціалізму, се-б-то робітниче-селянська державність, державність працюючих кляс. І для цеї державности українська демократія й доросла, й має сил, і ті сили вже працюють на теріторії всієї України. Та демократія парадів не робить, не б'є в попівські дзвони, не вчиняє афинських вечорів по европейських притонах, не лазить у ногах світових грабіжників і насильників, не продає свого народу за право мати своїх послів при грабіжниках; ні, та демократія просто й чесно працює й бореться без усякого „геройства". Та навіть серед тої кам'янецької демократії, яка з свого хуторянського розуму мусіла піти за отаманщиною, навіть серед неї були цілком придатні, цілком дозрілі елементи для творення дійсно-української народньої державности.

Але, розуміється, в такій державности нафтяним, кулуарним, отаманським патріотам, а також „соціалістам" з закордонних притонів місця не буде. Тут вони вже „перезріли" й їх буде викинено просто в помийницю.

3. Даремне підскакування.

Нарешті, третя орієнтація отаманщини була — на повстанців.

Забувши зовсім, як ці самі повстанці виганяли її з Київа, споліваючись виграти

на невдоволенню селянства економичною й національною політикою пятаковщини, отаманщина збіралась скористуватись боротьбою повстанців з руськими комуністами й таким чином вернути собі владу на всій Україні.

Розрахунок цілком наївний і безпідставний: абсолютно не було ніяких даних гадати, що іменно вона, отаманщіна, матиме владу, й що її знов не виженуть ті самі повстанці, поєднавшись знову з російськими й українськими комуністами. Єдине, що давало надії отаманщині, це було те, що деякі повстанські загони прилучались до петлюрівців. Але ми вже знаємо, як такі самі селянські загони, прилучившись до Петлюри, потім прекрасно гатили в його своїми гарматами.

Так само безпідставною є та думка, що селяне боролись проти соціальної, комуністичної політики совітського уряду, що наш, мовляв, селянин індівідуаліст і комуни не може приняти.

Річ зовсім не в комуні й не в індівідуалізмі. Повстання виникали зовсім не на цьому ґрунті, а на ґрунті безладної, імперіалістичної економичної політики російських комуністів. Селянство піднімалось зовсім не через те, що серед його велась пропаґанда сістеми комунального господарства, а через

те, що в його без компенсації, без ладу, насильственно відбиралися продукти його хазяйства й праці.

Це було головною, ґрунтовною причиною невдоволення й обурення „комунією“. А цим невдоволенням користувались національно-невдоволені елементи й являлись головними орґанізаторами й керовниками повстанських загонів.

Трудно, розуміється, в даний момент прослідити соціальну природу складових елементів цього руху, але деякі дані, а крім того лоґіка говорять, що головним елементом повинні були бути більш заможні селяне, ті, в яких найбільше одбиралось большевиками й які соціально й економично найбільше терпіли від усього большевицького ладу, се-б-то, куркулі, кулаки, багатенькі козаки, дрібні полупанки. З цих елементів, — як кажуть принаймні хліробори-демократи, партія цих самих козаків і полупанків, — головним чином складалось також військо отаманщини.

Але, розуміється, була в повстанню й голота сільська, було навіть і міське робітництво, невдоволене обдиранням промисловости України на користь Росії.

І в залежности від тих чи инчих складових елементів повстанських ґруп, а також від причин, що викликали їх до життя, та

ще від керовників їх, стояла й їхня соціально-політична чи національна фізіономія. І через те одна ґрупа визнавала Директорію, Петлюру; друга виставляла лозунґ української радянської влади й уважала Петлюру українським Денікіним; третя ні Петлюри, ні радянської влади, ні якої будь инчої влади не визнавала й просто билася з усіма, хто робив замахи на її околицю, на її хліб, худобу; четверта ж займалася тим, що сама грабувала населення, робила погроми й т. п.

Через те, не маючи ніяких документальних даних про ту чи инчу ґрупу, неможливо з певностю сказати нічого навіть про таку відому постать у повстанському рухові, як Махно. З оповідань одних він ідейний анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорожського; з оповідань других — це просто — бандит, безпрінціпний, антіукраїнець.

Те ж саме, приблизно, говорять і про инчих ватажків: Зеленого, Ангела, Соколовського й т. д.

Але що з певностю можна сказати, так це те, що всі вони діяли цілком самостійно, кожен на власну руку, що вони не були поєднані одною спільною всім програмою, пляном, тактикою. Це свідчить про те, що були серед них і ідейні люди, й просто невдоволені або бандити.

І так само з певностю можна сказати, що, як самостійна сила, повстанці, розкидані, не пов'язані одною волею й керовництвом, погано озброєні, не можуть мати рішаючого значіння для орґанізованої, урядової сили. Вони, дійсно, можуть роз'їсти ту владу, як шашіль їсть дерево, але повалити її не можуть, її валить друга сила, що ворогує з нею.

Через це орієнтація отаманщини на повстанців мала би рацію при двох умовах: 1) коли б сама отаманщина мала оту орґанізовану силу, і 2) коли б вона змогла пов'язати в одно всі повстанські ґрупи.

А коли сама отаманщина була нібп якийсь більший повстанський загін, без зброї, без одежи, без дісціпліни й з провокаторськими, розкладаючими елементами руської, денікінської офіцерні всередині самої себе, то думати про опанування других, майже таких самих загонів було безнадійною мрією.

І даремно хуторянка в своїх ґазетах підскакувала й підбадьорювала себе повстанцями; даремно самовтішала себе, що „весь український народ" жде її й отаманщину. І ця орієнтація зрадила її, як і всі инчі.

4. Страшний сприятливий момент.

Був один момент у кам'янецької влади, коли вона могла, дійсно, зробити користь для справи української державности, як би

тільки вона в силі була відмовитись од своїх особистих інтересів і піднестися до ідеї взагалі української, а не отаманськоміщанської державности.

Цей момент був літом, особливо в серпні.

Повстанський рух знесилював київську совітську владу, утрудняв її економічне становище й дуже шкодив їй у боротьбі з її орґанізованими ворогами.

І російський совітський Уряд, і київський почали розуміти, що імперіалістична політика націоналістичної течії щодо України давала виразні, наочні, шкодливі наслідки. Українофільська течія стала все більш і більш перемогати як в Москві, так і в Київі. Наслідком того змінилось насамперед відношення руських комуністів до національної української культури. Справжні соціалісти з науки самого життя почали приходити до того переконання, що для успішного переведення в життя ідеї соціалізму необхідно треба користуватись найлекшими, найпродуктивніщими засобами, се-б-то рідними кожній нації формами її культури.

Через те, як засвідчують самі українці (цілком не большевицького напряму), відношення київського радянського Уряду до культурних національних українських установ значно змінилось. З'явилась певна активність їх у цьому напрямі, а не тільки

суха, прінціпіальна „рівноправність“, яка, властиво, була умиванням рук у русіфікації. З'явилась навіть ініціатива самої влади в напрямі допомоги розвиткові всім культурно-національним заходам, особливо ж у шкільній справі. І оповідання самих українців, які працювали в установах київської влади, повні захоплення й навіть захвату від методів і енерґії комуністів. Деякі казали, що за цей короткий час (від зміни політики до виходу з Київа, три-чотирі місяці) ними було зроблено стільки для української культури, скільки за кільки літ не зробила б Директорія, що умови роботи в національно-культурній справі були без усякого порівнання кращі й продуктивніщі, ніж при чисто-українській владі. І настільки це захоплення було щире, що ті люди, які працювали при київській владі, утікши з Київа при заняттю його Денікіним до Кам'янця, не могли вже жити в отаманському режимі й з усіх сил рвались знов до большевиків, (самі ніколи не бувши большевиками, а навпаки).

Та про це відношення київської радянської влади до української культури не могла навіть отаманщина нічого злого сказати, підтвердження чого можна знайти в ноті кам'янецького уряду до Антанти, де він, говорячи про відношення Денікіна до українства й наводячи приклади його вар-

варських учинків над українським словом, книжкою й школою, каже, що він „творить те, чого навіть наші вороги, московські комуністи, не дозволяли собі робити“.

Отже ясно було, що в російських комуністів, а, значить, і в київському уряді наставала зміна в відношенню до українського питання.

З другого боку не було ніякого сумніву в цілях і намірах денікінської контрреволюції в цьому самому питанню. Підпоможений, озброєний, одягнений Антантою, Денікін, користуючись повстанським рухом, усе більш і більш натискував на червону армію, вибиваючи її з України. Він не ховав своєї мети: знищити робітниче-селянську владу й вернути панування кляс експлуатататорських. Що ж до України й инчих держав, що повстали на окраїнах, усіх їх вернути в лоно „єдіної, неделімої“, при чому Україні навіть автономії не обіцялось.

Отже знов таки ясно було, хто такий був Денікін і чого від його можна було сподіватися. Кам'янецькій дрібно-буржуазній демократії й усій її владі, здається, легко було зміркувати, що їй самій, своїми силами не справитись ні з червоною армією, ні з денікінською, що наставав момент, коли, нарешті, треба було остаточно вирішити щось одне й у напрямі того рішення йти до кінця.

Здоровий, незаінтересований, навіть не соціалістичний, а просто об'єктивний розум повинен був би підказати таке рішення: вісім місяців орієнтації на Антанту, вісім місяців упадання перед нею, благання, цілування її рук, вісім місяців сервілістичної служби її інтересам показали, що від неї ніякої помочи не може бути; що Денікін, Румунія, Польща то є та сама Антанта, то є її аґенти; що ради проблематичної й небажаної для самої Антанти української державности вона не вступить у конфлікт ні з одним із цих своїх аґентів, а тим паче з Денікіним; що щó б цей Денікін не виробляв з українством і які б люті наміри ні мав що до української державности й національности, Антанта за це не позбавить його своєї ласки й допомоги; словом, що з цього боку не може бути ніяких порозумінь, угод, бо для його українство ще більший ворог, ніж большевизм.

Значить, ясно, що треба було шукати порозуміння з другим ворогом, з тим самим большевизмом. Треба було, як колись і нафтяним патріотам, прийти до комуністів з такою пропозіцією: для вас, мовляв, на першому місці стоїть соціальна справа, для нас—національно-державна; і вашій і нашій справі в однаковій мірі загрожує спільний ворог; ми не поділяємо ваших соціальних

змагань, але ми бачимо, що наша справа неминуче загине так чи сяк: отже ми, дбаючи про забезпечення національних інтересів нашого народу, бачучи, що самі ми не зможемо нічого зробити, пропонуємо вам забезпечити національний характер української державности з тим соціально-політичним змістом її, який ви хочете; за це ми вам оддамо ті сили, які маємо в своєму розпорядженню, самі одійдемо від влади й будемо допомагати вам бити нашого спільного ворога.

Така отверта, чесна, рішуча пропозіція напевне мала би самий позітивний наслідок, особливо взявши на увагу скрутне тодішнє становище радянської київської влади, повстанський рух, її власні тенденції в українському питанню. Можна гадати, що в цих умовах і Москва і Київ згодились би на сформування національно-українського радянського Уряду й на визнання незалежности Укр. Радянської Республіки.

І від цього як справа революції, так і справа національного відродження українського народу, безперечно, тільки виграла би, не кажучи вже про те, що не пролилося б надаремне стільки крови й не було би завдано змученому краєві стільки зайвого, моторошного страждання, яким зазначилися перемоги Денікіна.

В цьому дусі українській соціальдемократичній кам'янецькій урядовій ґрупі було зроблено від закордонної ґрупи цієї партії відповідну пропозіцію.

Але кам'янецька демократія й отаманщина не тільки цю пропозіцію одкинули, а ще приняли постанову карлсбадських „діпломатів"-поршивців про зчищення з себе всяких „трудових прінціпів", про сформування коаліційного Правительства й переходу до чистого парляментаризму.

Мало того. Був такий факт.

В кінці липня, коли київська влада від повстанського руху й наступу Денікіна почала хитатися, до Кам'янця прибула делеґація від ідейних повстанських ґруп у кількости кількох десятків чоловік од ріжних частин з пропозіцією спільної акції за здобуття української державности. Делеґацію в Кам'янці було зустріто з помпою й трохи не парадом.

Але тут же виявилось, що кам'янецька демократія та отаманщина розходилась у розумінню української державности з повстанською делеґацією. Делеґація розуміла ту державність як робітниче-селянську, в формі радянської влади. Делеґація вважала, що настав момент, коли, об'єднавши українські сили й принявши форму радянської влади, найбільш відповідну й сприяючу со-

ціальному й національному визволенню укр. народа, можна (чи шляхом збройної боротьби чи шляхом переговорів з Москвою й Київом) досягти забезпечення національного характеру радянської української державности. З цим проектом вони й приїхали до Кам'янця, в надії, що тут також розуміли цей сприятливий момент, що тут на перше місце ставили справу національного характеру взагалі укр. державности, а не неодмінно отаманської, кам'янецької.

Але помилились. Отаманщина аж затрусилась, коли довідалась, що повстанці домагаються: скасування Директорії, Головного Отамана, сучасного Уряду, переходу на сістему радянської влади й сформування Воєнно-Революційного Комітету. Делеґатів по наказу С. Петлюри вночи було оточено з усіх боків, обеззброєно й арештовано разом з проводирьом їх Юрієм Мазуренком (укр. незалежником), тим самим, що виступив з таким гострим ультиматумом проти Уряду Раковського.

А разом з делеґацією було арештовано й инчих укр. соціалістів (незалежників), що були в Кам'янці (М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.). Делеґацію на домагання есерів було хутко випущено з арешту, але провідників і соціалістів (Ю. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.) залишено під арешт-

том, під постійною загрозою офіціального розстрілу або таємного убийства вночи. І треба знову зазначити, що тільки на домагання есерів, на їхні загрози виступити з уряду, після кількох тижнів чекання смерти, арештованих С. Петлюрою українських соціалістів було випущено під „таємний догляд“ петлюрівської охранки. Українські же есдеки, оті „соціалісти“, недавніми товаришами яких по партії були незалежники, не вступились за соціалістів, яких петлюри й шапули могли що ночи убити.

Так Отаманщина й Кам'янецька урядово-партійна демократія цупко трималиcь за свою давню, реакційну „свою лінію“ та за свої посади. Щоб ото вони добровільно, з державних міркувань одійшли від влади, одійшли від парадів, наказів, автомобілів, почувань свого „геройства“, — розуміється, повстанці були просто наївні люди, коли могли припустити з боку отаманщини чи кам'янецької правлячої купки „демократів“ такий самовбийчий учинок.

Як можна: адже селяне, мовляв, готові були „з іконами зустрічати батька Петлюру“, „вся Україна“ гнала большевиків, ненавиділа їхній режим, не могла діждатись приходу справжньої, демократичної, кам'янецької влади, — а ця влада раптом узяла б та й завела той самий ненависний большевизм.

РОЗДІЛ XVI.

Відносини Кам'янецької влади з Денікіним.

РОЗДІЛ XVI.

Відносини Кам'янецької влади з Денікіним.

1. Отаманщина береже кров денікінців. — 2. Прапор соціальної дружби з катом українського народу. — 3. Міщансько-отаманське шукання правди на світі.

1. Отаманщина береже кров денікінців.

І як під сей момент ота кам'янецька купка засмиканих людей почала навіть вибрикувать, вихвалятись своїм „демократизмом“, парламентаризмом, своїм навіть... „марксізмом“. „Історія йде не по Лєніну, а по Марксу!“ — писала „Робітнича Газета“ й гордо била себе в груди, ота сама ґазета, яка приняла парламентаризм через те, що карлсбадські поршивці сповістили її, що Антанті не подобається „лівий напрям“ українського Правительства й що треба приняти „чистий коаліційний демократизм“.

Замурзані по самі вуха своїм кам'янецьким брудом; бачучи коло себе тільки бідних заляканих погромами євреїв, які готові були на всяку програму згодитись, аби їх не гро-

мили: чуючи тільки той „народ", що приходив до Кам'янця; загубивши в тій ковбані грязні й деморалізації всяке чуття простої демократичної порядности, не кажучи вже про ширший соціалістичний аналіз і прогноз, — ці бідні люди мусіли самі себе хвалити за те, що слухались вказівок Антанти, мусіли підводити цю слухняність під теорію й навіть при цьому хреститися Марксом. Загрузнувши в своїй обивательській „кам'янецькій демократичности", вони не могли оцінити тої величезної ваги комуністичного руху, того великого світового значіння його в соціальному життю всієї земної планети, яке признавалось уже навіть запеклими реакціонерами в Европі, й, навіть не тільки проти хибної національної політики його боролись, а й проти всього соціально-політичного його змісту.

Захоплені й підстьобнуті тим, що Денікін мав перемогу за перемогою над червоними військами, що захоплював усе більшу й більшу частину української теріторії, ці кам'янецькі демократи й отамани з свого боку почали робити гарячковий наступ на радянський фронт, одсуваючи його все далі й далі до Києва. Їхня думка була випередити Денікіна й захопити Київ. Наївність цих людей доходила до того, що вони гадали, що Денікін, поставлений перед фактом

заняття українськими військами столиці України, покірно прийме цей факт і помириться з ним, — адже, мовляв, „спільники“ заняли.

Ці „демократичні“ контрреволюціонери не тільки не зробили ніякої спроби ввійти в порозумуміння з комуністами, не тільки не скористувались моментом для зміцнення українського напряму в совітській київській владі, а ще з зловтіхою, з самозадоволенням почали підстрибувати від своїх успіхів на фронті.

І що ще більш тяжко й ганебно лягає на ту нещасну кам'янецьку купку людей, це те, що вони в цей час робили всі заходи, щоб порозумітися з... Денікіним!

От документальні смішні й ганебні слова самого кам'янецького Правительства:

„Народнє Правительство Української Республіки знало про боротьбу війська Денікіна з комуністами на теріторії України(!) й уважаючи, що обов'язком усякого Правительства є берегти народню кров, хотіло мирним шляхом розв'язати справу з військом ґенерала Денікіна.

„З відома Правительства, ще до взяття Київа, нашим вищим командуванням була вислана військова делеґація до команди добровольчеської армії в справі установлення взаімовідносин між військами, які боряться проти комуністів-большевиків на теріторії

України". („Від Правительства У. Н. Р." 5 вересня 1919.)

„Обов'язком усякого Правительства є берегти народню кров". Чию кров? Денікінців? Бо кров своїх нещасних „козаків" усе одно ж лили в боротьбі з соціалістами-большевиками.

І, дійсно, ці злочинці проти свого народу й державности весь час не зачіпали денікінців, — С. Петлюрою було видано наказ вогню на денікінські війська не направляти. Українські відділи, зустрічаючись з денікінцями, не вступали з ними в ворожі відносини й навіть уступалися їм з дороги.

2. Прапор соціальної дружби з катом українського народу.

Зате ж Денікін і показав цим людям „дружбу". Він їм дозволив лити кров „козаків" у боях з комуністами, він охоче дозволяв їм простилати йому своїм трупом шлях до Київа. А коли той бідний Київ було взято українськими військами (30 серпня), коли отамани вже почали парадувати, в цей час денікінці тихенько, без параду прийшли з другого боку в Київ і, не довго думаючи, почали вогнем вибивати з його своїх „спільників". Від Головного Отамана взагалі був наказ не вступати в бій з денікінськими військами, отже неголовні отамани не знали, що їм робити й мусіли уступити Київ Денікіну.

Так виправдують себе ті отамани, що командували частинами, які заняли Київ*).

Річ тут не в наказах, а в тому, що отаманщина всіма засобами хотіла підлабузнитись до Денікіна й у спільці з ним боротись проти совітського Уряду. Офіціально кам'янецьке Правительство поясняє, що воно сподівалось, що Денікін очистить усю заняту ним теріторію України, віддасть її українцям і тоді вони разом будуть бить большевиків. І через те, мовляв, берегло кров денікінців.

Цілком признаючи простодушність кам'янецької влади, все ж таки трудно припустити, щоб її наївність доходила до такої міри, щоб ці люди, дійсно, сподівались, що Денікін віддасть їм, своїм найбільшим національно-державним ворогам, ту теріторію, яку він з такими для себе жертвами одбив, яку вважав теріторією „єдіной-нєдєлімой".

*) В отаманських наддніпрянських колах усю причину уступлення Київа люблять часом пояснити „зрадою" галичан. Отаман Кравс не виконав наказ Головного Командування зірвати міст через Дніпро й тим дав змогу денікінцям пройти в Київ. Кравс, мовляв, уже тоді був у зносинах з денікінцями й зражував українців. Кравс же поясняє невиконання наказу тим, що прочитав цей наказ уже тоді, коли денікінці були в Київі.

Була там зрада чи ні, але справа не в мості. Коли б його й було зірвано, то денікінці все одно були би в Київі й вибили б з його петлюрівців (тільки на кілька днів пізніще).

Навіть хуторянка, та навіть отаманщина, не могли цього сподіватися. В дійсности (як неофіціально оповідають кам'янецькі діячі) був намір порозумітися з Денікіним так, щоб установити демаркаційну лінію між теріторіями, занятими Денікіним і кам'янецьким Правительством, се-б-то Денікіну віддавалось майже всю Україну, а собі випрохувалося те, що було занято отаманщиною. Для цього ж так і спішилося взяти Київ, щоб демаркаційна лінія пройшла поза Київом.

Кам'янецько-„демократична" влада готова була ради врятування свого істнування віддати три-чверті України найлютіщому національному й соціально-політичному ворогові українського народу й не хотіла навіть спробувати порозумітися з комуністами, щоб у с я Україна лишилась у руках української соціалістичної радянської влади. Для отаманщини й тих нещасних кам'янецьких „демократів" реакціонер, соціальний і національний кат українського народу був ближчий, ніж соціалістична у к р а ї н с ь к а влада.

І як сміють після цього ці нещасні себелюбці говорити, що вони бились за українську державність, що вони „тримали прапор українства до останнього кінця, як герої"? Прапор української контрреволюції, прапор соціальної дружби з Денікіним, прапор хамства вони тримали, собі на сором і ганьбу,

а українському народові й його відродженню та визволенню на велику шкоду!

І чого ж досягли? Денікін вигнав їх з Києва, зідрав український прапор і розтоптав його ногами, а своїх оцих соціальних друзів одігнав знов до Кам'янця.

І як опукло виявилась тут характерна риса петлюрівщини: вискочити наперед, учинити парад і швиденько проголосити собі першу славу. „Ми перші ввійшли в Київ! Ми перші!“ От що для петлюрівщини разураз було найголовніще. А чом же ви не лишилися там, коли ввійшли перші? Чом же не ви прогнали Денікіна, а він вас? Сил не було? Так ви хотіли все збудувати й мати тільки на тому, що вам першим удалось вискочити наперед?

Ні, на цей раз петлюрівщину зрадив її метод. Денікіна ані трішки не зворушило й не переконало „першенство“ петлюрівщини. Ґенерал Бредов, що заняв Київ, звелів направити кулемети на цих „перших“ „героїв“ і викинути їх з Києва.

3. Міщансько-отаманське шукання правди на світі.

Отаманщина захвилювалась, занепокоїлась, обурилась: як же так, вона перша ввійшла в Київ, а її виганяють. Де ж справедливість, гуманність, де правда на світі?

І, очевидно, щоб знайти ту правду, було послано від отаманщини послів до ґенерала Бредова. Бредов сам не приняв їх, а вислав до них своїх ад'ютантів, які й заявили петлюрівським посланцям, що ґенерал Бредов ні з якими петлюрівцями в переговори вступати не хоче, що коли вони (петлюрівці) хотять битися з большевиками, то хай вступають під команду ґен. Бредова й більше нічого. Ніяких Україн ґен. Денікін не знає, єсть „єдіная-нєдєлімая Росія", яку треба визволить од „насильників-комуністів". Коли ж петлюрівці не хотять вступити під команду ґен. Бредова або розпуститися, то „его превосходительство" буде вважати їх за бандитів і большевиків і відповідним способом покарає їх.

От-таку відповідь одержала отаманщина від своїх достойних союзників.

Що ж на це „соціалістичний" Уряд і „національні герої" зробили? Побачивши цілковиту безнадійність цим підлим шляхом урятувати національно-державну справу, вони, нарешті, рішили пожертвувати своїми особистими інтересами й вступили в переговори з радянською соціалістичною київською владою?

Ні, кам'янецькі „соціалісти" побігли жалітися Антанті, тій самій Антанті, яка давала Денікінові всі засоби бити їх. Вони вислали ноту „до держав Антанти й держав

усього світу" (7 жовтня) з жалями й скаргами на поводження ґенерала Денікіна. І як у цій ноті ці люди пренаївно самі себе плямують і виставляють на ганьбу й суд народа. Вони пишуть, наприклад, так:

„Ґенерал Денікін, а тим більше його прибічники й помічники, не ховають своїх сімпатій до так бажаного для них монархічного ладу"... „Ґенерал Денікін, беручи за зразок реакційні закони старого часу, немилосерно нищить українську культуру, позбавляє нас права й змоги вчитись в українській школі, забороняє вживати української мови в церкві, закриває наші культурні інституції, нищить українські книжки... Ворожість та ненависть до всього українського дійшла до того, що адміністрація добровольчої армії нищить і ліквідує навіть українське Товариство Червоного Хреста."

Розписавши всю реакційність, усю україножерську політику Денікіна, цілком справедливо зазначивши його, як немилосерного, найзлочиннішого ворога українського народу, наші „соціалісти" прекомічно говорять далі таке:

„Не зважаючи на провокаційні вчинки денікінської армії, українське Головне Командування зробило останню спробу вияснити, з ким ми маємо діло, чи з нашим спільником у війні з большевиками, чи з

ворогом, пронятим тими же намірами, що й московські комуністи.“

Це просто знаменито: не зважаючи, мовляв, на все те, що ми добре знали, на всі ті вчинки, які вище перечислили, ми ще хотіли „вияснити“, з ким маємо діло. І для того висилали своїх послів до Денікіна „ще до взяття Київа“, як вони самі признаються.

Це була немов ота „остання спроба“, але це брехня, бо після того по вигнанню з Київа ще раз було послано отамана Омельяновича-Павленка до Бредова. Очевидно, переговори до взяття Київа не вияснили кам'янецьким бідолахам, з ким вони мали діло. Та навіть, виявляється, поводження в Київі, вигнання з його українців, (що „першими“ ж заняли його!), теж не вияснило, бо ще раз було послано послів, про що й говорить само Правительство в цій ноті такими самовбийчими словами:

„Щоб зберегти сили наших змучених героїв-козаків від зайвого пролиття крови, українське Головне Командування вислало військову делеґацію для переговорів з добровольчим командуванням, але ґенерал Денікін відмовився розмовляти з нашими представниками, вославши до них невідповідну делеґацію й поставивши ганебні передумови“. (Підкреслення моє. Автор.)

Та мало того:

„Разом з тим добровольча армія без проголошення війни перейшла в наступ проти Українського Республіканського війська, відповідю на що було оповіщення Правительства Укр. Нар. Республіки до Війська й Народу з закликом до оборони й рішучої боротьби."

Але, очевидно, на камʼянецький „народ" надій було мало, бо „соціалісти" так закінчували свою ноту:

„Втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією, Правительство УНР. сподівається, що великі демократичні держави Антанти, які допомагали матеріально ґенералові Денікіну в його боротьбі проти насильників-комуністів, не будуть допомагати його насильствам над вільним українським народом.

„В імʼя права й справедливости ми домагаємось, аби держави Антанти примусили ґенерала Денікіна залишити теріторію України й дали можливість Правительству Української Народньої Республіки установити лад і спокій на вільній українській землі.

„Голова Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки Ісаак Мазепа.

„Керуючий Міністерством Закордонних Справ Андрій Лівицький".*)

*) Обидва підписані—укр. соціальдемократи, а весь кабінет—„соціалістичний".

„Великі демократичні держави" цілковито справдили сподівання кам'янецьких невеликих демократів: вони страшенно захвилювались, засоромились, негайно перестали помагати Денікінові й „в ім'я права й справедливости" „примусили ґенерала Денікіна залишити теріторію України" та дали можливість дорогому їм Правительству Укр. Нар. Республіки завести на всій українській землі той чудесний, ідеальний „лад і спокій", який отаманщина завела на кам'янецькій.

Кам'янецький осел простягав до Антанти морду за клаптем сіна, „втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією". І Антанта таки почепила йому перед носом той клапоть, зробивши вигляд, що сердиться на Денікіна, й пославши навіть для розслідування свою місію, — хай осел, поки має ще трошки сил, віддасть їх на службу хазяїнові. А коли впаде й здохне, можна буде здерти шкуру й віддать її Денікінові, що незабаром і було зроблено „в ім'я права й справедливости" „великими демократичними державами".

РОЗДІЛ XVII.

Кінець Отаманщини.

РОЗДІЛ XVII.

Кінець Отаманщини.

1. Невиконані слізні обіцяння. — 2. Продаж України на два боки. — 3. Останні ганебні конвульсії Отаманщини. — 4. На розбурханому морі.

1. Невиконані слізні обіцяння.

З цього моменту починається остаточний занепад і аґонія отаманщини. Вся її надія була на Київ. Київ мав дати авторітет, силу, визнання й допомогу Антанти, порозуміння з Денікіним. Київ був обітованою земльою, вищим пунктом надійности, розгорненою переспективою.

Денікін зірвав пелюстки цієї чудової квітки, розтоптав її, стиснув усю переспективу знову на півтора повіти теріторії й убив усю хуторянсько-отаманську підбадьореність і задиракуватість.

„Народ", оті дядюшки, що немов готові були зустрічати Петлюру з іконами, щось не дуже піддержали його. А ті селяне, які готові були зустріти Петлюру з дрючками й рушни-

цями, тим паче не виявляли бажання грудьми стати за його.

Єдиною силою її опорою, як і була, так і лишилась галицька армія.

Але отаманщина не змогла й з нею дати собі ради. З самого ж початку переходу наддністрянців на теріторію Великої України відносини між ними й наддніпрянцями набрали характеру неясности, недовірря, напружености, що з часом через ріжні причини перетворилося в певну ворожнечу.

Наддніпрянські „демократи“ люблять пояснятии цей характер утворених відносин ріжним соціально-політичним світоглядом одної й другої сторони. Таке пояснення можна взяти під великий сумнів. Бо якого б правого напряму ні були галицькі політики, вони в режимі отаманщини не могли б побачити нічого „лівого“. Здається, сам Денікін не міг би нічого додати до цього режиму.

А як люди тверезі, галицькі „патріоти“, гарненько придивившись до сітуації, могли цілком заспокоїтись навіть що до есерів, — уся „революційність“ кам'янецьких есерів далі гучних слів, резолюцій і вимахувань кулачком, не йшла. Навіть найлівіщі з „центральної течії“ есерів не могли лякати „реальних політиків“, бо й ці найлівіщі відріжнялись од найправіщих тільки бучностю своєї

фразеології. Галичанам було відомо, як приїхала від повстанців ґрупа цих найлівіщих центральних есерів (Одрина, Черкаський і др.) і поставила урядові вимогу приняття форми радянської влади і як цих самих „революціонерів“ і „большевиків“ укоськали соціаль-демократи, цей непохитний стовп „своєї контрреволюційної лінії“, і як „большевики“ заспокоїлись і задовольнились кількома міністерськими портфелями.

Спочатку, може, й, справді, галичан, цих кулуарних і паперових політиків, дряпала й непокоїла словесна революційність кам'янецької демократії, спочатку це могло також спричинитись до напружених відносин, але що далі, то ця причина мусіла одпасти, коли галичане побачали реальну, отаманську, дійсну політику, яка могла не подобатись „европейцям“ хіба що своєю безладностю, безглуздям, а не соціально-політичним змістом.

Дійсні причини неприязних відносин полягали в инчому.

Насамперед, у дрібніщих, буденних фактах.

Коли С. Петлюра з своїми міністрами, — як сказав д-р Голубович на засіданню Нац. Ради 26 листопаду, — „розплакався“ в Борщеві й випрохав у диктатора Петрушевича 4 бригади, які врятували отаманщину від большевиків. він тоді наобіцяв галичанам багато всяких приємних річей: і грошей, і

зброї, і амуніції, і... навіть зміну кабінету міністрів у правому напрямі. (Тоді галицькі „патріоти“ ще не знали добре природи кам'янецької влади й гадали, що резолюційна революційність кам'янецьких „соціалістів“, дійсно, має якесь значіння в реальній політиці.)

Коли ж галицька армія перейшла зовсім на теріторію кам'янецького Правительства, то виявилось, що всі петлюрівські обіцяння лишились обіцяннями. Та й не могло инакше бути, бо де ж би могла взяти кам'янецька влада тої зброї й амуніції, якої сама так жагуче випрохувала в Антанти.

Одначе щодо грошей, то тут кам'янецький уряд міг виконати свої обіцяння. Але на його напав несподіваний ґедзь ощадности: роздаючи без усякого відчиту й контролю торбами мілліони ріжним отаманам, пройдисвітам і шарлатанам, ні разу не пославши за кордон ні одної ревізії над десятками своїх місій і комісій, які сотні мілліонів гривень розкидали й розкрадали, — кам'янецькі чудодії раптом пронялись надзвичайною строгостю щодо галицької армії, вимагаючи від неї відчитів, справоздань у грошах, затримуючи видачу тих грошей і т. д. Для контролю над ними, як пояснюють самі галичане, було навіть створено в Уряді міністерство галицьких справ на чолі з С. Вітиком. Розуміється, що можна мати проти контролю, проти того,

чого весь час бракувало отаманщині, що було потрібним і для нафтяних діячів? Але коли скрізь панує повна безконтрольність, хаос і безладне розкидання грошей, то контроль над кимсь одним уже є виділяння з загального „правопорядку“, в цьому вже є якесь підкреслення й підкреслення неприхильне.

Особливо з цього погляду неприємний був для галичан голова Ради міністрів і міністр фінансів Б. Мартос. І це було причиною його дімісії з голови Ради міністрів і передачи цього портфелю І. Мазепі. (Офіціально ця переміна пояснялась, — як те робиться в усіх „порядних домах“, — „утомою“ бідного Б. Мартоса.)

2. Продаж України на два боки.

Але головна причина конфлікту полягала в міжнародній політиці отаманщини.

Галицькі національ-демократи, загубивши Галичину, палаючи ненавистю до польської шляхти й не бачучи змоги своїми силами перемогти цю нахабну злодійку, підпоможену Антантою, почали орієнтуватись на схід, там шукаючи собі піддержки.

В цей час там було дві сили: большевики й Денікін. Денікін був далеко, його підтримувала та сама Антанта, зносин з ним у Парижі пани Панейки ще не встигли нав'язати, отже лишались самі большевики. І га-

личане почали робити заходи до порозуміння з цією силою. Доходило вже навіть до фактичної допомоги з боку совітських війсь зброєю й амуніцією. Могло би дійти й до дальших, важніщих порозумінь і не знати, як би від того повернулась уся сітуація на Вкраїні.

Але тут нагодився наляканий вимогами большевиків „ліквідувати“ його С. Петлюра з своїми міністрами, які теж мали підлягти тій „ліквідації“, „розплакався“ й одвернув ту оріентацію.

Тоді галичане, ще більш переконавшись на кам'янецькій теріторії в неможливости власними силами добитись перемоги над своїм ворогом, — поляками, — почали оріентуватись на Денікіна. І для них це була єдина й цілком зрозуміла оріентація. Одкинувши большевиків, вони не мали инчого спільника, як Денікіна. Денікін же, виступаючи в ролі „собирателя земли русской“, по старій, ще царській традиції вважав Галичину „исконнымъ русскимъ краемъ“. Отже, він з охотою прибрав би й цей край у лоно „єдиної-неделімої“. А коли б галичане показали себе прихильниками й вірними друзями Росії, їм можна було б дати якусь безпечну для „єдиной“ автономійку.

Голова Галицького Уряду, Державного Секретаріату на засіданню 26 листопаду ціл-

ком отверто сказав: „Галицький Уряд з самого початку жадав переговорів з Денікіним“.

Натурально, ці жадання ховалися від кам'янецького Уряду, якому ся орієнтація так само загрожувала „ліквідацією“, як і большевицька. Але в тому й була трагедія цих двох нещасних урядів, що всяка орієнтація, яку б вони ні запропонували один одному, була „ліквідаційна“ для одного, або другого, або й для обох разом. А ще трагічніще було те, що всяка орієнтація, яку б ні приймав той чи другий уряд, була „ліквідаційна“, загубна для української державности. Була тільки одна орієнтація, яка, будучи „ліквідаційною“ для цих урядів, могла бути корисною для народньої української державности — це орієнтація на Совітську Росію й Радянську Україну.

Але ні той, ні другий уряд не могли й не хотіли того признати. Вони не в силі були зрозуміти того, що вся українська державність вийшла з революції, революцією трималась і цілком од революції залежала в своєму дальшому істнуванню й розвиткові. Вони не розуміли того, що іменно ота Совітська Росія була найкращим забезпеченням можливости істнування української державности й не помічали того, що, борячись з Совітською Росією в спільці з Антантою, Денікіним, знесилюючи Совітську Росію, вони

тим самим підрізували гиляку, на якій самі сиділи, що вони самі собі плели петлю, якою їх неодмінно, неминуче задушив би Денікін і та сама Антанта. Та не тільки їх, ці уряди, — це найменьча біда для українського народу, — а саму українську державність, саме оте забезпечення вільного розвитку національної душі нашого народу.

Цупко, з сліпою, чисто зооґічною жадностю тримаючись за владу, ці люди фатально, ніби за кару собі, самі себе тягли в загибель отими орієнтаціями. І з якою разом з тим моторошною самопевностю, хвастовитостю ці люди вихилялись і ставали в пози „єдиних спасителів України“, „непохитних борців і героїв“ на самому краєчку безодні, в яку самі себе отими орієнтаціями й вихилянням штовхали.

Кам'янецький уряд почував, що галицький уряд не може бути вірним спільником його. Для галичан насамперед була Галичина, нафта, а потім усе инче. Вони могли дати свої сили на боротьбу за всю Україну тільки з тою певностю, що, здобувши велику Україну, неодмінно підуть зміцненими силами на здобування меньчої, Галичини.

А кам'янецький уряд як раз отої певности й не давав галичанам. Вся його політика підривала, убивала надію галичан на визволення свого краю. Бо кам'янецькі

„діпломати“, дістаючи весь час тільки недосяжний клапоть сіна від самої Антанти, не бачучи ні звідки реальної допомоги, хотіли здобути ту допомогу від... аґентів Антанти, від тої самої Польщи, яка вкрала, яка грабіжницьким способом видерла в української нації Галичину.

Кам'янецькі політики хотіли спекульнути як раз на тому самому Денікінові, на якого покладали свої надії галицькі політики. Вони хотіли налякати Польщу тим, чого так дуже хотіли галичане, се-б-то, що Денікін піде походом на Галичину й одніме її в поляків. Отже, казали вони польській шляхті, Денікін є ворог не тільки України, але й Польщи. А через те поляки повинні підтримати кам'янецький уряд, дати йому допомогу й взагалі всіма способами обстоювати самостійність української держави, бо це буде й для Польщи забезпеченням від замахів велитенської „єдиної-нєдєлімої“, яка ще до того може ввійти в союз з Німеччиною. Кам'янецьким хитрунам, розуміється, було відомо, що все діло в Галичині. Не було б Галичини, полякам не було б чого так боятися Денікіна. Отже, насамперед, їм треба було сказати Польщі, як же вони самі дивляться на це питання. Адже поляки не такі дурні, щоб давати допомогу тому, в кого вони вкрали цілий край.

От тут і було закопано собаку конфлікту між кам'янчанами й галичанами.

Щоб дістати хоч крихотку допомоги, кам'янчане повинні були з самого ж початку запевнити поляків, що ту допомогу не буде повернено проти самих же поляків. А це могло бути тільки в тому разі, коли б українці відмовились од усяких претензій і намірів вернути Галичину.

І коли кам'янецькі крутії запевняють, що вони не давали полякам ніяких обіцянь не претендувати на Галичину, а в той же час мали від них деяку поміч, то з цього можна вивести одне: або що польські політики надзвичайно простодушний, дурний народ, або ж... що кам'янецькі політики, „діпломатично“ висловлюючись, ухиляються від правди.

Розуміється, кам'янчане мусіли з самого ж початку відмовитись од Галичини, щоб тільки поляки схотіли з ними балакать. І це підтвержується як ріжними „негласними“, неофіціальнигми розмовами ріжних петлюрівських посланців до Варшави (інтервью П. Пилипчука, який виразно натякав на відмову від Галичини), так і всією дальшою офіціальною політикою Петлюр, Лівицьких і всієї кам'янецької влади.

Само собою, що така політика не могла бути до душі галичанам. І надто тоді, коли

з Галичини доходили вісти про жорстоке, люте, нелюдське катування польською владою українців, про сістематичне, розмірковане, планомірне винищування української людности молодого віку страшним інтернованням з навмисною, свідомою метою фізичної смерти його від голоду й хвороб у таборах.

Та й сама Польща не так то вже дуже боялась Денікіна. Їй треба було тільки порозумітись з ним щодо Галичини й тоді ніяких Україн їй не треба було, а особливо сильної, великої України, яка, розуміється, найбільше мала би претензій на Галичину. З своїх власних інтересів поляки не могли дуже зміцнювати українців. Їм було вигідно мати їх як загрозу для Денікіна, як засоб примусити його відмовитись од Галичини. І тільки для цього й у відповідних до цього розмірах вони могли на свій страх, навіть без згоди Антанти підпомагати кам'янецькому урядові. Але з такою допомогою, розуміється, України не здобудеш.

І галичане це розуміли. А через те, не будучи так зацікавлені в істнуванню кам'янецької влади, як була зацікавлена вона сама, вони для врятування цієї влади не могли й не хотіли віддавати Галичини польській шляхті, а навпаки, шукали проти неї помочи в Денікіна.

І обидва ці уряди орієнтувалися на ворогів українського народу, обидва хотіли рятувати свою маленьку владу й свій клапоть землі, на якій панували, з поміччю ворогів усієї України, а через те один шукав допомоги в одного ката — польській шляхті а другий у другого — Денікіна. Обидва продавали в неволю й визиск одну частину України за можність гарцювати на другій. Тільки кожний продавав ту, на якій гарцював чи хотів гарцювати другий.

І через те згоди між цими двома злочинними урядами не було й не могло бути.

3. Останні ганебні конвульсії отаманщини.

Можливість узяти Київ трохи підняла надії й наддніпрянців і наддністрянців. Але неудача остаточно убила всякі надії в галичан і вони стали вже цілком свідомо, упевнено переговорювати з Денікіним.

Головними керовниками цієї акції були — в Парижі д-р Панейко, а на Україні диктатор Петрушевич.

А ще одним керовником були... хвороби, а особливо плямистий тиф, який, почавшись уже літом, усе більш і більше розвивався серед українського війська. Осінній холод, сльота надали ще більшої сили епідемії. Босі, неодягнені, виснажені салдати

не мали великої відпорної сили цій хворобі й тисячами хворіли від неї. Медичної допомоги не було ніякої, санітарні умови були просто страшні, люди гинули гірше ніж од боїв.

Даремне кам'янецький Уряд благав-молив Антанту допомогти хоч ліками для хворих, — люта лихварка була глуха. І через кільки тижнів по взяттю Київа й виступу з його української боєздатної армії було не більше 6000 чоловік, у тому числі наддніпрянців тисячи дві. Більше 20.000 чоловік лежало хворими в шпиталях і казармах.

4-XI одбулася нарада галицької старшини, яка констатувала цілковиту нездатність армії до військової акції. На цій же нараді виразно зазначилася й орієнтація на Денікіна.

В цей час із Парижу прибув посланець Панейка з інструкціями. Диктатор Петрушевич дав таємний наказ командуючому галицькою армією Тарнавському й той підписав (7 листопаду) договір між галицьким командуванням і командою добровольчої армії, по якому вся галицька армія переходила під повну владу Денікіна.

Політичним пунктом цього договору була автономія Галичини в „єдіной, нєдєлімой“.

І після 7 листопаду всі галицькі війська

стали переходити на бік лютих ворогів українського народу.

Денікінці, не боячись тепер уже ніякого опору з боку наддніпрянців, кинулись на них і в кільки днів розпорошилі їхні невеличкі сили в ріжних напрямах.

Кам'янецький Уряд, партійні орґанізації, отаманські штаби мусіли тікати з Кам'янця в ріжні боки. Деякі міністри опинились у Румунії, деякі в Галичині. Осередок же з Головним Отаманом С. Петлюрою та частиною Правительства на чолі з І. Мазепою став одступати в напрямі Проскурова по лінії залізниці.

Але Денікінці гнались за ними неодступно й вони мусіли кинути поїзд з усією державною скарбницею, яку було розграбовано населенням та денікінцями, і на підводах простувати в напрямі Старо-Константинова, куди по наміченому планові мали стікатися всі розбиті частини військ.

Кам'янець же було віддано полякам, які, правда, й самі зазіхали на його.

Між Старо-Константиновом, де проходила лінія польського фронту й Бердичевим, занятим один час повстанцями, а потім большевиками, була „порожня“ смуга теріторії, яку поляки милостиво згодились віддати кам'янецькій владі для зібрання решткп своїх сил.

І от тут на цій смузі в малесенькому містечку Любарі одбулась остання ганебна конвульсія отаманщини.

Серед частини урядових військ, вимучених неудачами, боями, тіканнями, а особливо всією політикою отаманщини, почалося ширитись невдоволення, яке й вилилось у рішучий намір зробити „переворот“, арештувати „батька“ Головного Отамана з його Урядом і перейти до большевиків. На чолі цієї змови стояв відомий повстанський отаман Волох.

Вибравши слушний момент, ця частина військ зробила виступ проти Уряду, почавши обстрілювати з кулеметів той будинок, де був Головний Отаман з своїм штабом. Ошелешений і переляканий штаб кинувся в ростіч, а петлюрівські ад'ютанти посадили Головного Отамана на бричку й з усіх сил почали тікати на Шепетівку, де стояли польські війська. Там С. Петлюра роз'яснив польській команді, що українські війська „збольшевичились“, і сам утік далі у Варшаву, а поляки, не довго думаючи, почали обстрілювати Любар.

А в Любарі вже все заспокоїлось, бо частина війська вірного урядові була більша й хутко одбила напад Волоха, а сам Волох з невеликим загоном (душ 400) утік з Любара й перейшов до большевиків. Поляки ж

своїм обстрілом били й убивали не большевиків, а тих самих нещасних „петлюрівців“.

Цим ганебним, зрадницьким, але характерним для всієї петлюрівщини актом скінчилась діяльність отаманщини на Україні.

А 24 грудня 1919 року постановою спільного засідання центральних комітетів партій соціальдемократів і соціалістів-революціонерів уся повнота влади передавалась кабінетові міністрів на чолі з І. Мазепою. В цій резолюції ні слова не згадувалось ні про Директорію, ні про Головного Отамана, отже тим самим ці інституції касувались. Все ж командування всіма військовими силами перейшло до Омельяновича-Павленка.

Отаманщина в лиці С. Петлюри й його „ідейного“ підлизи „соціальдемократа“ А. Лівицького робила ще заходи в Варшаві для врятування своєї влади, оббивала ще пороги в польської імперіалістичної шляхти, канючила, випрохувала й навіть віддавала землю польським поміщикам на Поділлю й Волині (договір А. Лівицького й С. Петлюри з польським урядом*) за польську поміч,

---

*) По цьому договору (2 грудня 1919 р.) ці два панки, насамперед, віддавали Галичину в руки польської шляхти. Пункт 1-й: „Теріторія Укр. Нар. Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по річці Дністру й від Дністра між Польщею й

були навіть спроби С. Петлюри й А. Лівицького скласти цілком правий уряд у Варшаві (цікаво, чим би він одріжнявся від того „лівого“, що був?) і за допомогою поляків здобувати загублену владу. Але це все були тільки останні конвульсії. В цей час уже загибав сам той Денікін, проти якого поляки немов хотіли піддержувати кам'янецький уряд, і пропадала реальна підстава для „дружби“ в польської реакції з кам'янецькою контрреволюцією.

Отаманщина кінчилась. І цілком вірно схарактеризував її сам „Головний Отаман“ С. Петлюра в своєму передсмертному „апелю“ до Антанти, назвавшись її ґладіатором, рабом. В листі до французського буржуазного журналіста Пелісьє він писав: „Нам лишається тепер тільки сказати Антанті: „Morituri te salutant!“ („Поміраючі тебе здоровлять!“). Такий був колись передсмертний привіт своїм панам римських рабів-ґладіаторів, які погибали на цірковій арені для втіхи цезарів. Так перед своєю загибеллю

Україною по річці Збручу. Далі кордон У. Н. Р. на території бувшої російської імперії має пройти по західньо-північній Волині“... Що до аґрарного питання на Україні, то 3-й пункт так промовляє: ...„юридичне становище землевласників польської національности на Україні реґулюється на підставі окремого погодження між Українським і Польським Урядами“.

прохрипів і український „національний герой“ С. Петлюра, цей малесенький покірний слуга західної реакції, миршавий ґладіатор імперіалістичних цезарів, нещасний раб свого дрібного славолюбства й типичний продукт дрібного національного міщанства, втягненого в великі національно-соціальні катаклізми.

4. На розбурханому морі.

На Україні ж події розвивались далі з неупинною послідовностю й неминучостю.

Денікін, захопивши більшу частину України та столицю її Київ, не довго вдержався на ній. Чорна реакція, що їшла слідом за ним, як соціальні мародери, почала зразу ж свою грабіжницьку, клясову, мстливу роботу.

Знову, як за Гетьманщини, тільки в без порівнання більших розмірах зачалась реакційна вакханалія „культурно-творчих сил“, одзначаючись таким звірством, таким садизмом люті, якого не знав і не знатиме ні один режим. Еврейські погроми польської шляхти в Польщі й Галичині чи отаманщини на Україні в порівнанню з еврейськими погромами Денікіна блідли в своїх крівавих фарбах. Це був один жахний кошмар, добре зазначений ідеолоґом погромів В. Шульгиним у своїй погромній статті „Пытка страхомъ“.

Поміщцтво кинулось на селянство, вгризлось у його жадними, зголоднілими зубами

розлюченого паразіта й почало в дикій сласности шматувати тіло свого вічного раба. І це зразу ж зруйнувало військову перемогу Денікіна, бо селянські повстання ще з більшою силою, ніж проти большевиків, вибухнули по всій Україні й ще дужче роз'їли, розхитали всю денікінську силу.

Тоді, скористувавшись цим, російські совітські війська, упоравшись за цей час з контрреволюційним походом адмірала Колчака на Сибіру й ґенерала Юденіча біля Петербургу, перекинулись на Вкраїну й почали вибивати з неї Денікіна з допомогою повстанців.

За якийсь місяць-півтора всю денікінську армію на Вкраїні було розторощено й одкинено на окраїни її. Київ знову було взято комуністами російськими й українськими.

А на Поділлю в цей час з місця на місце пересувався відламок кам'янецької влади, уряд Мазепи з рештою війська, намагаючись устояти на ногах проти тих бурхливих хвиль соціально-національного розбурханого моря, що били й налітали на його з усіх боків. Без теріторії, без засобів, з такими старенькими, пошарпаними вітрилами, як парламентаризм, з компасом усе ж таки на Антанту, на ті загубні, перфідні скелі, об які вже розбився корабель отаманщини, — цей блукаючий уряд робив надлюдські усилля врятувати своє істнування.

Для підкріплення себе він навіть закликав до себе колись „вигнаного, як собаку“, бувшого голову Директорії В. Винниченка, пишучи в листі до його, що тепер починається „нова ера“. Але В. Винниченко, не бачучи нічого нового в цих конвульсіях кам'янецьких бідних недоломків, одповів їм, що може взяти участь тільки в тім уряді, який стоїть на ґрунті чистої радянської влади й рішучої соціалістичної революції. Виступивши з соціальдемократичної партії, він уже тепер не вважав для себе важними ніякі постанови й пропозіції Ц. Комітету цієї партії, а їхній „перед-парламент“, який приняв цей уряд за форму влади, здався йому тільки смішним і жалюгідним стрибанням у керенщину очманілих від кошмарів, від власних помилок і злочинств людей.

РОЗДІЛ XVIII.

На порозі нової доби.

РОЗДІЛ XVIII.

На порозі нової доби.

1. Наслідок болючого досвіду. — 2. Занадта об'єктивність? непевність переконання? чи тільки тактика? — 3. Так мусить бути. — 4. На порозі нової доби.

1. Наслідок болючого досвіду.

Маючи за собою минулий, болючий досвід, російські комуністи зрозуміли, що націоналістично-імперіалістична політика пятаковщини не тільки не може дати позітивних наслідків у справі соціалістичної революції на Вкраїні, а навіть хліба й поживи для голодної Росії.

Об'єктивна, дійсно-соціалістична течія в партії руських комуністів узяла гору. І результатом того 6 грудня 1919 р., се-б-то, коли російські совітські війська втретє захоплювали всю Україну, коли під їхніми й повстанськими ударами розпадався контрреволюційний фронт Денікіна й чорна реакція в паніці тікала на антантські кораблі, — з'явилась така резолюція Центрального Комітету Ро-

сійської Комуністичної Партії в справі національного питання на Вкраїні:

„По питанню про відношення до трудового народу України, що звільняється від тимчасової навали денікінських бандитів, центральний комітет російської комуністичної партії постановляє:

„1. Неухильно переводячи прінціп самоозначення націй, центральний комітет уважає необхідним ще раз підтвердити, що російська комуністична партія стоїть на погляді признання самостійности української соціалістичної совітської республіки.

„2. Вважаючи безперечним для кожного комуніста й для кожного свідомого робітника необхідність найтіснішого союзу для всіх радянських республік у їх боротьбі з грізними силами всесвітнього імперіалізму, російська комуністична партія стоїть на тій позиції, що означення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками й працюючим селянством.

„3. В теперішний-же час відношення між українською соціалістичною совітською республікою й російською соціалістичною федеративною совітською республікою опреділюються федеративним зв'язком на основі постанов великого центрального виконавчого Комітету 1 червня 1919 р. і центрального виконавчого комітету України 18 травня.

„4. З огляду на те, що українська культура (мова, школа й т. д.) на протязі століть придушувалася царатом і експлуататорськими клясами Росії, центральний комітет російської комуністичної партії ставить в обов'язок усім членам партії всіми засобами сприяти усуненню всіх перепон до вільного розвитку української мови й культури. Оскільки на ґрунті многовікового пригноблення серед відсталої частини українських мас спостеріґаються націоналістичні тенденції, члени російської комуністичної партії обов'язані ставитися до них з надзвичайною терпимостю й обережностю, протиставляючи їм слово товариського роз'яснення тотожности інтересів працюючих мас України й Росії. Члени російської комуністичної партії на теріторії України повинні на ділі переводити право працюючих мас, учитися й зноситись у всіх радянських установах на рідній мові, протиділаючи спробам штучними засобами відтиснути українську мову на другий план, прямуючи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти працюючих мас.

„Негайно-ж повинні бути приняті міри, щоб у всіх радянських установах була потрібна кількість урядовців, володіючих українською мовою й щоб на далі всі службовці вміли говорити на українській мові.

„5. Необхідно забезпечити найтісніщий зв'язок радянських установ з місцевим селянським населенням країни, для чого повинно взяти за правило, щоб уже на перших кроках, при початку заснования ревкомів і рад, до них була притягнена більшість з представників працюючого селянства при забезпеченню рішаючого впливу представникам селянської бідноти.

„6. З огляду на те, що на Україні, ще в більшій мірі ніж у Росії, переважаючу масу населення складає селянство, завданням радянської влади на Україні є завойовання до себе довірря з боку не тільки селянської бідноти, але з широких шарів середнього селянства, які своїми реальними інтересами як найтісніще зв'язані з радянською владою. З окрема, заховуючи основні пріпціпи продовольчої політики (державна заготовка хліба по твердим цінам, примущуюча розверстка), необхідно засоби її переведення уважно пристосувати до умов українського села.

„Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути відбирання хлібових звишків лише в строго обмеженому розмірі, необхідному для української бідноти, робітників і червоної армії.

„При відбиранню звишків особлива увага повинна бути звернена на інтереси середнього селянства, різко відмежовуючи його

від кулацьких елементів. Необхідно на ділі викривати перед українським селянством контрреволюційну демаґоґію, котра доводить, що нібн-то завданням радянської Росії є забирання хлібних і инших продовольчих продуктів з України в Росію.

„Саме широке притягнення бідного й середнього селянства до справи управління в усіх сферах будівництва повинно бути обов'язком аґентів центральної влади, всіх партійних робітників, інструкторів і т. п. В тій-же цілі встановлення влади працюючих повинні бути приняті негайно міри до того, щоб не допустити переповнення радянських установ елементами українського міського міщанства, котре нездатне розуміти умови побуту широких селянських мас і часто прикривається прапором комунізму.

„Умовою допущення таких елементів як у лави партії, так і в радянські установи повинна бути попередня перевірка їх працьоздатности й відданости інтересам працюючих на ділі, і перш за все на фронті — в лавах дієвої армії. Скрізь і при всяких умовах подібні елементи повинні бути поставлені під суворий клясовий контроль пролетаріату.

„З огляду на те, що велика кількість зброї, що є на Україні в руках сільського населення, як показав досвід, неодмінно, при

неорґанізованности бідноти, перебуває в руках кулацьких і контрреволюційних елементів, що веде замість диктатури працюючих до фактичного панування бандитського кулацтва — головніщим завданням радянського будівництва на Україні є відібрання цеї зброї й зосередження її в руках робітниче-селянської червоної армії.

„Завданням земельної політики на Україні повинно бути:

„1. Повна ліквідація реставрованого Денікіним поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним і малоземельним.

„2. Радянські господарства будувати тільки в необхідних розмірах, рахуючись з життєвими інтересами місцевого селянства.

„3. В справу об'єднання селян у комуни, артілі, й т. и. суворо переводити політику партії, котра не припускає в цьому відношенні ніякого присилування, відносячи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу початки примусу.“

В цій резолюції російські комуністи стали вже на ґрунт не тільки прінціпіального, але й реального, фактичного визнання ваги національного питання. Ця резолюція є вже не голе „самоозначення“, а втілення тяжкого досвіду в конкретні виводи. Тут уже чується плоть і кров живого переконання, а

також бажання ті переконання здійснити реальними, конкретними, активними заходами. Словом, тут є вже почасти те, про що я писав у II ч. сеї праці, ще тоді, коли сеї постанови не виносилось, се-б-то, розуміння, що національне питання є питання соціального порядку, що бути не тільки ворожим, але й нейтральним у йому для дійсного соціаліста — неможливо.

І в цій резолюції міститься також признання всіх своїх помилок: і пятаковського імперіалізму, й окупаційної політики, й відсування селянства від влади, й диктатури незначної частини пролетаріату над усім робітництвом і селянством, і нехтування українською мовою, і одтирання української національности на зади, на другорядне (або й ніяке) місце; словом, признання всього того, чого боялась Директорія в своїй радіотелеґрафичній полеміці, з чим потім довелось боротись українцям-соціалістам і що, нарешті, мусіли признати самі руські соціалісти-комуністи.

2. Занадта об'єктивність? непевність переконання? чи тільки тактика?

Розуміється, резолюція є резолюція, а дійсність, факти можуть бути відмінними від резолюцій. Досвід революції в Росії й на Вкраїні доказав це, на жаль, дуже боляче.

І вже деяка непевність виникає при читанню листа Леніна до українських робітників і селян.

Ось той лист:

„Червоні війська заняли Київ, Полтаву, Харьків і побідно йдуть на Ростов. Необхідно винищити Денікіна, щоби забезпечити себе від найдрібнішої можливости нової навали на Україні. Панування Денікіна на Україні було так само затяжким, як і панування Колчака в Сибірі. Тяжкі лекції Денікіна наведуть українських робітників і селян на більш ясне зрозуміння завдань совітської влади, на зрозуміння необхідности більш твердого опору. На Україні, як рівно ж і в Великоросії, треба знищити цілковито панське землеволодіння. Крім цього завдання та инших завдань, спільних Великоросії й Україні, виникає питання, яке заслугує в цей час особливої уваги, питання національне — чи бути Україні окремою незалежною совітською республікою, чи злученою з російською республікою на засадах федерації, чи зіллятися Україні з Росією в одну совітську республіку? Незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і російською комуністичною партією. Остаточно вирішити питання, чи зіллятися Україні з Росією, чи залишитися незалежною, чи бути в федеративному зв'яз-

ку, — має встановити всеукраїнський з'їзд рад робітників і селян. Як же належиться вирішити це питання? З погляду інтересів працюючих ми вороги національної ворожнечі, національних суперечок, національного відокремлення. Щоби повалити буржуазію всього світу, ми прямуємо до тісного об'єднання й цілковитого зіляння робітників і селян усіх націй усього світу. Капіталізм поділив народи на невелике число тих, що стоять вище над иншими й на невелике число тих, яких гноблять, тих, які залежать від инших. Віками збірали в собі пригнічені нації жадання визволення від великодержавних націй, такі, як нація українська від таких, як нація великоросійська. Ми хочемо добровільного союзу націй без жадного насильства. Не треба забувати, що буржуазія завжди прямує грати на національних струнах. Там, де починається націоналізм, там святкує контрреволюція. Хто роз'єднує тісний союз великоросійських і українських селян і робітників, той помагає денікінцям і капіталістам усього світа. Тому ми, великоросійські комуністи, повинні з великою увагою й суворостю нищити в своїх колах найдрібніші прояви великоросійського націоналізму, йти на уступки при незгодах з українськими комуністами — боротьбистами, коли справа тичеться національного питан-

ня. Але коли справа торкається пролетарської диктатури й пролетарської боротьби, тоді великоруські, українські а рівно ж і комуністи инших націй повинні бути впертими й завзятими. Перемогти Денікіна, знищити його, це одинока задача великоросійських і українських робітників і селян."

При читанню цього листа насамперед мимоволі виникає таке запитання.

Н. Лєнін каже, що „незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і Російською комуністичною Партією". Отже, ніби, нема вже про що балакати, нема для чого питати ще раз: „Як же належиться вирішити це питання?"

На віщо й через що Лєнін запитує це?

Чи з занадтої об'єктивности? Чи з неупевнености в своїй власній прінціпіальній позіції? Чи це є тільки результат тактики?

Немов би з великої об'єктивности, безсторонности. От, мовляв, російська комуністична партія визнала незалежність України, вона, значить, уважає це справедливим, корисним, потрібним для пролетарської революції. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: незалежність, чи залежність (федерація, автономія чи повне злиття в „єдіную").

Але ж дивно: чого раптом таке недовір'я до своїх власних постанов? Чого Лєнін не

каже українським робітникам: російська комуністична партія визнала, що для справи пролетарської революції корисною й потрібною є форма радянської влади. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: чи радянська влада, чи парламентаризм, чи може, й гетьманщина.

Адже Лєніну в цій сфері й у голову не прийде так поставити питання, тут він глибоко, непохитно вірить сам і в других ніяких сумнівів не допускає.

І з цього виникає сумнів: у проводиря російської комуністичної партії українське національне питання все ж таки, здається, не має прінціпіального значіння, для його це питання знов таки, здається, є питанням тільки тактики: сьогодня незалежність, бо це з тактичного погляду дасть більше користи, а завтра федерація або повне злиття, бо тактичні міркування вже не вимагають незалежности.

Чи не стоїть для Лєніна, так само, як і для українських „патріотів"-міщан, національне питання поза сферою соціального життя? Чи не має воно для його постільки ваги, поскільки воно втикається в соціальний рух і перешкажає йому. Знищити його, очевидно, не можливо, як неможливо знищити зімні холоди, які теж заважають революції, отже треба якось його обезшкодити.

Нема ще остаточної ясности, твердости, нема виразної, викінченої переконаности. Немає таких слів: Українські робітники! Російська комуністична патрія визнала незалежність України. Рос. Ком. партія зробила це через те, що вона глибоко й непохитно переконана, що тільки повна незалежність робітниче-селянської української держави, як переходового етапу до соціалістичного ладу, може забезпечити цілковиту волю й змогу національного розвитку й увільнити український народ від усіх пережитків національного утиску, що заховався як у пригнобленій псіхіці українського робітника, так і в псіхіці великоросійського. Чуття пануючої національности, утворене віками злочинного соціально-політичного устрою Росії в душі навіть робітника — великоросса, не може зникнути в один-два роки. Чуття сервілізму пригнобленої, упосліженої нації також не може померти відразу. Отже необхідно створити такі державні умови, які найкраще помогли би викоріненню цих шкодливих наслідків минулого.

З другого боку: пролетарська держава, яка народжується з революції, має на меті усунути всякі форми утиску, всякі форми підлеглости, нерівности, всякі явища, які стоять на перешкоді вільному, всебічному розвиткові людини.

Нарешті: національний утиск, національ-

на нерівність чи підлеглість тісно, глибоко, орґанично пов'язана з утиском, підлеглостю й нерівностю соціальною й економичною. І коли ми, руські комуністи, хоч в якійсь мірі піддержуємо нерівність або підлеглість національну, то це значить, що ми піддержуємо підлеглість соціальну й економичну, це значить, що руський пролетаріат перебірає на себе функції знищених руських паразітарних буржуазних клас що-до визиску українського робітництва й усього укр. народа.

Через те Рос. ком. партія вважає, що найкращою формою розвитку революції кожної нації є її повна державна незалежність, у добровільному тісному союзі з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії. Мало того: коли якась частина українського робітництва в силу історичних ненормальних умов не розуміє цього, не відчуває й противиться, то ми, руські комуністи, вважаємо своїм обов'язком так само настійно рекомендувати їм цю форму їхнього національно-державного устрою, як ми рекомендуємо в соціально-політичній сфері форму радянської влади, яко найкращого засобу здійснення пролетарської революції, як рекомендуємо навіть тим робітникам, що в силу ненормальних соціально-історичних умов не розуміють, не відчувають її потрібности й навіть противляться їй.

Але ці слова не значили б розділення робітництва одної нації від робітництва другої. Навпаки, націоналістична, „з'єднуюча" політика пятаковщини іменно це й робила: не тільки роз'єднувала, а викликала ворожнечу, боротьбу, братоубийство. Такі слова, переведені в життя з неухильною, твердою, чисто-большевицькою послідовностю, викликали би тільки гаряче чуття товариськости, близости, довірря, щó є найкращим засобом для тісного, міцного, добровільного союзу двох незалежних, братерських, робітниче-селянських держав.

3. Так мусить бути.

Але, не вважаючи на цю неясність, треба зазначити, що тактика переходить уже в прінціп, у життєве, проґрамове переконання. І так мусить це бути з залізною об'єктивностю, бо того вимагає сама суть і природа соціалізму, соціалістичної революції, характер соціальної природи пролетарської кляси, яка, хоче-не-хоче, мусить нищити всякі форми утиску й нерівности, коли хоче успіху свого завдання.

І з цього погляду дуже показним є наказ М. Троцького, який був одного часу противником самостійности України, до червоних російських військ, що вступали на теріторію України. Він звучить так: „Товариші салдати, ко-

манданти, комісарі! Ви ввійшли на Україну й побиваєте денікінські банди! Ви звільняєте братську країну від насильників. Україна, це край українських робітників і трудового селянства. Тільки український робітник і селянин має одиноке право управляти своєю власною країною. Коли ви поборете Денікіна, ви мусите віднестись до трудових мас України з братерською уважностю й любоввю. Горе тому, хто буде чинити насильства над трудовим населенням українських міст і українських сел! Українське селянство й робітництво мусить почувати себе безпечним під охороною наших штиків. Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України. Коли ви проженете денікінські банди, трудові маси України самі вирішать своє відношення до совітської Росії. Ми віримо й ми цього певні, що український народ вискажеться за тісне об'єднання з нами. Салдати, команданти й комісарі! Смерть наїздникам і угнітателям, смерть Денікінові, великим властникам, капіталістам і богачам! Хай живе червона армія! Хай живе совітська, самостійна Україна!“

З погляду ясности, виразности цей наказ стоїть вище листа Леніна, він уже дає підставу гадати про можливість прінціпіальної позіції автора наказу.

Рік тому назад мадьярські комуністи про-

понували цю саму позіцію руським комуністам. Її тоді було одкинуто й всупереч з постановою 3-го укр. з'їзду рад Урядом принято „федерацію“, се-б-то принято іменно те „одсування укр. національности на другорядне місце“, про яке говорить резолюція рос. ком. партії, те „закріпощення“, проти якого так рішуче й загрозливо говорить Троцький.

Але рік тяжкого досвіду не пройшов марно й тепер є певність, що пережитки старого будуть переборені, неясности зникнуть і позіція викрісталізується в нормальному, природному напрямі — повної відмови від якого будь „командування“ на Україні, цілковитого признання національної й державної незалежности Української Радянської Республіки й братської, активної, свідомої допомоги українським робітникам і селянам у цьому напрямі.

І тільки тоді згармонізуються в одну велику, міцну силу два моменти в українській революції, — національний і соціальний, — які нерозумінням і помилками як руських соціалістів, так і українських так довго й з такою шкодою для спільної, великої справи визволення працюючих роз'єднувались.

4. На порозі нової доби.

Отаманщина закінчила своє істнування. Одійшла в минуле ця тяжка, шкодлива й

ганебна для трудової нації доба її трудної історії.

Ще й з цього боку історія показала україиству всю безплодність, усю шкодливість і навіть злочинність намагання убгати відродження української нації в неприродні для неї, огидні її соціальним прагненням форми. Ті люди, які, йдучи за своїми власними клясовими сімпатіями й інтересами, хотять утворити українську державність клясово-буржуазну, — шкодливі й злочинні фантасти: вперед треба мати ті буржуазні кляси, а тоді з ними творити ту державність. Коли ж вони знають самі, що цих кляс немає, що процес витворення їх є справою цілих поколінь, а все ж таки намагаються именно таку державність утворювати й ради неї боряться проти національної робітниче-селянської державности, коли ради цього валяються в ногах світових насильників і злочинців і продають за поміч у цій боротьбі свій народ, то їм місце тільки на лаві народнього суворого суду.

Відродження української нації в національній сфері йшло й ітиме в гармонії з соціальним визволенням. Це є аксіома трьохлітнього досвіду нашої революції. Що правіще й реакційніще заводився режим на Україні, то більше й глибше було нищення української національности. І то все одно:

чи чужими руками чи своїми заводилась та реакція, вона необхідно, неминуче приводила до національного пригноблення. Коли б отаманщині удалось поширити свою владу на всю Україну, то вона необхідно, неминуче привела би з собою загибель української національности. Бо ті сили, які допомогли би їй, по своєму соціальному складу й характеру були б ворожі до української нації, вони мусіли би, — хотіли б того, чи не хотіли, — пригнітити українську національність, коли б хотіли затвердити свій вплив і владу.

Маленький приклад. Отаманщина віддала Кам'янець польській владі, своїй „приятельці", „союзниці", віддала для того, щоб він не дістався в руки Денікіну, ворогові української нації. І що ж: не дивлячись на умову, що поляки не зачеплять українського національного характеру кам'янецької місцевої влади, установ, мови й т. п., поляки зробили те саме, що зробив би й Денікін, — знищили все українське, а завели своє, польське. Польський лакуза „міністр" А. Лівицький, що так недостойно вихлявся перед польськими злодіями, мусів навіть „ноти" писать до своїх перфідних „союзників" з благанням, щоб ті не чинили насильств над українством.

Розуміється, це льокайська наівність:

польська буржуазія й шляхта мусить іменно так робити, бо така акція необхідно випливає з її клясової, імперіалістичної природи й інтересів. Вона, коли б і хотіла, не могла би инакше робити, не змінивши всієї природи своєї.

І ця сама політика була би й тоді, коли б здійснилися мрії деяких польських, українських і антантських реакціонерів: за допомогою Польщи „увільнити" Україну аж по Київ або й далі. Польська шляхта „увільнила" б її не для українців, а для себе й для тих кляс на Україні, які соціально-рідні їй. А цим самим українська національність була би упосліжена й пригноблена.

Такий закон соціально й національно-історичних умов, у яких перебувала українська нація.

Отже з цього ясно, що чим „лівіщий" буде соціально-політичний режим на Україні, тим більше він буде сприятливий для національного відродження нашого народу. Що повніще буде соціальне визволення, то необхідно тягтиме з собою й повне національне визволення.

І з цього погляду ясно, що з усіх режимів, які можуть бути на Вкраїні, найповніще може забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянської соціалістичної влади.

З тих же режимів, які можуть бути на Вкраїні не нац.-українського характеру, безперечно найбільш сприятливий для українського відродження є все ж таки режим радянської соціалістичної влади.

Бо природа сеї влади, її соціальна суть і завдання необхідно й неминуче ведуть її до найбільшого національного розневолення. Як влада кляс експлуататорських, паразітарних мусить національно поневолювати для можливости поневолити соціально, так влада кляс експлуатованих, працюючих мусить національно визволяти, мусить сприяти й допомагати цьому визволенню, коли хоче найповніще визволити соціально.

І ми бачимо, як ця соціальна необхідність штовхала й штовхає далі руських соціалістів по шляху активности в національному питанню. І що далі буде йти розвиток соціалістичної революції на Вкраїні, що глибше вона пройматиме працюючі маси, що ближче й діяльніще вони візьмуть у ній участь, то ця необхідність активности в національному питанню стане виразніщою для всякого послідовного, активного комуніста всякої національности, навіть бувшої пануючої.

Революція на Вкраїні, так само як і в Росії, та чи инча доля її залежить у великій мірі від революції на Заході Европи. І з цілковитою певностю можна сказати, що доля

відродження й визволення української нації залежить від всесвітньої боротьби соціалізма з капіталізмом.

Чотирьохлітня нечувано-жорстока й загубна для світового господарства війна, розхитаний економичний стан кожної країни, знищення колосальної кількости цінностей, маса страждання, хвороб, зруйнованого життя, все це викликало серед европейського пролетаріату глибоку свідомість ненормальности й злочинности сістеми капіталістичного устрою сучасного громадянства.

Російська робітниче-селянська революція великим досвідом своїм дала наочну лекцію реального здійснювання соціальних завдань пролетаріату. Перейдена Совітською Росією велитенська праця над руйнацією панування старого громадянства й творенням нового, праця в тяжких, неприродних умовах, у стані постійної війни, залізної блокади, внутрішніх вибухів контрреволюції, в умовах зруйнованого війною й царизмом господарства, серед вікової темноти, несвідомости й забитости мас, ця праця переведена з таким успіхом, з такими наслідками дала Европі воістину приклад соціального чуда, яке підносить захватом революційні живі елементи й холодить передсмертною трівогою елементи паразітарні, злочинні, гнилі.

Російська революція дала европейському

соціалізмові нові методи, засоби, вона влила живої, повної болю й радости крови в недокровну практику другого Інтернаціоналу, вона затягнену серпанком опортунізму перреспективу соціалізму зірвала й показала світові реальні, трудні, але великі, ваблячі, сояшні шляхи до нового життя.

Буржуазна, імперіалістична Европа всякими способами силкувалася задушити російську революцію, вона наклепами, брехнями, галасом хотіла сховати від свого пролетаріату те чудо, яке творили в Росії й на Україні працюючі кляси, й одвернути його природне бажання стати на той же шлях.

Але не вдалося зломати чудодійної, велитенської сили робітництва, яке одбило всі напади внутрішньої й зовнішньої контрреволюції й, виставивши два міліони червоних баґнетів, готово грудьми зустріти нові напади свого ворога, Капітала.

І Капітал уже хитнувся. Уже є зневірря в свої сили, в свою мілітарну перемогу.

Залізна лоґіка природи Капітала вимагає від його миру з Совітською Росією. Капітал мусить торгувати, мусить бути в неперестанному рухові, в вічному перемоганню самого себе, в безупинному пожиранню надвартости. Совітська Росія й Україна, спустошені, виснищені, порожні на продукти індустрії, мусять дати необмежений простір для акції Капіталу.

мусять скріпити його силу, а так само мусять дати йому живучої води своїх сирівців.

І через це Капітал Европи рішив вступити в инчу боротьбу з Соціалістичною Росією й Україною. Він знає, що торгові зносини, ухвалені Антантою з Росією, зміцнять силу соціалістичної революції. Антантський товар надасть великої сили Совітській владі.

Але Росія й Україна дадуть також силу й европейському Капіталові. Скріпляючи одне одного, вони в той же час зміцняють боротьбу між собою.

Торгові зносини — не є кінець війни контрреволюції з соціалізмом. Це тільки инча фаза її. Капітал не дасться легко повалити себе. Боротьба має бути велика й тяжка.

І ще багато великих соціальних подій чекає на стару Европу, ще багато крови проллє Капітал, ще багато життя задушить у своїх передсмертних обіймах, поки упаде в цій ґіґантській і фатальній для його боротьбі.

Доля України тісно зв'язана з долею революції в Росії й в Европі. Історія відродження й визволення українського народу ще ховає в собі багато трудностів, загроз і боротьби.

Ми стоїмо на порозі нової доби в нашій історії. Три роки революції, три роки науки вогнем і мечем викували в українських праце-

ючих мас міцну зброю й соціальної, й національної свідомости. Які б ще фази цієї доби ні були попереду, українська трудова нація цієї своєї, загартованої в стражданнях зброї не випустить.

І раніще чи пізніще та українська державність, яка властива природі нашої робітничої нації, державність, яка має, як держава, як орґан клясового примусу й утиску, зникнути й перетворитися в громаду працюючих, соціально-рівних, творчих і вільних людей, — неминуче мусить бути і *буде*.

Відень, 25-I-1920.

Кінець.

Поіменний показчик.*)

*) В цей показчик заведено всі імена зв'язані з темою. Римські числа — означають частини; арабські числа — сторону книжки. Для скорочення не внесено тут те, що читач може легко собі відшукати за помочею змісту. І. К.

Річевий показчик.

Договори:

З'їзди:

Партії:

Правительства:

Vynnychenko, Volodymyr Kyrylovych
Vidrodzhennia natsii